

MTA Világgazdasági Kutatóintézet

A GLOBÁLIS VÁLSÁG: HATÁSOK, GAZDASÁGPOLITIKAI VÁLASZOK ÉS KILÁTÁSOK

4. kötet

AZ ÁLLAM GAZDASÁGFEJLESZTŐ ÉS JÓLÉTI SZEREPE

Szerkesztette

Kőrösi István

Budapest
2009

A GLOBÁLIS VÁLSÁG: HATÁSOK,
GAZDASÁGPOLITIKAI VÁLASZOK ÉS KILÁTÁSOK

4. kötet

AZ ÁLLAM GAZDASÁGFEJLESZTŐ
ÉS JÓLÉTI SZEREPE

Szerkesztette

Kőrösi István

Budapest
2009

Készült a VKI – ECOSTAT *A magyar gazdasági-társadalmi kitörési stratégia a bizonytalan globalizált világ kihívásai közepette és az EU-integráció által befolyásolt történelmi keresztúton* című kutatási projekt keretében.

ISBN 978-963-301-532-2 Ö
ISBN 978-963-301-533-9

H-1014 Budapest, Országház u. 30.

✉ 1535 Budapest, Pf. 936.

☎ (36-1) 224-6760

🖨 (36-1) 224-6765

💻 vki@vki.hu

www.vki.hu

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5
A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉST ÖSZTÖNZŐ ÁLLAM <i>Kőrösi István</i>	7
A JÓLÉTI ÁLLAM JÖVŐJE EURÓPAI PÉLDÁK ALAPJÁN <i>Lengyel Balázs</i>	32
A LISSZABONI STRATÉGIA ÉS FOLYAMAT JELENE ÉS JÖVŐJE <i>Kőrösi István</i>	57
KÖTETLISTA.....	83

ELŐSZÓ

A Miniszterelnöki Hivatal megbízásából és az ECOSTAT-tal együttműködve az MTA Világgazdasági Kutatóintézete (VKI) 2009 első felében átfogó kutatást folytatott a globális gazdasági és pénzügyi válság hatásairól és lehetséges következményeiről. Az ECOSTAT-tal való munkamegosztás keretében a VKI a globális és az európai fejleményekre összpontosított, és azt a nemzetközi környezetet és feltételrendszert igyekezett feltárni, amelyben a külgazdaságtól erőteljesen függ – és annak kétségtelen előnyeit az elmúlt két évtizedben hatékonyan kihasználó – magyar gazdaság elhelyezkedik. Csak ebben a keretben lehet ugyanis feltérképezni a hatások jellegét és intenzitását, valamint megalapozni a rendelkezésre álló mozgástérrel számoló, reális és fenntartható gazdaságpolitikát – mind a válságkezelés időszakában, mind pedig a válság utáni időszakra való felkészülést tekintve.

Vizsgálatunk négy alapvető területre terjedt ki.

- (a) Makrogazdasági elemzések (növekedés, kereskedelem, tőkeforgalom, munkaerőpiac, transznacionális vállalati viselkedés).
- (b) Kiválasztott gazdasági (és részben társadalmi) prioritások, amelyek a válság előtt is léteztek, de amelyek jelentőségét, új konfliktusmezőit a válság erősítette, illetve tárta fel (állam szerepe, jóléti rendszerek, kutatás-fejlesztés, környezetvédelem, fogyasztási szokások, továbbá nemzetközi vonatkozásban a pénzügyi rendszer átalakulása és az új regionalizmus térhódítása).
- (c) A világgazdaság vezető szereplőinek és meghatározó régióinak, valamint a Magyarország földrajzi környezetében elhelyezkedő országoknak kötött, ezért összehasonlíthatást lehetővé tevő struktúrában való vizsgálata, az alábbi szempontok szerint:
  - * Mi jellemezte az adott országot/régiót a válság előtt?
  - * Hogyan érintette a válság?
  - * Milyen válaszokat adott (ha adott) a válságra?
  - * Milyen rövid és középtávú hatásai lehetnek a válságkezelő csomagoknak?
- (d) Tekintettel EU-tagságunkra, a válság (és a hosszabb távú belső folyamatok) hatása az EU közösségi politikáira.

A legfontosabb kutatási eredményeket a VKI külön sorozatban, a fentieknek megfelelő tematikus tagolásban bocsátja az érdeklődők rendelkezésére. A kutatás első fázisa 2009. június végén zárult, és az anyagok az addig elérhető információkra és kormányzati intézkedésekre, valamint statisztikai háttérre támaszkodnak. Tekintettel arra, hogy a válság közel sem ért véget, amit újabb és újabb mentő-megsegítő-élénkítő csomagok nyilvánossá válása is jelez, a kutatást tovább folytatjuk, és az újabb eredményekről be fogunk számolni. Erre nem utolsósorban azért van szükség, mert a racionális gazdaságpolitika már a válság időszakában megkezdte a tudatos felkészülést a válság utáni periódusra. Ennek során természetesen figyelembe veszi a válság és a válságkezelés közép- és hosszabb távú hatásait, de azt aényt is, hogy a nemzetközi válság által időlegesen háttérbe szorított, de valóban globális témák (mint a környezetvédelem, a nemzetközi intézmények jövőbeli szerepe, a globális foglalkoztatás, a demográfiai folyamatok, a növekvő jövedelemkülönbségek, a fejlesztési támogatás iránti igény nö-

vekedése stb.) a válság után újult erővel fognak a gazdaságpolitikai kutatások, viták és intézkedések homlokterébe kerülni.

Budapest, 2009. október

Inotai András

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉST ÖSZTÖNZŐ ÁLLAM

Kőrösi István

Bevezetés

A 2008-ban kezdődött válság nyomán nemcsak az elméletek, koncepciók, paradigmák ütközésében, hanem a válságkezelés égetően sürgős gazdaságpolitikai feladatai és meghozandó szükséges intézkedései kapcsán újra előtérbe került az állam gazdasági szerepvállalásának átalakulása, átalakítása, az állam és a piac viszonya, kapcsolatrendszere és mindkettő működésének alapkérdései a globalizáció, az integráció és a regionalizmus feltételrendszere keretében.

A hazai és nemzetközi elemzések többségének következtetéseiből az tükröződik, hogy *a jövő valószínűleg legjárhatóbb útja a fejlesztő állam koncepciója, amely azonban a követendő és követhető gazdaságpolitikai modell és stratégia szempontjából kidolgozásra és állandó megújításra, a változó körülményekhez történő folyamatos alkalmazkodásra és alkalmazásra vár.* A válság leküzdése rövid távra szóló, a minőségi, fenntartható fejlődés feltételrendszerének megteremtése pedig közép- és hosszú távra szóló stratégiát igényel, amely az állam és a piac torzulásainak kiküszöbölését helyezi középpontba.

Jelenleg (a 2008-2009-es válságban) a gazdaság mint rendszer működése van krízisben, de emellett, ezzel elválaszthatatlan összefüggésben, nemzetközi szintű társadalmi, politikai, intézményi, szabályozási, eszközrendszeri válságról van szó, amelyből kilábalni csak komplex, konzisztens stratégiával lehetséges. Sokan kiemelik és én is azt szeretném hangsúlyozni, hogy alapvető értékrendi és erkölcsi megújulás bázisán lehet csak a fejlődés új útját megteremteni. (Maga a konjunkturális válság mindig elmúlik, mint az influenza, de ugyanúgy vannak szövődményei; tőkeállományok leértékelődése, a fölös kapacitások értékvesztése és kiiktatása).

A Világbank egyik, 1992. évi jelentésében úgy fogalmazott, hogy „A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely tartós. Különösen fontos arra ügyelni, hogy azok, akik a gazdasági fejlődés gyümölcseit ma élvezik, ne hozzák rosszabb helyzetbe a jövő nemzedékeit azáltal, hogy túlságosan igénybe veszik a Föld erőforrásait és szennyezik a Föld környezetét” (World Bank, 1992, 34. p.)

A fejlődés fenntarthatósága feltételezi a természeti feltételek mellett a gazdasági és társadalmi feltételrendszer és adottságok figyelembe vételét. A fejlődő országok jórésze nem tud pénzügyi forrásokat fordítani környezetvédelemre, miközben ipari termelése és a környezeti erőforrások igénybevétele rohamosan növekszik. A fenntartható fejlődés modellje nem csökkenti a termelést, de megváltoztatja annak minőségét. A minőségi fejlődés nagyban függ az államok gazdaságpolitikájától, a kormányzatok fejlesztési terveitől, a gazdasági folyamatok szabályozásától, az intézmények működésétől, az egyének és közösségek kultúrájától és civilizációjától, fogyasztási szokásaitól, a képzettség és életvitel színvonalától, minőségétől. A mul-

tinacionális vállalatok üzletpolitikájától nagyban függ ennek segítése, illetve akadályozása. Az állam normatív szabályozó szerepe, a jó törvényhozás és a jogkövető magatartás kikényszerítése a negatívumokat jelentősen csökkentheti, a pozitív tendenciákat felerősítheti.

Az állam szerepének sikeressége jó gazdaságpolitikát igényel. Az állam szerepe felértékelődik a fejlődési út megválasztásában, a technológiai előretörés ösztönzésében, a világgazdasági kapcsolatrendszerbe való bekapcsolódás kiépítésében, a globális és regionális folyamatokra történő megfelelő reagálásban és azok befolyásolásában. Mindez döntően függ a gazdaságpolitika irányától, minőségétől, konzisztenciájától. Az állami, önkormányzati, vállalati és civil szféra összehangolt, egymást erősítő fejlődése a jövőépítés fontos feltétele. Ehhez kapcsolódik a piac működésében a tisztességes verseny, a gazdasági alanyok jó szereplésének előmozdítása, de nem kivételezésekkel és szubvenciókkal.

A gazdaságpolitika megválasztásának szerepe felértékelődik nemcsak a válságkezelésben, de a 21. század feltételrendszereire való adekvát reagálásban is. Bebizonyosodott, hogy az állam nem lehet sem éjjeliőr, sem dirigista és nem elég a tűzoltó szerep, sőt ezeket el kell kerülni. Az államnak fejlesztésre és a fejlődést generáló szerepre kell koncentrálnia. A fejlődés ösztönzése döntően függ az állam intézményrendszerétől, a szabályozástól, az alkalmazott eszköztártól és annak hatékonyságától.

1) Az állam gazdasági szerepének átalakulása

Az állam gazdasági szerepe a 21. században jelentősen átalakul. Gazdaságstratégiai, gazdaságpolitikai, társadalmi, értékrendbeli, demográfiai változások teszik ezt elengedhetlenné. A 2008-2009-es válság nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy az állam gazdaságpolitikai szerepének átfogó átértékelésére van szükség, különösen a társadalmi elvárások és hatások figyelembe vételével és egy tartós versenyképességen alapuló, fenntartható fejlődést biztosító, teljesítményorientált rendszer kialakításával.

A 21. század elején Európának kettős kihívással kell szembenéznie:

- * az USA technológiai, pénzügyi, politikai, stratégiai fölényével és
- * a harmadik világ növekvő versenyével, a standard termékek terén, sőt a technológiai közép- és felső mezőnyben (különösen Kína, India, a kis tigrisek rohamos előretörésével).

Mi lehet a válasz? A fenntartható (a növekedésen túlmutató) fejlődés és a pénzügyi egyensúlytalanságok egyidejű, megfelelő kezelése, ami az állam gazdasági szerepvállalásának ésszerű, célszerű átalakítását igényli, s benne a jóléti ellátó rendszerek reformját.

A 21. században az állam gazdasági szerepe átépül, ez érinti az intézményrendszert, a szolgáltatásokat, az eszközrendszert, a finanszírozást. Európának sajátos értékei és érdekei alapján kell választ találnia a szociális piacgazdaság megújításának, alapvető átalakításának kérdéseire.

A döntő feladat, miként lehet összeegyeztetni a fejlődés és a pénzügyi egyensúlyhiányok csökkentésének a szempontjait az újraelosztási rendszerek szükséges reformjával.

Miként érinti mindez a szociálpolitikát és a szociális jóléti ellátórendszereket? A kérdés komplex elemzést és választ igényel. Néhány megfontolandó szempont ehhez:

- * Az elvonások aránya középtávon nem csökkenő, az adóterhek, különösen a vállalati adók valamelyest csökkennek ugyan, de a járulékbefizetési terhek mind az egészségbiztosítási, mind a nyugdíjrendszer finanszírozhatósági problémái miatt tovább növekednek.
- * A szociális ellátórendszerek működési költségei, inflációja messze meghaladja a nemzetgazdaságok átlagos inflációs ütemét. A jóléti rendszerek működésében mindenütt átlagon felüli drágulást tapasztalunk.

- * Az egy keresőre jutó eltartottak száma emelkedik az EU-tagországokban, különösen Németországban és Magyarországon. 2025-2030-ig mindkét országban kb. 30 százalékkal nő az egy keresőre jutó eltartottak aránya. Ez rendkívül megterheli az ellátórendszereket. A demográfiai trendek szerint egyre kevesebb gyermek születik, a fiatalok egyre később lépnek munkába, mivel egyre tovább tanulnak. Az oktatásban való részvétel egyre magasabb aránya rendkívül pozitív társadalmi jelenség, de finanszírozási szempontból problémát jelent a bevételkiesés. Az életkor meghosszabbodásával nőnek a nyugdíjkassza kifizetései. A nyugdíjasok egy élet munkája és járulékfizetése után teljes joggal megfelelő reál és nem nominál értékű ellátásra tartanak igényt. A nyugdíjalapok biztonságos működtetéséhez több évtizedre szóló, működőképes rendszert kell kialakítani. A finanszírozhatóságot biztosító megfelelő konstrukciók kialakítása, a gazdasági-pénzügyi konzisztencia és a társadalmi elfogadás egyidejű biztosítása rendkívül nehéz, de feltétlenül megoldandó feladat az EU-országokban, köztük Magyarországon is.

Az állam gazdasági szerepének megítéléséről rendkívül eltérő, egymásnak ellentmondó koncepciókkal találkozunk az Európai Unióban (és világszerte). Az állam szerepvállalása, annak dimenziói, céljai, intézmény- és eszközrendszere, a beavatkozás mértéke, hatóköre, ráfordítás-igényessége és eredményessége igen eltérően alakult az EU-országokban a közösség 50 éve alatt és jelenleg is különböző tendenciáknak vagyunk tanúi. Az állam szerepe nagymértékben változott az elmúlt 50 évben, a 21. század első évtizedében pedig e szerepvállalásban alapvető változások bontakoztak ki, új kihívásokra kell választ adni elméleti, stratégiai, politikai, gazdaságpolitikai, szociális és mentális téren egyaránt.

A „láthatatlan kéz” liberális, neoliberais megközelítése egyoldalú, a piac önszabályozó képessége számos területen rosszul vagy egyáltalán nem működik. Az állam „mindenhatóságába” vetett elméletek és rendszerek szintén csúfos, döntő vereséget szenvedtek, összeomlottak. Az állami beavatkozás, újraelosztás aránya nem lehet sem 0, sem 100 százalék, történelmi periódusonként és a fejlődés jellegének módosulásával változik. Jelenleg az EU-ban a megtermelt bruttó hazai termék 40-50 százalékát osztja el újra az állam az államháztartás révén. (A skandináviai országokban az újraelosztás mértéke hagyományosan nagyobb, Nagy-Britanniában és Írországból kisebb). Az 1990-es évek közepéig a legtöbb EU-országban tendenciaszerűen megnőtt az állami kiadások aránya a GDP-hez viszonyítva, azóta viszont stagnál illetve csökken. Az újraelosztás fogadtatása addig volt pozitív a vállalatoknál és a lakosság körében, amíg az állami költségvetések a közületi infrastruktúra, a közszolgáltatások bővítése és javítása, a jóléti rendszerek kiépítése és fenntartása terén jó vagy elfogadható teljesítményt nyújtottak. A legutóbbi két évtizedben az újraelosztás hatékonysága rendkívül megromlott, az állam növekvő kiadásait egyre inkább a bürokrácia nyelte el, az állami beruházások gyakran romló jövedelmezőséggel vagy veszteségesen működtek. Az állam működtetése egyre drágább lett, miközben a diszfunkciókból származó veszteségek, hiányok növekedtek.

Miként érintik ezek az állam szerepét a jelenben és a jövőben? Nyilvánvalóan állami feladat magának az államnak az önfenntartása, a közigazgatás, a jogrendszer, a közrend és közbiztonság biztosítása. Az intézmény- és eszközrendszer azonban e területeken is megújítandó, ésszerűsítendő. *Az EU elmúlt 50 éve is bizonyítja, a 21. században pedig méginkább nyilvánvaló, hogy 1., az egészségügy, 2., az oktatás, tudomány, kutatás-fejlesztési és innovációs szféra, 3., az infrastruktúra, 4., a környezetgazdálkodás meghatározóvá vált a komplex, fenntartható fejlődés biztosításában, a jólét növelésében és a világgazdasági versenyképesség javításában.* Az említett területeken az állam szerepvállalásának fontossága nemhogy csökkenne, hanem megnő. Ez azt bizonyítja, hogy megnő a gazdasági struktúra optimalizálásának fontossága, amelynek nem a piac vagy az állam, hanem az állam és a piac ésszerű kapcsolatrendszerére kell épülnie. „Annyi teret a piacnak, amennyit csak lehetséges, és annyi szerepet az államnak, ami a piac zavartalan működéséhez szükséges” (Müller – Armack). A közjavak iránti kereslet növekvő; a közoktatástól, az egészséges ivóvíz-ellátáson át a gyors és ésszerű ügyintézésig.

Az állam közvetlen gazdasági beavatkozása a legtöbb területen csökkenő, viszont növekszik a közvetett, iniciáló, a kezdeményezések keretfeltételeit, tágabb értelemben vett környezetét

biztosító szerepe, versenyképességet ösztönző ésszerű gazdaságpolitikájának jelentősége. Az EU kvázi egységes belső piacán, szabad devizaáramlás mellett megnő a gazdaságpolitikák versenyének jelentősége. A versenyképesség növelése egyszerre igényli a fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtését, a világgazdasági pozíciók erősítését (döntően a minőség és a cse-rearányok javítása révén), az életszínvonal és az életminőség javítását. A gazdasági fejlődés és a pénzügyi egyensúlyhiányok csökkentése csak egyszerre vezethet sikerre, de jelenleg e téren nagy különbségeket és divergenciákat tapasztalunk. A fejlődés és az egyensúly problémáira a választ elsősorban az emberi erőforrás fejlődése, a humán potenciál és a munkaerő-állomány szakképzettségének érdemi és folyamatos javítása és minőségi felértékelése jelentheti, ami az ezt szolgáló gazdaságpolitika megfelelő aktivitását és ráfordításait igényli.

2) Gazdaságpolitikai célok és kilátások az Európai Unióban a 2008-2009-es válság közepette

Az Európai Unió tagországaiban *a legfontosabbnak tartott gazdasági célok: (1) a növekedés biztosítás (újbbóli beindítása), (2) az infláció alacsonyan tartása, (3) a munkanélküliség csökkentése (a jelenlegi romlás megállítása), (4) az államháztartás pénzügyi stabilitásának helyreállítása, (5) a világgazdasági pozíciók javítása és a fizetési mérleg egyensúlya.*

A GDP növekedési üteme a 2005-2007-es időszakban az 1,5-2,9 százalékos sávban mozgott az EU15-ökben és az euróövezetben egyaránt. Az új EU12-ekben lényegesen magasabb növekedési ütemet tapasztalhattunk, a legmagasabb mértékűt a Balti-országokban és Szlovákiában, ahol a növekedés 2007-ben elérte a 10,4 százalékot. Az EU15-ök átlagánál tartósan lényegesen magasabb növekedési ütemet csak Írországban, Luxemburgban és Finnországban találtunk, de 2007-2008-ban ezekben az országokban is mérséklődött a növekedés. A korábbi években az ír gazdaság növekedése a páratlanul kedvező gazdasági keretfeltételeknek, az ösztönző gazdaságpolitikának és a beruházások tartósan kedvező alakulásának volt a következménye. Luxemburg esetében az ország tőkepiaca, pénzügyi szolgáltatásai játsszák a döntő szerepet. Finnországban az ország lehetőségeit maximális mértékben mozgósító, kiaknázó gazdaságpolitika játszotta a motor szerepét. A magas hozzáadott érték, a humán tőke kimagasló szerepe, a fejlett jóléti állam szociális biztonságot nyújtó feltételei, az exportorientált beruházások, a termelés hagyományosan jó minősége, a rendkívül fejlett infrastruktúra mind-mind a finn gazdaság versenyképességének tartós pillérei voltak.

A nagyméretű EU-országok általában az EU-átlag alatti növekedési ütemet érték el az utóbbi években, ellenben a skandináv országok, a Benelux-államok és a mediterrán országok (Olaszország kivételével) rendszeresen átlagon felüli növekedést produkálnak. 2005-2008 között Németországban a GDP-növekedés a 0,8-1,8 százalékos sávban mozgott, Franciaországban 1,8-2,2 százalék között, Olaszországban 0,2-1,9 százalék között ingadozott.

A növekedési ütemek összehasonlításából kitűnt, hogy a gazdasági struktúrájukat gyorsan korszerűsítő, nyitott, expanzív és jól reagáló kisméretű államok megfelelő gazdaságpolitika esetén sikeresebben nézettek szembe korunk kihívásaival. Írország a tartósan magas ütemű modernizációs beruházások jótékony hatásainak, Finnország a jó gazdaságpolitika, a fejlett képzési rendszer, az exportorientált termelés, a kiemelkedő szociális biztonság együttes ösztönző erejének példáját mutatta. Luxemburg a kis ország nemzetközi tőkevonzó szerepének, fejlett bank- és biztosításiügyi szolgáltatásainak köszönhetően jólétét, tartós növekedését.

Az EU az integrációs törekvések előrehaladása ellenére sem alkot gazdasági egységet, a fejlettségbeli, regionális, strukturális, termelékenységi, vásárlóerőben mutatkozó különbségek sokkal nagyobbak az EU országai között, mint az USA-ban. Az EU számára a gazdaság széttöredezettsége, fregmentáltsága marad a belátható időben a legnagyobb hátrány az USA-val szemben.

A 2008 őszen kitört válság Európában különböző mértékben, de mindenütt erőteljesen éreztette hatását. 2008-ban éves szinten már visszaesés mutatkozott Írországból (a GDP 2,3 százalékkal esett vissza, Olaszországban 1 százalékos, Luxemburgban és Svédországban 1 százalék alatti csökkenés mutatkozott). Az új tagországok közül 2008-ban éves szinten Észtországban jelent meg 3,6 százalékos visszaesés, Lettországból pedig 4,6 százalékos recesszió. 2009-ben EU-szerte mindenütt visszaesést tapasztalunk. 2009 áprilisáig sorra lefelé módosították a növekedési prognózisokat, azaz egyre mélyebb recessziót jeleztek előre. 2009 májusában a gazdasági helyzet általában tovább romlott, de a várakozásokban 2009 őszére remélt enyhe javulás következett be és a prognózisok nem romlottak tovább. Így is az Eurostat és a nagy EU-országok gazdasági előrejelzései 2009-re mindenütt visszaesést prognosztizálnak. Az EU27-ek szintjén és az euróövezetben egyaránt kb. 4 százalékos visszaeséssel számolnak 2009-ben, 2010-re pedig 0,1 – 0,2 százalékos recessziót prognosztizálnak.

Az új EU12-ekben 2007-ig különösen magas GDP-növekedést ért el Lettország és Szlovákia (több mint 10 százalékos), Lengyelország, Szlovénia, Bulgária és Csehország több mint 6 százalékos, Magyarország a 12. volt, 2007-ben 1,2 százalékos növekedéssel, ami 2008-ban 0,6 százalékra esett vissza.

2009-ben az EU-szerte tapasztalt visszaesésnél a 2004-2007-ben csatlakozott országokban mindenütt kedvezőtlenebb a helyzet. A Balti-térségben mindhárom országban 10-13 százalékos visszaesés várható. Magyarországon legalább 6,3 százalékos visszaesést, Szlovéniában 3,4 százalékos csökkenést, Szlovákiában 2,6 százalékos recessziót jeleztek előre (2009 júniusi adat, Eurostat). Az év eleji előrejelzéseknél az első negyedéves adatok rendre rosszabbaknak bizonyultak.

Az EU régi tagállamai közül Írországból várható a legnagyobb visszaesés (9 százalékos). Németországban 5-6, Finnországban és Svédországban 4-5, Olaszországban és Nagy-Britanniában több mint 4 százalékos hanyatlás várható.

Az *inflációs ráta* leszorítása és alacsony szinten történt harmonizálása 2007-ig pozitív eredményeket hozott, 2008-ban azonban főleg az első félévi drasztikus energia-áremelkedés hatására éves szinten 3,7 százalékos fogyasztói áremelkedést regisztráltak (a 2007. évi 2,3 százalékkal szemben). A 2005-2008-as időszakban a fogyasztói árszínvonal növekedési üteme az EU15-ökben és az euróövezetben egyaránt viszonylag stabil, illetve enyhén emelkedő volt. 2005-2008 között a német fogyasztói árszínvonal az 1,7-2,3 százalékos sávban mozgott, a francia infláció 1,5-2,6 százalékos, Olaszországban 1,9-2,8 százalék között mozgott. Tartósan a legkisebb inflációt Ausztria, Hollandia, Finnország, Svédország és Nagy-Britannia érte el, ahol 2 százalék körüli, több évben jelentősen ez alatti inflációs ütemet találunk. Nemzetközi összehasonlításban az USA-ban a jelzett időszakban ennél magasabb, de csökkenő ütemű inflációt tapasztaltunk, mértéke 2007-re 2,8 százalékra csökkent, majd 2008-ban 3,8 százalékra emelkedett. Japánban a fogyasztói árszínvonal 2005-ben 0,3 százalékkal csökkent, 2007-ben teljes árstabilitás (0 infláció) volt, 2008-ban minimális áremelkedés mutatkozott.

2008-ban az új EU12-ekben a régi tagállamokhoz képest jóval magasabb és néhány országban, főleg a Balti-országokban drasztikusan megnőtt inflációt tapasztalhattunk. A legmagasabb inflációs ütemek Lettországból (15,3 százalék), Litvániában (11,1 százalék), Észtországban (10,6 százalék) voltak. A Balti-országokon kívül Bulgáriában volt kétszámjegyű az infláció; 12 százalék. Térségünkben Magyarországon 6,0, Romániában 7,9, Szlovéniában 5,5, Szlovákiában 3,9 százalékos fogyasztói ár-növekedés volt.

Az inflációs kilátások a 2008 második félévében tapasztalt energiaár-csökkenés és a világpiacon kereslet-csökkenés hatására 2009-ben mérséklődik az EU átlagában és különösen az euróövezetben. A kelet-közép-európai országokban, különösen a Balti tagállamokban ennél jóval magasabb áremelkedés várható és az instabilitás szintén rontja a kilátásokat. A legtöbb EU-ország infláció-ellenes politikát folytat, kamat- és adócsökkentéseket hajt végre. Magyarországon a válság hatására jegybanki kamatemelés történt és a 2009 júliusában életbe lépő ÁFA-emelés is növeli a fogyasztói árszínvonalat.

A gazdaságpolitikai prioritások közül a foglalkoztatás folyamatosan gondok forrása, a *munkanélküliség* magas. Aránya 2005-2008 eleje között folyamatosan mérséklődő tendenciát

mutatott. Ebben az időszakban Németországban a munkanélküliségi ráta 10,6 százalékról 7,6 százalékra csökkent, Franciaországban 9,3-ról szintén 7,6 százalékra, Olaszországban 7,7-ről 6,0 százalékra mérséklődött. Az EU15-ök közül a legmagasabb arányú munkanélküliséget tartósan Spanyolországban, Portugáliában és Görögországban találjuk. Az euróövezetben a munkanélküliségi ráta a jelzett időszakban 8,9-ről 7,2 százalékra csökkent. (Eurostat, 2008).

Az EU az elmúlt két évtizedben a munkanélküliség kezelésében jelentősen gyengébb bizonyítványt ért el az USA-nál és Japánál. Igaz viszont, hogy az EU-ban jóval alacsonyabb a gyengén fizetett "McDonalds"-munkahelyek száma és aránya, de a *high-tech*-munkahelyek száma is kedvezőtlenebbül alakult az USA-beliéknél. Az EU-ban, a tagállamok közötti jelentős különbségekkel ugyan, de átlagosan lényegesen nagyobb a szociális védelem és a munkanélküliség esetén nyújtott jóléti juttatások aránya, mint bárhol a világ más térségeiben.

A szociális védelem magasabb foka a társadalmi stabilitás révén nem csak megtérül, de Nyugat-Európa szociális biztonsága az életminőség fontos tényezője, sőt a társadalompszichikai hatások révén jelentős stabilitási tényező, a jólét egyben a fejlődés stabilabb útjának alkotórésze is. Ez a biztonság és a vele járó biztonságérzet már az 1990-es években és különösen az ezredforduló után az EU-országokban jelentősen erodálódott. A munkavállalók nemcsak konkrét munkahelyüket érzik egyre veszélyeztetettebbnek, de munka- és életkörülményeik romlásától is tartanak, különösen a munkahelyi helyzet, a foglalkoztatási feltételek rosszabbá válásától félnek. Bár a munkanélküliség elleni küzdelmet és e feladat fontosságát EU-szintű közösségi prioritásként deklarálták 1998-ban, majd ezt többször megerősítették, a konkrét munkaerő-piaci intézkedések, programok, beruházások az egyes tagországok kompetenciájában maradtak.

A munkanélküliségi ráta az EU27-ekben 2008 végén 7,6 százalék volt, 2009 áprilisára 8,6 százalékra növekedett a válság következtében és a belátható időtávban 2009-2010-re is további romlást jeleznek előre. A régi tagországokban is hasonló, sőt még kedvezőtlenebb a helyzet, a munkanélküliség 7,8-ről 8,7 százalékra emelkedett. A régi tagországok közül kiemelkedően magas a munkanélküliség Spanyolországban, ahol a jelzett időszakban rátája 14,7 százalékról 18,1 százalékra ugrott, Írországban pedig 8,7 százalékról 11,1 százalékra. Az új EU12-ek közül a legkedvezőtlenebb fejlemények a balti országokban következtek be. A nagymérvű visszaesés és növekvő infláció mellett a munkanélküliség is drasztikusan megnőtt; 2009 májusában Lettországban 17,4, Litvániában 16,8, Észtországban 13,9 százalékos munkanélküliségi rátát mértek és a helyzet tovább romlik. Különösen aggasztó, hogy a munkanélküliség aránya és a munkanélküliek száma 2008 decembere – 2009 májusa között több mint 50 százalékkal növekedett. A viseigrádi országokban és Szlovéniában is súlyosbodik a munkanélküliség; Szlovákiában meghaladja a 11,1 százalékot, Magyarországon 9,6, Lengyelországban 7,8, Csehországban 5,7, Szlovéniában 5,5 százalékot tesz ki (2009 májusi adatok, Eurostat, 2009 június).

Nemzetközi összehasonlításban nézve, az EU-beli relatíve magas munkanélküliség számos összetett tényezőre vezethető vissza. Szerepet játszik benne az amerikaihoz képest kevésbé versenyképes struktúra, a szolgáltatások bővülésének lassúbb üteme, a magánberuházások továbbra is főleg racionalizáló, munkaerő-helyettesítő jellege, a közületi munkahelyteremtés visszaszorulása a válság miatt. Ugyanakkor az amerikai munkaerőpiacot is súlyosan érintette a válság; 2008 májusától 2009 májusáig 5,5 százalékról 8,9 százalékra nőtt a munkanélküliségi ráta és Japánban is 4,0 százalékról 4,8 százalékra emelkedett. Az előrejelzések szerint a recesszió minden bizonnyal hamarabb ér véget, mint a munkanélküliség romlása, azaz 2010-ben sem lehet kedvező fejleményekre számítani.

Az *államháztartás hiánya* az EU-országokban aggasztó méretű. Az állami költségvetési bevételek a növekedés lelassulása miatt reálértékben egyre lassabb ütemben nőttek. A költségvetési kiadások viszont reálértékben (is) egyre nőttek, részint az állam törvényben vagy más módon rögzített kifizetési kötelezettségvállalásai miatt, részint, mivel több területen, így az egészségügy és a jóléti juttatások terén felgyorsult a kiadások növekedése.

A kiadások növekedése tartós strukturális hiányt okozott az államháztartásban, a rendszeres deficit pedig a GDP-hez viszonyítva nagyarányú állami adósságállomány felhalmozódásá-

hoz vezetett. Emiatt megnöttek a költségvetés adósságszolgálati terhei, azaz kamatfizetési és hiteltörlesztési kiadásai, így kevesebb maradt a jóléti és egyéb kiadásokra, azok további finanszírozását megnehezítette, sőt több területen ellehetetlenítette.

Az állami költségvetés bevételei az EU27-ekre számítva 2000-2005 között minimálisan mérséklődtek a GDP-hez viszonyítva, majd 2008-ig lényegében stagnáltak. Az állami költségvetés bevételei/GDP-arány az EU27-ekben 2000-ben 45,4, 2005-ben 44,4, 2008-ban 44,5 százalékot tettek ki. Az euróövezetben az elvonások aránya ennél minimálisan magasabb. Az EU négy nagy tagállama közül 2000 és 2008 között Németországban és Franciaországban csökkent a bevételek/GDP-arány, Olaszországban és Nagy-Britanniában viszont növekedett. Franciaországban az elvonások aránya 49,3 százalék, Olaszországban 46 százalék, Németországban 43,8 százalék, Nagy-Britanniában 42,3 százalék. A visegrádi országok közül 2000-2008 között Csehországban kismértékben növekedett, Magyarországon 2005-ig minimálisan csökkent, majd jelentősen növekedett az elvonások aránya. Lengyelországban 40 százalék alatti az elvonás, Szlovákiában pedig meredek csökkentés nyomán 2008-ban 32,7 százalékos arányt találunk. A fejlett kis országok közül Ausztriában, Finnországban és Írországon mindenütt csökkenő az elvonások aránya, ugyanakkor mértéke Ausztriában és Finnországban meghaladja az EU-átlagot, míg Írországon drasztikusan alacsony; 33,8 százalék.

Az állami költségvetés kiadásai, Finnországot kivéve, rendre magasabbak a bevételeknél. A válság tovább súlyosbította az anomáliákat és a problémák következményeit mind a bevételi, mind a kiadási oldalon. (1. és 2. táblázat). A központi költségvetések mérlege 2000-ben kiegyensúlyozott volt, sőt minimális többletet mutatott az EU27-ekre számítva és az euróövezetben egyaránt. 2005-re az EU27-ekben 2,4, az euróövezetben 2,5 százalékos költségvetési hiány alakult ki, amely az EU27-ekben 2008-ban 2,3 százalékra átmenetileg mikroszkopikusan mérséklődött, míg az euróövezet átlagában a hiányt sikerült 1,9 százalékra leszorítani. 2000-ben Németország és Nagy-Britannia költségvetési mérlege többlettel zárt, 2005-ben és 2008-ban mind a négy nagy EU-tagállamban hiány mutatkozott, a deficit mértéke a GDP-hez viszonyítva Németországban és Olaszországban csökkent, Franciaországban és Nagy-Britanniában viszont jelentősen növekedett. 2000-ben a visegrádi országok közül Szlovákiában volt a legnagyobb az állami költségvetés hiánya (12,3 százalék), Magyarországon volt a legkisebb a hiány (2,9 százalék). 2008-ban Csehország és Szlovákia költségvetési deficitje volt arányában a legkisebb, Magyarorszáé és Lengyelorszáé a legmagasabb az országcsoportban. 2000 és 2008 között Ausztria költségvetési deficitje csökkent. Finnorszáé többletet mutatott (2008-ban 4,2 százalékos szufficit volt). Írország költségvetése 2000-ben és 2005-ben még többlettel zárt, 2008-ra drasztikus; 7,1 százalékos költségvetési hiány alakult ki.

A válság nyomán csökkentek a bevételek, míg az államfenntartási kiadások, a munkanélküli segélyek megnöttek. Elengedhetlenné vált az EU-országok költségvetésének konszolidálása, a hiányok lefaragása. A hiány elvben két úton csökkenthető: a bevételek növelésével és/vagy a kiadások csökkentésével.

A 2002-2006-os időszakban az EU15-ök és az euróövezet országai egyaránt kénytelenek voltak komoly erőfeszítéseket tenni az államháztartási deficit csökkentésére, a hiány konszolidálására. Ez fontos tanulságokkal szolgál az új EU12-ek számára is.

Az euróövezetben az állami bevételek a GDP 45,1 százalékáról 45,7 százalékára emelkedtek a jelzett időszakban. A jelenlegi 27 EU-tagállam közül 2002-2006 között 18 országban nőtt a megtermelt GDP újraelosztásának aránya. Ezek az országok: Bulgária, Csehország, Ciprus, Dánia, Észtország, Franciaország, Hollandia, Írország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Nagy-Britannia, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország. Ugyanez a helyzet egyébként 2000-hez viszonyítva is. A GDP-hez viszonyítva az államháztartás kiadásainak aránya Spanyolország, Finnország és Írország kivételével rendre magasabb a bevételi aránynál. Az EU25-k összességében azonban 2002-2006 között a kiadások aránya 47 százalékos szinten változatlan, az EU27-ekben 46,9-ről 46,8 százalékra minimálisan mérséklődött, az euróövezetben pedig 47,7-ről 47,3 százalékra csökkent.

Az állami kiadások aránya a GDP-hez képest 2002-2006 között az EU27-ek közül 17 országban csökkent, több országban számottevő arányú kiadáscsökkentésre került sor, azonban az egy főre jutó költségvetési kiadások reálértékben nem csökkentek, a GDP-növekedés, a foglalkoztatás növeléséből származó többletbevételek, párosulva az alacsony inflációval lehetővé tették a kiadások reálértékének növelését. Az egészségügyi, oktatási és kutatás-fejlesztési kiadások reálértékben az EU15-ökben és az EU27-ekben is növekvőek 2002-2006 között. Az egyetlen szomorú kivétel 2007-től Magyarország, ahol az egészségügyből és az oktatásból nettó reálértékű forráskivonás történik. Ez a tendencia ellentétes az összes többi EU-országgal.

Sokat vitatott az állam más piaci szereplőket kiszorító hatása. Ez a kérdés korántsem dönthető el általános érvényűen, mivel az állami megrendeléseknek és kiadásoknak jelentős pozitív, konjunktúraösztönző, termelés- és piacserkentő hatása is van, amely időnként nagyobb, mint a kiszorító hatás. Éppen e pozitív hatásokra épített évtizedekig a keynesi gazdaságpolitika, ám ennek korlátai, sőt határai napjainkra nyilvánvalóvá váltak. Ezért a gazdasági növekedés ösztönzése érdekében az EU-országok többségében az adók és a társadalombiztosítási járulékok arányának csökkentését célzó adóprogramcsomagokat kívánnak megvalósítani, ezzel egyidejűleg azonban a kiadások szigorú felülvizsgálatára, a nagy jóléti ellátó rendszerek alapvető reformjára kényszerülnek.

Az adók és a TB-járulékok együttes aránya az EU-országok többségében így is a GDP 40-50 százalékos sávjában marad, Svédországban és Dániában jóval meghaladja a GDP felét.

Az államháztartásban és a társadalombiztosítási rendszerek működtetésében olyan strukturális finanszírozási gondok vannak jelen, amelyeket egy konjunkturális fellendülés nem oldhat meg, ezért gyökeres átalakításuk elengedhetetlen. A német és francia reformok abba az irányba mutatnak, hogy az indokolt juttatásokat a valóban rászorultak számára biztosítsák, inkább azok egyes nem fenntarthatónak ítélt elemeit szüntetik meg. Az oktatási ösztöndíjat nemcsak fenntartják, de a megélhetéshez a főiskolás igen kedvezményes vagy kamatmentes hitelt is igénybe vehet, amit munkába állása után kedvező feltételekkel törleszthet. A támogatást azonban az indokolt tanulmányi időre korlátozták, mivel korábban sok diák 10–12 évig járt egyetemre, s élvezte a támogatást. A családi pótlék több EU-országban a nappali főiskolás hallgató után is jár, de csak az elvégzésig szükséges minimális tanulmányi időre. Látható, hogy az átalakítások lényegesek, de a juttatások színvonala olyan magas marad, amelyről az EU15-ökön kívüli, illetve a Nyugat-Európán kívüli országok többségében a polgárok nem is álmodnak.

Mivel a *gazdasági és monetáris unióban* (EMU) az euró értékvédelmére hivatott Európai Központi Banknak szigorú monetáris politikát kell folytatnia, *a részt vevő országoknak a korábbinál jóval nagyobb költségvetési fegyelmet kell betartaniuk.* Az európai jegybank nem hajlandó az állami kiadások növekedését a közösen megállapított ütemhez képest több pótlólagos pénzkibocsátással finanszírozni, az országok költségvetése csak a terhek újraelosztásával és a tőkepiaci finanszírozással élhet a költségvetési deficit finanszírozásakor. Mindkettő egyre súlyosabb hatásokkal járt, és mindinkább korlátokba ütközött. Ezért egyre kényszerítőbbé vált a kiadások konszolidálása.

Az EU a világgazdaság három főszereplőjének egyike. Az USA-énál és Japánénál nagyobb népességgel és az utóbbinál magasabb világkereskedelmi részesedéssel rendelkezik. Az USA-val szemben viszont hátrányban van a termelési potenciál tekintetében: az elvileg egységes termelőségépezetet a nemzeti határok még mindig széttöredezik; eltérőek a gazdaságpolitikák, a finanszírozási lehetőségek. Az EU az USA-val és Japánnal szemben több területen erős versenyhátrányban van. Ezek a következő területeken jelentkeznek:

- * a világpiacon élenjáró EU-cégek, iparágak hiánya;
- * kisebb piaci erő, alacsonyabb termelési koncentráció mellett;
- * műszaki-technológiai hátrányok;
- * túl kis méretű és széttöredezett tőkepiac;

* viszonylag kedvezőten növekedési ütemek.

A technológia terén mindinkább érezhető az USA-nak a nagyobb tőkeereje és Japánnak a nagyobb dinamikából származó kutatási, fejlesztési fölénye. Az új technológiák bevezetésének lassúsága, a hosszadalmas és nehézkes engedélyezési eljárások, a munkaerő magas mellék-költségei és a kevésbé innovációbarát adózási rendszerek képezik az EU legfontosabb hátrányait. Napjainkig az európai piac erősen megosztott, a piaci erő pedig alacsony. A magasabb koncentráció terén nem jelent feltétlenül műszaki-technológiai fölényt vagy jobban működő vállalatot, de a nagyobb tőke miatt több fejlesztési erőforrást, szélesebb mozgásteret és piaci lehetőségeket biztosít. Arra természetesen ügyelni kell, nehogy a piaci koncentráció erősödése a verseny korlátozásához, még kevésbé az erőfölénnyel való oligopolisztikus visszaéléshez vezessen, és éppen ennek megakadályozása az európai versenypolitika és -felügyelet legfontosabb feladata.

A technológiai hátrány az EU világszerte versenyképességének több területen erős korlátja. Az EU K+F-tevékenységének mérete messze elmarad az USA-étól, s a hátrány jóval nagyobb, mint a termelésbeli elmaradás. Az EU-országok egyelőre viszonylag keveset költenek kutatás-fejlesztésre, s nem remélhető, hogy 2010-re elérjék a lisszaboni stratégiában szereplő 3 százalékos K+F ráfordítást a GDP-hez viszonyítva.

3) A növekedés, a modernizáció és a foglalkoztatás összefüggései

Az EU-ban az elmúlt másfél évtizedbeli fejlődési tendenciák azt mutatják, hogy a növekedés, a beruházások és a foglalkoztatás összefüggése a korábinál bonyolultabbá vált, és minősége, jellege is megváltozott.

A foglalkoztatás bővítéséhez szükség van növekedésre, de a növekedés önmagában nem biztosítja a munkanélküliségi probléma megoldását. Az alacsony szakképzettségű, viszonylag kevés hozzáadott értéket termelő munka leértékelődése és tőkével való helyettesítése fellendülés idején is folytatódik, mert a fajlagos termelési költségek csökkentése ezt követeli meg. A modernizáció hatása a munkaerő-piaci helyzetre kettős: felgyorsítja az alkalmazkodási folyamatot és annak kényszereit is a munkaerőpiacon (a nem rentábilis munkahelyeket felszámolják), de egyidejűleg tartós keresletet támaszt magasan szakképzett munkaerő iránt.

A gazdasági növekedés és az ennek minőségi oldalát is tükröző fejlődés a modernizáción alapul, s maga is erősen visszahat az utóbbira. A modernizáció a fejlődés megalapozója, indukálója és a versenyképes munkahelyek teremtésének bázisa. Figyelembe véve azt az alapvető tendenciát, hogy a modernizáció tömegesen szüntet meg régi, elavult munkahelyeket, míg jóval kevesebb számban teremt versenyképes újakat, a tapasztalatok szerint a probléma enyhítésének fő útja az innovációs beruházások ösztönzése és az oktatáspolitikai fejlesztése, mert ezek határozzák meg a foglalkoztatás kilátásait.

A fejlődés kilátásai egyelőre rosszak, mivel a belső piacok mindenütt zsugorodnak és az EU-n kívüli piacok importkereslete is összességében csökkent. A jövőt tekintve sok függ attól, hogy a válság után, várhatóan, 2010-2011-ben meginduló piacbővülésből mely tagországok és külső szállítók tudnak profitálni. A dinamikus távol-keleti és más Európán kívüli szállítók versenye tovább erősödik az EU-piacon. Az EU várakozásai szerint a kibővült Unió tagországi importjukat meghaladó mértékben növelik külső, harmadik országokba irányuló exportjukat, így középtávon az EU-országok összesített külkereskedelmi és teljesítménymérlege a harmadik országokkal szemben javulhat.

A makrogazdasági problémák és korlátok közül a legsúlyosabb gondot az állami-közületi költségvetések folyó deficitje és adósságszolgálati terhei okozzák. Az EU27-ek átlagában a

2002-2006-os időszakban a kamatkiadási terhek átlagosan a GDP 6 százaléka körül mozogtak. Ennél jóval magasabb kamatkiadási terhet találtunk Görögországban, ahol az éves GDP 10 százalékát tett ki, Olaszországban 9 százalék, Belgiumban és Máltán 8-8 százalék ért el. Az új EU12-ek közül Magyarországon a legmagasabb az állam kamatterhe. A makroszintű pénzügyi egyensúlyhiányok miatt a legtöbb EU-országban a következő években napirenden marad az állami-közületi kiadások, megrendelések lefaragása, így *az állami szféra kevesebbet fordíthat beruházásokra, a modernizációt és a munkahelyteremtést is növekvő mértékben magánvállalatok valósítják meg.*

Az egységes belső piac a vámunió túlmenően, magában foglalja a tőke és a munkaerő szabad áramlását is. A tőkeáramlás jogi és adminisztratív akadályai eltűntek, évtizedünkre a unió belül megvalósult a szabad tőkemozgás.

Az EU15-ök állampolgárai elvileg szabadon vállalhatnak munkát bármely régi tagországban, a gyakorlatban azonban a munkaerő-áramlást számos tényező akadályozza, túl a mobilitás „természetes” korlátain. A saját tulajdonú ingatlan, a családi kötelek, a letelepedettség időtartama, a nyelvi korlátok erős visszatartó tényezők a migrációval szemben. A legfőbb akadályok azonban a gazdaság működésében rejlenek. Az új EU12-ekkel szemben 12 régi tagország a belépéstől számított 7 évig korlátozással élhet.

A gazdasági fejlettségi és életszínvonalbeli különbségek alapvetően kétirányú migrációt ösztönöznek: „keletről nyugatra” és „délről északra”, a fejletlenebb területekről a fejlettebbek irányába vonzzák a munkaerőt. Ugyanakkor a magasabb bérek és azok járulékos terhei miatt a területeken a legerősebb a modernizációs törekvés, az élőkommunikációval történő helyettesítésére, a fajlagos termelési költségek csökkentésére.

Jelenleg az EU-ban a fejlettségi színvonalbeli különbségek nagyok, a termelési költségek színvonala eltérő, a bérek, a termelékenység, a termelési feltételek (az adóterhek tényleges nagysága) igen különbözőek. A munkahelyek és a munkaerő-piaci versenyhelyzet szempontjából a foglalkoztatás költségei és a munkatermelékenység viszonyának alakulása döntő szerepet játszik.

Ellenben *a migráció* – az EU-beli tapasztalatok szerint – *nem lehet sem nemzeti, sem közösségi szinten az integrációs kiegyenlítés célravezető útja.* Az EU-n belül az elmúlt két évtizedben ösztönözni igyekeztek a közös piaci országok állampolgárainak mobilitását, részben éppen a strukturális munkaerő-piaci probléma enyhítésére, míg az EU-n kívülről jövő migrációt mindinkább korlátozzák, de az új EU12-ekből jövő szakképzetlen munkaerővel szemben is szigorú korlátot emeltek 2011-ig.

Az EU-beli munkaerőpiac fejlődési iránya minden korábbinál nagyobb mértékben a magas szakképzettségű, fejlett technológiát alkalmazó, a sajátos telephelyelőnyöket kiaknázó munkahelyteremtés.

A termelés automatizálása, a modern technológiák bevezetése a termelés rugalmasságának növelését hivatott szolgálni. Ez nemcsak a gyártási folyamatra érvényes, hanem a vállalati ügyvitelt segítő modern adatfeldolgozási, információs és kommunikációs technológiákra is. A legutóbbi években ez a legfőbb racionalizációs forrás az EU-országokban.

4) Az EU-integráció fejlődésének kilátásai

Az EU-országok középtávú fejlődési kilátásait az exogén, külső világgazdaságból érkező hatások mellett (1) *a gazdasági és monetáris unió jövője*, (2) *az EU fő reformra szoruló területein elérendő átalakulás* és (3) *a 2008-2009. évi válságból való kilábalás* határozzák meg.

A gazdasági és monetáris unióról szólva egyelőre csak az utóbbiról beszélhetünk reálisan, hiszen a monetáris politikák integrálódtak (integrálódnak), a gazdaságpolitikák viszont még döntő mértékben nemzetállamiak és igen eltérő vonásokat hordoznak. Európában 2009-re 16 országban az euró lépett a nemzeti valuták helyébe. A közös valuta lendületet adott az áru- és szolgáltatáspiactól és főleg a tőkepiactól integrálódásának, de *nem küszöböli ki a fejlettségi szintbeli, termelékenységbeli, rentabilitásbeli stb. különbségeket a résztvevő országok között*. Éppen ezek a különbségek tartós feszültséget okozhatnak, s a nemzetállamok feladták az ezek kezelésére hivatott eszköztár kulcsfontosságú részét (árfolyamváltoztatás lehetőségeinek mennyisége, önálló monetáris és devizapolitika megszűnése, exportösztönzés számos eszközének megszűnése). *A monetáris politika integrációja és fiskális politikák nemzetállami jellege közötti különbség is számos feszültség forrása*. Középtávon a közös monetáris politika egyre inkább kikényszeríti a szigorú államháztartási politikát a résztvevő országokban, így a következő években restriktivebb költségvetésekkel kell számolni az EU-országokban. *A válságra történt eddigi reagálásban azonban felerősödtek a tagországok különítjai és több ország erőteljes konjunktúra- és válságkezelési csomagokkal, keresletösztönzéssel, kiadásnöveléssel igyekszik úrrá lenni a válságon, messze túllépve az éves államháztartási hiányra és az adósságállományra vonatkozó maastrichti kritériumokat*. Olaszország államadósságának mértéke a legmagasabb; 2008-ban 105,8, Görögorszáké 97,6 százalék, Belgiumé 89,6 százalék volt. Németország 65,9 százalékos és Franciaország 68,1 százalékos aránya jól jelzik, hogy a fejlett országok jórésze nem képes a maastrichti előírás teljesítésére. Magyarország államadóssága 2008-ban 73,0 százalék volt.

A maastrichti stabilitási és konvergencia kritériumok teljesítésének vállalt kötelezettségénél a válság kényszerítő hatásai egyelőre erősebbek, de közép távon a válság után a gazdaságpolitika ismét az egyensúlyi szempontok nagyobb mértékű figyelembe vételére kényszerül, s ez behatárolja mindenfajta pótlólagos finanszírozás mozgásterét, a válság utáni lehetőségeket is.

A fő gond az, hogy éppen a 21. század első évtizedében *az integráció elmélyítésének feladatai, az elengedhetetlen EU-reformok kidolgozása, elfogadása és megvalósítása, valamint az EU megvalósult keleti irányú kibővítése jelentős finanszírozási igényeket támaszt*.

Az EU-beli sürgető reformok fő területei: az intézményi reform, a közös költségvetés reformja, az agrárszféra átalakítása. Ezek szükségessége nyilvánvaló, a szándékot többször és ünnepélyesen kinyilvánították, egyes területeken a reform érdemi kidolgozása, illetve bevezetése is folyik, mérsékelt sikerrel, gyakran sikertelenül (ld. intézményi rendszer átalakítása), de összességében ezek hatása inkább a lemaradás csökkentésében, a fejlődés alapvető követelményeihez történő igazodásban jelenik meg.

A globalizáció, az integráció, a regionalizmus és a nemzetállam gazdasági szerepének átalakulása négy alapvető folyamat a 21. század eleji Európában. A külső hatás erősségét tekintve a globális tényezők egyre súlyosabb, nagyobb szerepet játszanak. A regionalizmus a szerves térségképződés energiáinak kiaknázásával értékelheti fel a versenyképesebbé váló régiók szerepét Európában. A versenyképesség fő tényezői: *a humán tőke, a modernizáló beruházások, a speciális helyi előnyök és a jó infrastruktúra együttes működése. Ezért a jobb képzést és továbbképzést, innováció-ösztönzést, minőségi munkaerő-állományt biztosító gazdaságpolitika a fejlődés fő tényezője Európában, az EU-ban és a csatlakozó országokban egyaránt. Ezek biz-*

tosításában pedig az állam gazdaságpolitikája döntő szerepet játszik, ezért szerepe, felelőssége a fejlődés generálásában nem csökken, hanem növekszik.

A hosszú távú, fenntartható növekedéshez a sokszoros deficitek kiküszöbölésére, hosszú távú fejlesztési stratégiára, hiteles gazdaságpolitikára, a strukturális egyensúlyhiányok mérséklésére és a felzárkózási esélyeket megvalósító átfogó oktatás-képzésre és munkahelyteremtésre van szükség. (Kádár Béla, 2005).

5) A szociális piacgazdaság és a jóléti állam átalakítása a válság nyomán

Az állami gazdasági, szociális szerepvállalásának átalakulása az elkövetkező időszakban nagy léptékű lesz az EU-ban. *Elsősorban az állam közvetlen gazdasági, termelési, beruházási tevékenysége csökken, s több országban folytatódik az állami tulajdon privatizálása.* A közületi szférát elsősorban a közszolgáltatással kapcsolatos hálózatok, az infrastruktúra kiépítésében továbbra is jelentős beruházások terhelik. A korlátozott beruházási erőforrásokat célszerűbb ezekre koncentrálni, mint olyan beruházásokba fektetni, amelyeket magáncégek hatékonyabban valósítanak meg. Az állami iparvállalatok jórészenek bealkonyult az EU-országokban.

A jóléti államnak az elmúlt évtizedekben Nyugat-Európában kialakult modellje korántsem szűkíthető le az újraelosztásra és a jóléti juttatásokra. A nyugdíj pedig nem is tekinthető juttatásnak, hanem befizetéssel szerzett járandóság. A nyugdíjpénztárak Nyugat-Európában mindenütt önálló alapként működnek, az állam a befizetéseket nem vonja, nem is vonhatja el, ellenkezőleg, azok működéséhez garanciát, biztosítékot, szükség esetén kiegészítő támogatást nyújt.

A szociális piacgazdasághoz tartozik minden szinten a munkavállalóknak az őket érintő döntésekkel kapcsolatos beleszólási, részvételi joga, amit a jóléti államokban átfogó jogi és intézményrendszer garantál. *A jóléti állam érdekegyeztetési és -védelmi mechanizmusa az elmúlt évtizedek történelmi vívmánya,* amely minden korábbi korszakhoz képest magasabb ütemű és kiegyensúlyozottabb gazdasági és társadalmi fejlődést biztosított. *A gazdasági érdek-ütközések társadalmilag elfogadott, elfogadható kezelési módja, a konszenzuseresés mechanizmusa napjainkban még nagyobb jelentőségűvé válik,* amikor a viszonylag alacsony gazdasági növekedési ütem, a strukturális deficitek, a nagymérvű munkanélküliség, a közfeladatok finanszírozási gondjai mellett meg kell oldani a strukturális alkalmazkodás, az integráció elmélyítésének és kibővítésének és a világgazdasági versenyképesség javításának együttes feladatát is.

A munkavállalók részvétele a döntésekben azon alapul, hogy a munkaadók és munkavállalók viszonyában fontos szerep jut az érdekegyeztetésnek, a természetesen érdekkülönbségeket, sőt ellentéteket is hordozó, mégis kooperatív stratégiának. A konszenzuseresés, a döntéshozatali részvétel rendszere a munka humanizálásával, a munkaszervezés minőségének javításával egyben a világgazdasági versenyképesség javításának is fontos tényezőjévé vált.

A rugalmas munkaerő-gazdálkodás napjaink egyik kulcsproblémája a fejlett világban. Az előrehaladás e téren számos jogi, társadalompolitikai, érdekvédelmi akadályba ütközik, de egyre erősödik a felismerés, hogy a foglalkoztatási probléma nem a meglévő munkahelyek minden áron való védelmével enyhíthető, hanem csak a termelésnek a korszerű piaci követelményekhez, a kereslethez való alkalmazkodásával, dinamizálásával. Ezért vált a modernizáció kulcstényezővé.

A 21. században az állam az EU-ban nem elsősorban juttatásokat nyújt, hanem gazdasági és szociálpolitikája révén biztosítja polgárai számára a jövedelemhez, a táplálkozáshoz, a lakáshoz jutás, az egészségügyi ellátásban és az oktatásban való részvétel lehetőségét, keretfel-

tételeit. Erősödőben van a modern szociális piacgazdaság koordináló, szolgáltató, keretfeltételeket, tisztességes piaci versenyt biztosító szabályozó szerepe az elosztási funkcióval szemben, legalábbis ez az alapvető követelmény, amely azonban a kelet-közép-európai és a mediterrán országokban igen korlátozottan érvényesül, a válság hatásai pedig tovább nehezítik megvalósítását.

A jóléti állam főleg azért került válságba, mert diszfunkciói (például a pazarlás) erősödtek, megrendült az állam problémamegoldó képességébe vetett bizalom, és az ellátás finanszírozása korlátokba ütközött. Emellett csökkent a tőketulajdonosok érdekeltsége a reálberuházások terén (mert a tőkepiaci spekuláció többet hoz), mint a dolgozók érdekeltsége is a termelékenység növelésében.

Csökkent az állami újraelosztás ésszerűsége (eredményessége), bürokratizmusa viszont megnőtt. Ez számos EU-országban hátráltatja a növekedés ösztönzését. A szubvenciók fő problémája, hogy a hatékonyabb területeken megtermelt erőforrások elvonása hátráltatja azok fejlesztését. A jóléti állam finanszírozási alapja megrendült, demográfiai és strukturális okokból új alapokra kell helyezni.

A szociális piacgazdaság a 20. század második felében összekapcsolódott a jóléti állam intézményeivel, de a kettő nem azonosítható. A jóléti állam további fenntartása, de nagymérvű leépítése is objektív korlátokba ütközik. A jóléti gondoskodás formái sokszínűbbé válnak, s a jóléti politika megvalósításában nagyobb szerep jut a piaci módszerek kombinációjának. Sajnos gyakran ezek sem vezetnek a költség- és árnövekedés megakadályozására (példa erre az amerikai egészségügy). A modern gazdaság jövője egyaránt múlik a piacgazdaság eredményességének javításán és az állami újraelosztás hatékonyságának növelésén.

Az állami szerepvállalás szűkítése korántsem jelenti az állam kivonulását a gazdaságból. Elsősorban a szociális piacgazdaság jogi, intézményi, politikai rendszerének működtetése kerül előtérbe, amiben egyre nagyobb szerepet kapnak a polgárok helyi, regionális szerveződései. A jogrend és a szociális, közbiztonság garantálása is közfeladat. Az államnak kell gondoskodnia a piacgazdasági verseny feltételeinek szabályozásáról, a gazdasági erővel, erőfölénnyel, monopól- illetve oligopól helyzettel történő visszaélés meggátlásáról.

Az EU-beli koncepciók szerint az állam feladata marad – de egyúttal nemzetek feletti összefogást és regionális erőfeszítést is igényel –, hogy biztosítsa a közösségi javak, köztük a természeti környezet védelmét, amire nem képesek a piaci mechanizmusok.

Az egészségügy, az oktatás, a kutatás és az infrastruktúra fenntartását és fejlesztését a gazdaságpolitikusok, szakértők túlnyomó többsége olyan területeknek tartja, amelyek fejlődésének dinamikája meghatározza a 21. századbeli világgazdasági versenyképességet és az országok sorsát.

Az állami szerepvállalást az EU-ban alapvetően át kell építeni, de nem leépíteni. A finanszírozhatóság érdekében a szociális juttatási rendszerek finanszírozási mechanizmusait új alapokra kell helyezni, a befizetések és a juttatások egyértelműbben, kiszámíthatóbban kapcsolódnak egymáshoz. Az alkalmazkodási terhek nem kerülhetők el, de ésszerűbb és célszerűbb finanszírozási modelleken dolgoznak. Az EU-országok kisebb arányú újraelosztást végrehajtó, de hatékonyabb állam létrehozásán fáradoznak. *A nemzetállam az újraelosztásnak és a jóléti rendszerek működésének kerete, garanciája marad.*

6) A skandináv, az angolszász és a rajnai piacgazdasági modellek

A világban ma társadalmi-gazdasági rendszerek, modellek éles versenye folyik. Európában is a piacgazdaság eltérő modelljei működnek. Gazdaságilag, pénzügyileg és társadalmi elfoga-

dottságát tekintve is újra sikeresnek látszik a *skandináv modell*, amely a jóléti állam megújítását összekapcsolta a hatékonyság növelésével. A „flexicurity” a rugalmasság (flexibility) és a biztonság (security) összekapcsolását jelenti a gazdaságban és a szociális ellátásban. A skandináv országok jelentős gazdasági növekedést, gazdaságszerkezeti modernizációt valósítanak meg, az aktív munkaerő-piaci politika egyszerre törekszik a foglalkoztatás biztonságát és a munkaerőpiac rugalmasságát szolgálni. Ezeket összekapcsolják a nagyfokú társadalmi szolidaritással és a hatékony környezethasznosítással, szigorú környezetvédelemmel. Az *angolszász modell* a gazdasági hatékonyság növelésére helyezi a hangsúlyt, a teljesítőképeséget ösztönzi, nagymérvű privatizációt hajtott végre, amely részben strukturális fejlődést kényszerített ki, de részben igen jelentős negatív hatásokkal is járt (pl. a brit vasút esetében). Ez a modell a strukturális alkalmazkodás veszteségeit kevésbé részesíti védelemben. A pénzügyi szolgáltatások fejlettek, a vállalkozások ösztönzésében és stabilizálásában élen jár, az átlagosnál fejlettebb az innováció és a K+F ösztönzése, valamint a fenntartható fejlődés biztosítása. A *kontinentális modell* klasszikus példája Németország (*a rajnai modell*), amely tartós gondokkal küzd a lassú GDP-növekedés, a merev szabályozások, a jóléti rendszerek reformkényszerei és a magas elvonások miatt. Ezek következtében a belföldi beruházások tartósan alacsonyak, a munkahelyek leépítése és a tőke külföldre vándorlása jelentős. A versenyképességi problémákat a fejlett technológiai színvonallal és a termékek, szolgáltatások magas minőségi színvonalával igyekeznek kordában tartani.

Az EU-országok közötti fejlettségi színvonalkülönbségek csökkentése, a konvergencia folyamatának sikeressége nagyban függ az EU intézményi és támogatási rendszerének működésétől, a csak kvázi egységes belső piac akadályainak lebontásától és a tagországok oktatási és K+F-politikájától. Mindezek kihatnak a munkaerőpiacra, a humán tőke hasznosításának feltételrendszerére és hatékonyságára. Az 1993 januárjától működő ún. egységes belső piacon (Single European Market), amely a valóságban csak kvázi egységes, a fizikai korlátok eltűntek ugyan, de az adminisztratív és a fiskális politikák eltérései és azok következményei komoly akadályokat jelentenek. Számos adminisztratív előírás nemzeti szabályozási jogkörbe tartozik, amelyek eltérő feltételeket teremtenek. Ezeket az eltéréseket és a nemzeti szabályozás számos területen való fennmaradását azonban véleményem szerint semmiképpen nem lehet a priori negatívnak tekinteni. Éghajlati okokból nyilvánvalóan mások a feltételei például a tej tárolásának délen, mint északon, több ország szigorúbb környezetvédelmi előírásai jótékony hatással járnak a környezet állapotára és az élet minőségére. A szigorúbb fogyasztóvédelmi és hulladékgazdálkodási szabályok is előnyösen hatnak az ezeket alkalmazó országokban.

7) Az állam szerepe a fenntartható és felzárkóztató fejlődés megalapozásában

A fenntartható és felzárkóztató fejlődés csak ésszerű növekedésre, szerkezeti modernizációra, egyidejű monetáris és fiskális stabilizációra és jó környezetgazdálkodásra épülhet. A pénzügyi stabilizáció ugyanakkor nem épülhet restrikcióna, az előbbit csak tartós fejlődés bázisán lehet megvalósítani. Az alacsony, de megfelelő reálkamatot nyújtó kamatpolitika a megtakarítások és a beruházások ésszerű összhangját biztosíthatja, a leértékelődés fékezése kordában tarthatja az inflációt. Természetesen figyelembe kell venni az inflációs különbségek alakulását a partnerekhez képest. A termelékenység növekedése a versenyképesség-növelés és a reálbér-növelés megalapozását egyszerre szolgálhatja.

Az EU-ban a gazdasági téren sikeres országok gazdaságpolitikai stratégiája a következő fő területekre koncentrál: reformok a versenyképesség növelésének előmozdítására, kutatás-fejlesztés, innováció, informatika és kommunikáció, foglalkoztatás és képzés, társadalmi kohézió, a fenntartható növekedés biztosítása és a természeti környezet védelme.

Gazdaságpolitikai szempontból a modernizáció fő tényezőinek tekintendők: 1. a fejlett technológiák átvételének és alkalmazásának ösztönzése, 2. a globális innovációs folyamatokba történő bekapcsolódás, 3. fejlesztési források biztosítása, 4. a tőkepiacok fejlettsége és működése, 5. dinamikus felvevő piacok biztosítása, 6. jól képzett és megfelelően motivált munkaerő-állomány kialakítása és hasznosítása. Európában, elsősorban az EU-ban rendelkezésre áll a közép-európai országok modernizálásához szükséges technológia. A finanszírozás fontos tényező, de az EU GDP-jének 1,045 százalékához mérten korlátozott a fejlesztési támogatás, ezért a brüsszeli költségvetési transzferek igen fontos, de csak járulékos elemet jelenthetnek a közép- és kelet-európai országok felzárkózásához. Az EU nagy országainak felvevőpiacai jelenleg kevéssé dinamikusak, azaz lassan növekednek, sőt az EU importpiacán elsősorban Kína és a távol-keleti országok törnek előre.

A fenntartható minőségi fejlődés megvalósítása, a termelékenység és a foglalkoztatottság növelésének összeegyeztetését igényli. Az erőforrások allokációjában nyilvánvalóan javuló hatékonyságra van szükség. A termelékenység növelése technológia-fejlesztést és nem az ugyanakkora termelés kevesebb munkaerővel való ellátását igényli. A versenyképesség növelése azt jelenti, hogy a piaci szereplők többet ruházzanak be termék és termelési folyamat innovációkba. A szolgáltatási piacokat feltétlenül fejleszteni kell, de a fejlődéshez nem elegendő a piacok megnyitása, sőt gyakran éppen a piachoz jutás feltételeit kell racionálisan szabályozni, például a vasúti szállításban, a személyszállítási menetrendekhez kell igazítani a külső áru-fuvarozás igényeit és áthaladási időpontját. Ugyanígy a telekommunikációs hálózatokhoz való hozzáférés lehetőségeit, feltételeit és költségeit az államoknak kell szabályozniuk és tisztességes versenypolitikát érvényesíteni a közjó érdekében. Azaz gyakran *nem csak deregulációra, hanem ésszerű, közérdekű versenyszabályozásra van szükség.*

Az EU-ban növekszik a képzésben és a szakképzésben résztvevők száma és aránya, ami nagymértékben hat a gazdasági növekedésre, a termelékenységre és részben a foglalkoztatásra. Az átlagos közoktatási idő egy évvel történő meghosszabbítása folyamatosan a GDP 0,3-0,5 százalékos növekedését biztosíthatja. Az oktatásra fordított költségvetési kiadások aránya az EU-ban átlagosan kb. a GDP 5 százalékát teszi ki, a költségvetésekben pedig mintegy 10-11 százalékkal szerepel. Ennél a világgazdaságban előretörő országok gyakran jóval magasabb arányt valósítottak meg.

A humántőke-állomány megfelelő hasznosítása, a versenyképesség javítása csak aktív munkaerő-piaci politika támogatásával biztosítható. Ehhez nyilvánvalóan intézményi reformokra van szükség. Finnország, Svédország és Dánia az aktív munkaerő-piaci politikát, a képzés-továbbképzés szerves rendszerét, a munkahely-közvetítést, a K+F munkahelyek létesítését ötvözte a megfelelő jóléti biztonsági juttatásokkal, felismerve, hogy a kiszámíthatóság, a szociális biztonság olyan érték, ami a munkaerő mentális és fizikai egészségét biztosítva, egyben termelékenységét is növeli. Az elbocsátástól való félelem csökkenti a munkára való koncentrációt, a családok bizonytalansága veszélyezteti az egészségi állapotot és a munkaképességet, a munkanélküliség fenyegetettsége rontja a fogyasztói piac állapotát, hiszen az ilyen állapotban lévő emberek kényszerűen csökkentik vásárlásaikat. A stabilizáció ezeknek a negatív hatásoknak az ellenében hat, a biztonság növelése javítja a mentális és fizikai egészséget, erősíti a biztonságérzetet, stabilizálja a piacokat, növeli az állam adóbevételeit. A munkanélküli segélyekkel szemben nem áll áru- és szolgáltatásvolumen, adóbevétel sem keletkezik, míg a munkahelyteremtés a munkanélküliség csökkentésével mindkét területen orvoslást jelent.

Korunk alapvető problémája az EU-ban, miként lehetne egyszerre biztosítani a megfelelő gazdasági növekedést, a pénzügyi egyensúlyhiányok csökkentését és a versenyképesség növelését, az európai szociális piacgazdaság elért jóléti színvonalának lehetőség szerinti megőrzése mellett. Rendkívül komplex elméleti, gazdaságstratégiai, gazdaságpolitikai és gyakorlati kérdéssről van szó. Egyértelmű megoldási recept egyelőre nem található, de a gazdaság, a gazdaságpolitika és a politika szereplőinek e problémák együttes kezelésére kell (kellene) koncentrálniuk. *A hosszú távú, fenntartható fejlődéshez csak növekedés-ösztönző gazdaságpolitikán keresztül vezet az út, ezért az állam gazdasági szerepének újraértékelésére van szükség.* Az állam szerepvállalásának az értékrendek világos képviselőjére, a gazdaságpolitika kiszámítha-

tóságára, az egészségügyre, az oktatásra és kutatás-fejlesztésre, a társadalmi kohézió erősítésére és a világgazdasági bekapcsolódás ösztönzésére kell koncentrálnia.

8) A fejlesztő, fejlődést generáló állam – következtetések

A fejlesztő állam irányvonalát összefoglalva, pontosítva ezt leginkább a fenntartható, minőségi fejlesztést és fejlődést ösztönző államként határozhatjuk meg. Meg kell alapozni a fenntarthatóságot, mivel a rövid távú tűzoltások után a hosszú távú problémakezelés elengedhetetlen (különösen a növekedés és egyensúly együttes kezelése, az ésszerű környezetgazdálkodás és környezetkímélő technológiák kifejlesztése és elterjesztése és a nagy ellátó rendszerek konzisztens reformja és finanszírozhatósága). A rövid távú programok véget érnek, pozitív hatásuk elmúlik, kifulladás (pl. az árfolyam- és kamatváltozások). A fejlődésnek tartós ívűnek kell lennie, azaz hosszú távú fejlődési trend keretfeltételeinek kialakítására, megalapozására van szükség. A pusztán GDP-növekedés helyett a minőségi fejlődésre kell helyezni a hangsúlyt, mivel a GDP növekedése gyakran nem a valódi fejlődés jelzője (pl. amikor a gépkocsik a közlekedési dugóban kipufogják a benzint, többletköltséget, idővesztést, környezeti kárt okozva, a GDP-ben viszont ez fogyasztás-bővülésként jelenik meg, holott a jólét ekkor nem nő, hanem csökken).

A fejlődés minőségi jellegének hangsúlyozása több szempontból fontos. A fejlődésnek fenntarthatónak és környezetbarátnak kell (kellene) lennie, nem szabadna túlterhelni sem a természeti, sem a létrehozott infrastrukturális környezetet, és nem szabadna csorbítani a következő generációk létfeltételeit, sem természeti, sem pénzügyi téren. A minőségi oldal azt is jelenti, hogy a fejlődés minőségileg kedvező struktúrában menjen végbe.

Ennek két fontos dimenziója van:

- * *Olyan struktúra szükséges, amelyben felértékelődik a nemzeti, iparági vagy vállalati teljesítmény a világpiacon (ezt jelzi a cserearányok hosszabb távú javulása és a világexportban való részesedés tartós növekedése). A termelésben megalapozott rentabilitásra, az értékesítésben dinamikus piacokra van szükség (saját szempontból nézve).* Stagnáló piacokon is előre lehet törni a versenytársak kiszorításával történő térnyeréssel, de ezt sokkal nehezebb elérni és fenntartani, mint a dinamikus piaci szegmensekben, saját innovációval lépni előre.
- * *A fejlődés minősége másrészt jelzi azt, hogy az eredményt az erőforrásokkal való takarékosabb, ésszerű gazdálkodás mellett éri el.* Ugyanakkora nyereséget eredményező energiamegtakarítás technológiai fejlesztés révén sokkal előnyösebb, mint ugyanakkora többletenergia előállítás. Ráadásul hosszú távon rentábilisabb is, csökkenti a sebezhetőséget, impulzust ad a műszaki fejlődésnek és javítja a külkereskedelmi mérleget. Pozitív az életminőségre gyakorolt hatása is.

A jövő útja – legalábbis a fejlett országokban – nem az anyagi termelés és az anyagi javak fogyasztásának növelése, hanem az életminőség javítása (élhető környezet, fontos szolgáltatások elérhetősége, jó közlekedés és infrastruktúra). Ezért nemcsak nem mindegy, hogy a GDP-t milyen struktúrában termeljük meg, hanem életfontosságú az a tény, hogy fejlettebb struktúrában több hozzáadott érték termelhető, magasabb termelékenység érhető el. Kiemelkedő az innovatív termelékenység-növekedés, amely a know-how révén biztosítható. Nem elegendő tehát több tőkét befektetni a termelésbe, hanem azt a technológiai fejlesztésre, a humán erőforrás minőségének javítására kell koncentrálni. Ezenkívül az intézmények működésének, az irányítás és vezetés színvonalának emelésére van (lenne) égető szükség makro- és mikroszinten egyaránt.

Az állam gazdasági szerepvállalásának sikerességében nem az újraelosztás mérete a döntő, hanem funkcióinak jó betöltése és összehangolása. Az igen hasonló fejlettségi és jóléti színvo-

nalon álló Svédország és Svájc merőben eltérő újraelosztási és költségvetési politikát folytat. Svédország a nagyarányú állami beavatkozás, a nagymértékű újraelosztás és az igen kiterjedt jóléti rendszerek alkalmazását preferálja, polgárai nagymértékben építenek a közszféra gondoskodására, a jóléti rendszer elosztó erejére és a kollektív (nem kollektivista!) gondoskodásra. Ennek megfelelően Európában Svédországban a legmagasabb a GDP újraelosztásának aránya; a GDP 59 százalékát teszi ki. Ezzel szemben a hasonlóan gazdag Svájc az egyéni jövedelemszerzésre, boldogulásra, felelősségvállalásra helyezi a hangsúlyt, s mindössze a GDP 31 százalékát osztja el újra, azaz csak a felét, mint Svédország. Svájc arra épít, hogy a polgárok nem igénylik, sőt elutasítják a paternalista gondoskodást és maguk kívánják intézni sorsukat. Svédországban magas az államilag támogatott, kommunális lakásépítés és a bérlakások aránya és szerepe, ezzel szemben a svájci polgárok nem kívánnak kommunális bérlakásokban élni, hanem eleve a magán lakásbérletet választják, takarékoskodnak és élethelyzetük stabilizálása után maguk kívánják lakáshelyzetüket megoldani, rendszerint saját ház vásárlása, illetve építése révén.

A fejlesztő államnak – a Brundtland-jelentés szerint, – a környezet gazdagságának felélése nélküli fejlesztésre kell törekednie, amely nem határolja be a jövő generációk cselekvési lehetőségeit. A versenyképesség javításában nagy szerepet játszik a fajlagos költségcsökkentés, ezt azonban a hozzáadott érték növelésével, a technológia fejlesztésével és a termékstruktúra javításával kell elérni. A bérek és jövedelmek korlátozása tökéletesen járhatatlan út, mert lefelé menő spirálhoz vezet. A beruházások és a fogyasztás csökkenése nyomán visszaesnek az állami bevételek, ami a szándékolt pénzügyi konszolidációt is lehetetlenné teszi a történelmi tapasztalatok szerint. A jóléti rendszerek működtetése feltétlenül ésszerű reformokat, intézményi, eszközrendszeri, finanszírozási, ellenőrzési átalakítást igényel, de nem leépítést, hanem átépítést, a jobb működtetés érdekében. A fejlesztési célok elhibázása, meg nem valósítása az állam működési hiányosságaira utal és a pénzügyi deficitnek növekedésével jár.

A hagyományos állami centralizáció szerepe a múlté, a jelenben és a jövőben a gazdaság működtetésében a társadalmilag elfogadott szabályrendszer és annak betartása, betartatása kerül előtérbe, ami viszont a törvényi, szabályozási, intézményi keretrendszer általános elfogadását és érvényesítését igényli. Hangsúlyozni kell, hogy az állam gazdasági, társadalmi, politikai elfogadottsága a tényleges legitimáció forrása, ezek híján semmiféle stratégia nem vezethet sikerre, nem is hajtható végre. Az államnak az országot érő külső és belső kihívásokra jó választ kell adnia, ami részben a termeléstől és a piactól függ (jó termelési struktúra és piacbővülés), részben a társadalom által elvárt fejlesztési igények (államháztartási források allokációja, beruházások, újraelosztás, strukturális fejlesztések, pl. infrastruktúra) kielégítésétől.

A válságból való kilábalásban és a jövő fejlesztési pályájának megalapozásában világosan meghatározható néhány kulcsterület. A 21. században továbbra is egyre nélkülözhetetlenebb az egészségügy, az oktatás, a tudomány, a K+F, az innováció szerepe, a közművek működtetése, a kultúra szerepe és támogatásának fontossága. A vízgazdálkodás sehol nem működik piaci alapon. Piaci alapon ugyancsak nem működne a német és a francia vasutak, de az EU-beli vasúttársaságok többsége sem (ugyanakkor világosan látszanak a privatizált brit vasutak drasztikus minőségi romlásának problémái). Németországban a koncesszióban épített autópályákat az állam tartja karban. Az állam kötelezettségeit az elvárások nagyban befolyásolják, a közjó érvényesítését és szolgálatát várják el tőle. A legitimáció alapja a minél erősebb érték- és érdekszövetség a társadalomban és a gazdaságban. Az állami szabályozásnak a piac jó működésében, a tisztességes versenyfeltételek biztosításában fontos szerepe van, de ezen túl a közösségi bevételek megfelelő allokációja a fejlesztési politika döntő tényezője, a redistribúció pedig a társadalmi jövedelemelosztás megvalósítója.

Korunk gazdaságában világgazdasági és nemzetgazdasági szinten egyaránt differenciáló automatizmusok működnek. Ezek miatt megnőtt a technológiai és a költségverseny fejlettségi szakadékot mélyítő hatása. Az államok mozgástere a globalizáció folyamatai és a multinacionális vállalatok világméretű stratégiája és szerepe következtében beszűkült, az állami tulajdon nagymértékben leépült, a standard színvonalú vagy azt el nem érő munkaerő kiszolgáltatottsága és leépítése megnőtt, sőt a középosztály jelentős leszakadásának vagyunk tanúi Európá-

ban, sőt világszerte. A gazdasági döntések nemcsak gazdasági, hanem társadalmi következményekkel is járnak. A vállalatok szerepe ugyanakkor változatlan abban az értelemben, hogy mindig a profitmaximalizálásra törekednek. A piac önmagában nem képes, nem is lehet feladata, hogy a szerteágazó és jövőre ható környezetvédelmi, társadalompolitikai, családvédelmi szempontokat megvalósítsa. Ennek érvényesítése a társadalom- és gazdaságpolitika feladata. Ennek arra kell hatnia, hogy a gazdasági szereplők felelősen, kreatívan, kooperatívan cselekedjenek és ez a magatartásmód általánossá váljon és meg is érje számukra, azaz a szabályozási rendszer ne büntesse, hanem előmozdítsa a felelős gazdálkodást.

A világ és a nemzetgazdaságok pénzügyi rendszere nem semleges, hanem jelenlegi formájában a fenntarthatatlan fejlődésre ösztönöz, sőt kényszerít. A polgárok jóléte szempontjából fontos lenne, hogy az állam ne elsősorban elvegye a gazdálkodói és a munkajövedelmek növekvő részét, hanem hatékonyan működjön közre abban, hogy segítse a becsületes jövedelmen alapuló egyéni megtakarításokat, s tulajdonossá váljanak az emberek. A pénzügyi rendszer működtetésénél világosan látni és érvényesíteni kell, hogy a felvett hitelek kamatát és törlesztését csak a megtermelt profitból, illetve az egyéneknek bérükből és egyéb jövedelmükből kell és lehet csak megfizetni. Amikor a kamatláb meghaladja a termelésben elérhető profitrátát, az egyének hitelfelvétele növekedésének értéke magasabb az általuk elért bérek és jövedelmek növekedésénél, a finanszírozás lehetetlenné válik, a vállalatok sorsa csak a csőd, az egyéneké pedig az ellehetetlenülés lehet.

Jelenleg a világban gyakran összekapcsolódik a hanyatló állam és a torz piac negatív párosa. A 2008-2009-es válság nyilvánvalóvá tette, hogy az állam és a piac diszfunkciói, torzulásai felerősítik egymást. Az állam gyenge működése a deficitnek növekedésében, a foglalkoztatási helyzet romlásában, a fejlesztési célok el nemérésében nyilvánul meg. Az állam korábbi működtetési koncepciói a 21. század elején nem működnek (éjjeliőr, gondviselő funkciók). A fejlesztési funkció kerül előtérbe, de fontos hangsúlyozni, hogy ebben is erősödik az állam közvetett, a tudományos-műszaki fejlődést és innovációt ösztönző szerepe. A modern államnak fontos funkciója a gazdaság jó működéséhez egyre nélkülözhetetlenebb infrastruktúra (közszolgáltatások, közművek) jó színvonalának biztosítása, megfelelő kiépítettségben, minőségben és áron. A társadalom igényli az oktatás, egészségügy minél gyorsabb fejlesztését (a jelenlegi katasztrofális leépítések helyett). Az államnak bizonyos dimenziókban a fejlesztési szerepe is kiemelkedően fontos (lenne): alapkutatások, kultúra, területfejlesztés. Az állam szerepvállalását igénylő közcélok nem csökkentek, hanem hangsúlyosabbá váltak, ami a közpénzek jobb felhasználását, strukturális átrendezést és az elköltés sokkal hatékonyabb ellenőrzését igényli. Világszerte az államok működésének problémája, hogy a közigazgatás mérete túlburjánzott, fenntartási költségei az inflációt meghaladóan növekedtek, a közpénzek felhasználásának hatékonysága romlott, az állami bevételek aránya a GDP-hez képest nem növelhető, sőt a gazdaság élénkítése csökkentést igényelne. Az elosztási és kiegyenlítő funkciókkal szemben a fejlesztést generáló funkciókat kell (kellene) erősíteni. Ez növelhetné az állam elfogadottságát, legitimitációját. Mindez összefügg a mindenkire érvényes törvényes rend és szabályozás egységes alkalmazásával. Az indokolatlan mentességek és kivételek (kedvezmények) felszámolásával az adó- és járulékkulcsok csökkenthetők, miközben az ebből származó bevételek összege növekedne. Vagyis nem az adókulcsokat kell növelni, hanem az adóbevételek összegét. Ez pedig elválaszthatatlan a gazdasági aktivitás serkentésétől.

A gazdasági döntések mindig társadalmi következményekkel is járnak. A piac ezek figyelembe vételére csak nagyon korlátozottan képes, nem is erre hivatott, nem ez a funkciója. Fontos tényező egyébként, hogy a piac jó működése az állami voluntarizmus ellen hat, azaz jelző és visszajelző szerepét érdemes erősíteni azokon a területeken, ahol a kereslet-kínálat szabályozó ereje megfelelően működik, ahol viszont nem, ott állami beavatkozás és ésszerű szabályozás, gyakran az állam döntő szerepvállalása szükséges.

Az állami és piaci torzulások csökkentésének, kiküszöbölésének egyik kulcstényezője ismét a humán erőforrás fejlesztése, amely mindkét szférában javítja a működés feltételeit és a termelékenységet növelve a versenyképesség javításának is legfőbb, gyakran egyetlen mobilizál-

ható forrása. A javuló humán erőforrás érett, felelős és felelősséget vállaló, kreatív és kooperatív polgárokat és munkavállalókat jelent.

A globalizáció fő folyamatai és a multinacionálisok világdimenziójú tevékenysége alapvetően befolyásolják, jelenleg nagymértékben behatárolják az államok tényleges, de facto, sőt nemzetközi szerződések révén de jure cselekvési lehetőségeit. Az államok összefonódása révén függőségük is növekszik, az aszimmetrikus függőség az erőseknek javukra szolgál, a gyengébbeket hátrányosan érinti. A nyitottság révén tovább csökken az államok belgazdasági szabályozási mozgásterét, sőt a bel- és a külgazdaság elválaszthatatlanná vált egymástól. Az ebből levonható következtetés nem a nyitottság és a világgazdasági beágyazottság csökkentése, hanem a gazdaság versenyképességének, alkuerejének és így pozíciójának megerősítése. *A nyitott piacok és a konvertibilis valuták korszakában felértékelődik az országok gazdaságpolitikájának minősége, az értékrendszer és az érdekek képviselője, az intézményrendszer és az eszköztár fejlődést előmozdító szerepe.* A szabályozás elveit és lényegét illetően a nemzetközi viták folytatódnak, sőt kiéleződnek abban a tekintetben, hogy az állam beavatkozzon-e, miképpen, milyen mértékben és milyen eszközökkel a piaci folyamatokba. Az nyilvánvalóan tűnik, hogy minél konzisztensebb értékalapú érdekszövetségek erősíthetik a gazdaságpolitika legitimitását, véleményem szerint egy minél szélesebb körben elfogadott közös értékrendszer alapján.

A világproblémák kiéleződése (a környezet állapota, a víz- és levegőminőség, energiagondok, stb.) csak nemzetközi szabályok, normák alapján kezelhetők. Ez az államok összefogását igényli. A regionális és környezeti fejlődés is koordinációt igényel, főleg a határokat átlépő problémák kezelésében. A piac jó működését biztosító keretfeltételek is egyre inkább csak nemzetközi dimenzióban biztosíthatók, mivel túllépik a nemzetgazdaságok kereteit. A társadalmi prioritások érvényesítésében nagy jelentősége van az államok társadalom- és gazdaságpolitikájának, de ezek autonómiája is korlátozott, mivel tekintettel kell lenni a nemzetközi környezet hatásaira, a világgazdasági versenyfeltételekre.

A szociális piacgazdaság rajnai, skandináv, angolszász modelljei a 20. század második felében korlátaikkal együtt évtizedekig megfelelő választ adtak az adott kor kihívásaira. A szociális piacgazdaság új, a 21. században életképes modelljének létrehozása olyan erőfeszítéseket igényel, amelyek az államok, a gazdasági alanyok és a civil szervezetek értékrendjét, szempontjait, fejlődési igényeit összehangolják és a válságtényezőket szakszerű elemzéssel nemcsak feltárják, hanem összehangolt stratégiával fokozatosan csökkentik, megkísérlik kiküszöbölésüket. A szubszidiaritás, a szolidaritás és a versenyképesség önmagukban igen eltérő követelményeit meg kell kísérelni összehangolni, s mivel nem 0 összegű játékról, hanem pozitív vagy negatív spirálról van szó, törekedni kell az előbbit megvalósítani.

Mind a fiskális, mind a monetáris politika korlátai egyre nyilvánvalóbban kiütözköztek a 2008-2009-es válság közepette. Az előbbi mozgásterét a mind nehezebben finanszírozható eladósodás, az utóbbiét a pénztömeg-bővítés rendkívül nagymértékű, a reálgazdaságtól elszakadó üteme tette nyilvánvalóvá. A gazdaság élénkítése világszerte alacsony kamatlábat igényel, de a hitelezési politika feltételrendszerének megszigorításával, a törlesztési képesség feltétlen figyelembe vételével. Az alacsony kamat sem serkent azonban beruházásokra, ha a termelés profitabilitása a termelési költségek, az elvonások és a piaci értékesítés kilátásai miatt rosszak. A fogyasztási hajlandóságot és képességet a jövedelmek alakulása, a jövő bizonytalanságaitól való félelem és a kényszermeztakarítások nagyban befolyásolják, jelenleg csökkentik. Az alacsony inflációjú országokban fennmaradt, gyakran növekedett a megtakarítási ráta (pl. Németországban), másutt a viszonylag magas infláció, az alacsony betéti kamatok, a spekulatív befektetések remélt nagyobb hozama miatt a megtakarítások visszaestek (a megtakarítási ráta több országban közel 0, Magyarországon -0,...).

A minőségi fejlődés érdekében az államnak a humánökológiai szempontokra kellene érdemben építenie: ember és természet viszonya, az élő és tárgyiasult környezet védelme, a közösségi infrastruktúra gyarapítása felélés helyett, a pazarló anyagi fogyasztás helyett a jól-lét maximalizálása. Az ilyen irányú fejlesztés a fenntartható gazdasági növekedés szempontjából is kedvező tendenciákat indíthatna el. A humán tőke értékteremtő képességének növelésében és

a fenti folyamatokba való beillesztésébe az államokra, a vállalatokra és az egyénekre egyaránt fontos szerep hárul. A nemzetállamok mozgásterét a globalizáció folyamatai érdemben beszűkítették és továbbra is korlátozzák, ezért megnőtt a nemzetállamok ésszerű nemzetközi együttműködésének szükségessége. A nemzetállamok ugyanakkor versenyeznek is egymással egy ésszerűbb policy-mix kialakításában. A válság utáni fejlődés nem épülhet egy mesterségesen konstruált új modellre, hanem olyan konzisztens gazdaságpolitikára van szükség, amely ösztönzi és honorálja a teljesítmények növelését, kikényszeríti az aktív, folyamatos alkalmazkodást a válság után még gyorsabban változó körülményekhez és a mind jobban megélénkülő versenyhez. A fejlődést generáló államnak a jövő szempontjából meghatározó kulcsterületek fejlesztésére célszerű koncentrálnia, de elsősorban nem közvetlen támogatásokkal, hanem a fejlődés feltételeit biztosító keretfeltételek javításával, amelynek két kulcsterülete az innovációk bevezetésének gyorsítása, valamint a pénztőke, a dologi tőke (beruházások) és a humán tőke minél jobb kombinációjának, összekapcsolódásának biztosítása.

* * * * *

1. táblázat
Az állami költségvetés bevételei
(százalék/GDP)

	1997	2000	2005	2008
EU27	:	45,4	44,4	44,5
EU15	45,9	45,8	44,7	:
Euróövezet	46,8	46,3	44,9	:
Németország	45,7	46,4	43,5	43,8
Franciaország	50,8	50,2	50,4	49,3
Olaszország	47,6	45,3	43,8	46,0
Egyesült Királyság	38,3	40,4	40,8	42,3
Cseh Köztársaság	39,4	38,1	41,4	40,9
Magyarország	46,0	43,6	42,3	46,5
Lengyelország	41,8	38,1	39,1	39,2
Szlovákia	42,6	38,6	35,4	32,7
Ausztria	51,7	50,3	48,2	48,2
Finnország	55,0	55,2	52,9	52,5
Írország	38,1	36,3	35,4	33,8

Forrás: Eurostat, 2009.

2. táblázat
Az állami költségvetés kiadásai
(százalék/GDP)

	1997	2000	2005	2008
EU27	:	45,2	46,9	46,8
EU15	48,4	45,4	47,1	:
Euróövezet	49,5	46,3	47,4	:
Németország	48,4	45,1	46,8	43,9
Franciaország	54,1	51,6	53,4	52,7
Olaszország	50,3	46,2	48,2	48,7
Egyesült Királyság	40,5	39,1	44,1	47,7
Cseh Köztársaság	43,2	41,8	45,0	42,4
Magyarország	52,2	46,5	50,1	49,8
Lengyelország	46,4	41,1	43,4	43,1
Szlovákia	49,0	50,9	38,2	34,9
Ausztria	53,7	52,1	49,9	48,7
Finnország	56,2	48,3	50,3	48,4
Írország	36,7	31,5	33,7	41,0

Forrás: Eurostat, 2009.

3. táblázat
A központi költségvetés mérlege
(százalék/GDP)

	1997	2000	2005	2008
EU27	:	0,6	-2,4	-2,3
EU15	-2,6	0,8	-2,4	:
Euróövezet	-2,7	0,1	-2,5	-1,9
Németország	-2,6	1,3	-3,3	-0,1
Franciaország	-3,3	-1,5	-2,9	-3,4
Olaszország	-2,7	-0,8	-4,3	-2,7
Egyesült Királyság	-2,2	3,6	-3,4	-5,5
Cseh Köztársaság	-3,8	-3,7	-3,6	-1,5
Magyarország	-6,2	-2,9	-7,8	-3,4
Lengyelország	-4,6	-3,0	-4,3	-3,9
Szlovákia	-6,3	-12,3	-2,8	-2,2
Ausztria	-1,8	-1,7	-1,6	-0,4
Finnország	-1,3	6,9	2,8	4,2
Írország	1,1	4,8	1,7	-7,1

Forrás: Eurostat, 2009.

4. táblázat
Államadósság
(százalék/GDP)

	1997	2000	2005	2008
EU27	:	61,9	62,7	61,5
EU15	69,9	63,2	64,1	:
Euróövezet	73,1	68,7	70,4	69,6
Németország	59,7	59,7	67,8	65,9
Franciaország	59,2	57,3	66,4	68,1
Olaszország	118,1	109,2	105,8	105,8
Egyesült Királyság	49,8	41,0	42,3	52,0
Cseh Köztársaság	13,1	18,5	29,8	29,8
Magyarország	64,0	54,2	61,7	73,0
Lengyelország	42,9	36,8	47,1	47,1
Szlovákia	33,8	50,3	34,2	27,6
Ausztria	64,4	66,5	63,7	62,5
Finnország	53,8	43,8	41,4	33,4
Írország	64,3	37,8	27,5	43,2

Forrás: Eurostat, 2009.

5. táblázat
Foglalkoztatási ráta
(százalék/munkaképes lakosság)

	1997	2000	2005	2008
EU27	60,7	62,2	63,6	65,9
EU15	60,7	63,4	65,4	67,3
Euróövezet	58,6	61,7	63,8	66,1
Németország	63,7	65,6	66,0*	70,7
Franciaország	59,6	62,1	63,9	65,2
Olaszország	51,3	53,7	57,6	58,7
Egyesült Királyság	69,9	71,2	71,7	71,5
Cseh Köztársaság	:	65,0	64,8	66,6
Magyarország	52,4	56,3	56,9	56,7
Lengyelország	58,9	55,0	52,8	59,2
Szlovákia	:	56,8	57,7	62,3
Ausztria	67,8	68,5	68,6	72,1
Finnország	63,3	67,2	68,4	71,1
Írország	57,6	65,2	67,6	67,6

Forrás: Eurostat, 2009.

6. táblázat
A munkaerőköltség adóterhe
(százalék/GDP)

	1997	2000	2005	2008
EU27	40,0	40,9	40,3	40,5
EU15	40,0	40,8	40,3	40,5
Németország	47,7	48,6	48,2	47,4
Franciaország	41,6	47,4	41,3	44,4
Olaszország	48,8	43,1	41,7	42,0
Egyesült Királyság	28,4	28,5	30,6	30,8
Cseh Köztársaság	41,5	41,4	42,0	40,5
Magyarország	47,8	51,4	43,1	45,9
Lengyelország	42,9	42,2	42,2	41,6
Szlovákia	40,5	40,6	35,2	35,6
Ausztria	41,1	43,2	43,3	44,1
Finnország	44,2	43,0	39,5	38,2
Írország	24,9	18,1	16,8	15,0

Forrás: Eurostat, 2009.

7. táblázat
Oktatásra fordított közkiadások
(százalék/GDP)

	1997	2000	2005	2008
EU27	:	4,68 ^s	5,04 ^r	5,02 ^r
Euróövezet-15	:	:	4,88 ^s	4,91 ^r
Németország	4,55	4,45	4,53	4,41
Franciaország	6,03	6,03	5,65	5,58
Olaszország	4,46	4,47	4,43	4,73
Egyesült Királyság	4,97	4,64	5,37	5,44
Cseh Köztársaság	4,46	4,04	4,26	4,61
Magyarország	4,64	4,50	5,46	5,41
Lengyelország	4,77	4,87	5,47	:
Szlovákia	4,83	4,15	3,85	3,79
Ausztria	5,84	5,66	5,46	5,44
Finnország	6,51	6,08	6,32	6,14
Írország	5,11	4,29	4,75	4,86

* becslült adat

Forrás: Eurostat, 2009.

8. táblázat
A felsőfokú végzettségűek aránya a matematika,
a műszaki és a természettudományok terén
(százalék/ezer fő)

	1997	2000	2005	2008
EU27	8,8	10,1 ^r	13,2	:
Euróövezet-15	9,0	10,1	13,5	:
Németország	8,8	8,2	9,7	11,4
Franciaország	18,5	19,6	22,5	20,5
Olaszország	5,1	5,7	12,4	8,2
Egyesült Királyság	15,5	18,5	18,4	17,5
Cseh Köztársaság	4,6	5,5	8,2	12,0
Magyarország	5,0	4,5	5,1	6,4
Lengyelország	4,9	6,6	11,1	13,9
Szlovákia	4,3	5,3	10,2	11,9
Ausztria	7,9	7,2	9,8	11,0
Finnország	15,9	16,0	18,1	18,8
Írország	22,9	24,2	24,5	18,7

* becslült adat

Forrás: Eurostat, 2009.

Referenciák

- Botos Katalin (2005): Piac és államtörténeti áttekintés. Botos Katalin – Kőrösi István: *Nemzetközi gazdasági ismeretek*. Budapest, Szent István Társulat, pp. 325–349.
- Botos Katalin – Botos József (2003): Magyarország helyzete az EU-csatlakozás évében. *Heller Farkas Füzetek*, No. 1, pp. 5–16.
- Csaba László (2007): Az élhető Magyarország esélye. *Competitio*. No. 1.
- Csaba László: *Crisis in Economics?* Budapest, Akadémiai Kiadó, 223 p.
- Csáki György (szerk.) (2009): *A látható kéz. A fejlesztő állam a globalizációban*. Budapest, Napvilág, 294 p.
- Erdős Tibor (2006): *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 393 p.
- Farkas Péter (2007): *Behind the Figures. The Main Foreign Trade-related Factors Affecting World Economic Growth since 1990*. (IWE Working Papers, No. 178.). Budapest, MTA VKI, 26 p.
- Farkas Péter (2007): Középtávú világgazdasági prognózis. Meghatározó növekedési tényezők. *Magyarország globális környezete 2020-ig*. Budapest, MTA VKI – CEU-ENS, pp. 37–58.
- Gellerné Lukács Éva – Gyulavári Tamás (2009): Szociálpolitika és foglalkoztatás. *Európai Tükör*, Különszám, 2009. március. pp. 199–214.
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm> Letöltve: 2009. június 16.
- Inotai András (2007): A világpolitikai és világgazdasági erőterek változása 2015–2020-ig. *Magyarország globális környezete 2020-ig*. Budapest, MTA VKI – CEU ENS, pp. 7–36.
- Kádár Béla (2005): Felzárkózási esélyszemle. *Európai Tükör*. No. 7–8, pp. 37–46.
- Pócza Kálmán (szerk.) (2002): *Álmaink állama*. Budapest, Századvég, 203 p.
- Rácz Margit – Somai Miklós (2006): *Az állami szerepvállalás átalakulása az EU-tagországokban és ennek hatása a közös költségvetésre*. Budapest, MTA VKI, 25 p. (Gépirat)
- Seidel, Gerald (2007): *Fairness, efficiency, risk and time*. (Hohenheimer Diskussionsbeitraege No. 281.). Stuttgart, Universitaet Hohenheim, 29 p.
- Ifj. Simon György (2006): Gazdasági növekedés és kutatás-fejlesztés: a svéd és finn példa tanulságai. *Statisztikai Szemle*, No. 12, pp. 1046–1077.
- Szentes Tamás (2009): *Ki, mi és miért van válságban?* Budapest, Napvilág, 232 p.
- Török Ádám (2004): Felzárkózás és versenyképesség. *Európai Tükör*, No. 3, pp. 60–77.
- Vogel, Sabine (2008): *Die Soziale Marktwirtschaft als Leitbild für die Wirtschaftspolitik*. Hamburg, Verl. Dr. Kovac, 257 p.

A JÓLÉTI ÁLLAM JÖVŐJE EURÓPAI PÉLDÁK ALAPJÁN

Lengyel Balázs

A jóléti állam kérdésköre rendszerint megosztja a közgazdászokat, a kifejezéssel ugyanis gyakran az állami gépezet hatékonyság-vesztésének asszociációja jár együtt. A közgazdasági főáram szerint a piac és a magánbefektetések, illetve megtakarítások oldják meg leghatékonyabban az oktatás, az egészségügy és a nyugdíj szolgáltatásait. Az állam nemcsak az adminisztráció magas költségei miatt pazarló, hanem a kiadásai a racionális cselekvők reakciói miatt nem érik el a kívánt hatást. Ezzel szemben a szociáldemokrata felfogás szerint a piaci mechanizmusok nem tökéletesek, az általuk létrejövő torzulásokat csak a közösség képes enyhíteni. Ezért van szükség az állam jóléti szerepének fenntartására és a közösségi oktatás, egészségügy és nyugdíjazás megoldására.

A tanulmányban az elvi közgazdasági vitának nem engedünk teret. Arra vállalkozunk mindössze, hogy tényszerűen bemutassuk a három legfőbb európai jóléti modellt. A skandináv-, kontinentális- és angolszász jóléti berendezkedés mind történetét, mind makrogazdasági környezetét, mind az előttük álló kihívásokat tekintve különbözik. Azt a kérdést tesszük fel, lehetséges-e, hogy egyfajta átmenet mutatkozzék a három típus között? A globalizáció során ugyanis az államok hasonló versenyfeltételeknek vannak kitéve, az Európai Unió pedig erősödő közös keretet nyújt a gazdaságpolitikai reformokhoz.

A tanulmány első fejezetében röviden bemutatjuk a három európai jóléti modellt, azok eredetét. A második fejezetben Svédország, az Egyesült Királyság és Németország '80-as és '90-es évekbeli reformintézkedéseit tekintjük át, amivel a jóléti rendszerek válságokra való reakcióját szemléltetjük. Ezt követően a harmadik fejezetben bemutatjuk a jóléti intézkedések ország-szintű indikátorainak európai alakulását 1995-től 2005-ig, illetve azokat a társadalmi trendeket, melyek véleményünk szerint szintén meghatározóak az európai jóléti rendszerek jövője szempontjából. Az utolsó, negyedik fejezetben áttekintjük a három például választott ország: Svédország, az Egyesült Királyság és Németország középtávú társadalompolitikai stratégiáit és az Európai Unió formálódó kereteit a jóléti állam reformjainak nyitott koordinációjában.

1) A jóléti állam eredete, típusai, szerepe

A jóléti állam fogalmának eredete a 19. századig nyúlik vissza, amikor választ kellett adni a kapitalista iparosítás által létrehozott problémákra. Létrejöttének fontos mozzanatai voltak, hogy a 19. század végére a nemzeti össztermék megnégyszereződött. Az iparosítás hatására

regionális átrendeződési folyamatok zajlottak le. A népesség jelentős része a mezőgazdaságból az iparba, faluból városba vándorolt, átalakult a hagyományos foglalkozási- és osztályszerkezet. Ezek a folyamatok szociális problémák gerjesztőivé váltak, amit a tökefelhalmozás koncentrációja tovább erősített. A nemzetállamok jóléti gyökereit ebben a történelmi keretben kell keresnünk, a jóléti intézkedések később a szociáldemokrata kormányok idején találtak eszmei táptalajra. A polgári állam feladatai már a munkavégzők szociális biztonságának szavatolására is kiterjedtek, az egyéni felelősség kizárólagosságát felváltotta a formális egyenlőség. Ez két szociálpolitikai berendezkedésben öltött testet: a bismarcki és az angolszász típusú jóléti államban. Az ipari termelési mód és a nemzetállam egységesülésével annak elterjedésével a közoktatási, az egészségügyi és a szociális biztonsági rendszerek általános jelenségekké váltak.

A jóléti állam fogalmát először Angliában kezdték használni, azonban három típusát szokás megkülönböztetni: a kontinentális modellt, az angolszász liberális modellt és a skandináv szociáldemokrata modellt. A három típus eltérései abból adódnak, hogy a nemzetépítés szakaszában az államok eltérő iparosítási szinten álltak, ezért a jóléti intézmények eltérő időben alakultak ki, a jóléti redistribúció különböző formái jöttek létre. A kontinentális modell országában például a társadalombiztosítás terén az ipari munkásságra koncentráltak, ebből a mezőgazdasági munkások kimaradtak, a hivatalnokok pedig más rendszerben jutottak biztosításhoz. Skandináviában a társadalombiztosítás egyenlő nemzeti rendszere azért jöhetett létre, mert korán megkötötték a kompromisszum az ipari munkások és a kisparasztok között. Angliában Beveridge híres „bölcsőtől a sírig” tervét a munkáspárt a II. világháború után valósította meg, ebben az egységes szociális járulékok és jövedelmek rendszerét jövedeleमारányos módon határozták meg.

A *konzervatív kontinentális jóléti államokban* (Ausztria, Franciaország, Németország, Olaszország) a korporatív-etatista, az állami hatalom kiterjesztésére és megerősítésére irányuló törekvés történeti örökségét fenntartották. Az volt a jóléti intézkedések bevezetésének célja, hogy gondoskodjanak az új „posztindusztriális” osztályszerkezetből eredő igények kielégítéséről. Itt a szociális jogok biztosítását szinte sosem vitatták, viszont a státuskülönbségek megőrzésére törekedtek: a jogokat osztályhoz és státushoz kapcsolták; az osztályok közötti redistribúciós hatás elhanyagolható volt. A hagyományos családkép fenntartásában az egyház is nagy szerepet játszott, így a családi felelősségvállalás szinte a szubszidiaritási elv szintjére emelkedett: az állam csak akkor avatkozott be, ha a család lehetőségei tagjai megsegítésére kimerültek; a családi szolgáltatások (pl. bölcsőde) fejletlenek voltak.

A *liberális jóléti államokban* (pl. USA, Kanada, Ausztrália, Anglia) a jóléti szolgáltatásokat a rászorultság igazolásához kötötték. Ezekben az országokban a jövedelemtranszferek és a társadalombiztosítási rendszerek színvonala szerény volt. A juttatások elsősorban az alacsony jövedelmű, általában a munkásosztályhoz tartozó, az államtól függő osztályról gondoskodtak. A jóléti szféra jelentős akadályokat gördített a szociális reform fejlesztése elé: a jóléti juttatásokat élvező és azokat előállító osztályok közötti különbségek nagyok, a jogosultsági szabályok szigorúak, a juttatások szerények voltak; a segély felvétele gyengítette a későbbi munkavállalás esélyeit; az osztályok közötti szakadék jellemzően nem mérséklődött. Az állam a piaci, a „magnán”-jóléti rendszereket azok fogyasztását támogatta. Azáltal, hogy a szociális jogok terjedelmét korlátozták, kettős rétegződés jött létre: a viszonylag egyenlő jóléti ellátás tisztességes rétege és a piac által differenciált többségi réteg.

A *szociáldemokrata vagy skandináv jóléti államokban* (Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország) az állampolgárok egyenlően vettek részt a jóléti szolgáltatások előteremtésében és használatában. A jóléti szolgáltatások itt nemcsak a minimális igények kielégítésének egyenlőségét jelentették, hanem olyan jóléti államra törekedtek, amely a legmagasabb szinten biztosított egyenlőséget. Ezért a szolgáltatásokat és juttatásokat olyan szintűre kellett emelni, hogy az új középosztályok igényeit is kielégítsék, a munkások ugyanezekben jogokban részesültek. Ezek a jóléti szolgáltatások ezért egyszerre differenciáltak és univerzálisak: sokféle elvárásnak megfeleltek, ugyanakkor mindenki részesült a juttatásokból. Ez részben kiszorította a piacot és általános szolidaritást teremtett a jóléti berendezkedéssel. A skandináv modell alapelve, hogy segítse az egyéni függetlenséget, ezzel a szocializmus és liberalizmus sajátos ötvözetét megte-

remtve. Előre társadalmiasították például a családi lét költségeit, ezt a piaci költségek korrekciójában használták fel. Közvetlenül a gyerekeknek nyújtottak transzfereket, az állampolgárok közvetlen felelősséget vállaltak a gyerekek, az idősek, az önmagukban segíteni nem tudók gondozásáért. Ezekben az államokban összekapcsolódott a munka és a jólét, a gazdaságpolitika célja, hogy minél többen dolgozzanak, minél kevesebben éljenek szociális transzferekből.

A jóléti állam szerepvállalása manapság két területre terjed ki:

- * A rászorultak és jogosultak pénzbeni támogatása. Ide tartoznak az öregségi és egyéb nyugdíjak, a munkanélküli-segély, kedvezményes építkezési kölcsönök stb.
- * Jóléti szolgáltatások biztosítása. Ide tartozik az egészségügyi szolgáltatás és a közösségi oktatás, közművelődés stb.

Az olajbevételek hatására a Közel-Kelet államai: Szaúd-Arábia, Brunei, Kuwait, Qatar, Bahrain, Omán és az Egyesült Arab Emírségek is jóléti berendezkedésre tértek át. A tanulmányban azonban a jóléti állam jövőjét kizárólag európai példák alapján vázoljuk fel.

2) Az európai jóléti államok válsága és reformja a '80-as, '90-es és 2000-es években

A fejezetben arra törekszünk, hogy a három leggyakrabban említett európai jóléti modell '80-as és '90-es években végrehajtott reformjait bemutassuk. A fejezet célja, hogy a vázolja a jóléti rendszerekben rejlő problémákat és azok megoldására tett kísérleteket.

2.1. Skandináv modell – Svédország

A svéd jóléti rendszer eredete az 1920-as évek recessziójához köthető, amikor az ipari termelés visszaesése egyaránt vezetett a bérek eséséhez és a munkanélküliség ugrásszerű emelkedéséhez (Gyórfy, 2006). 1932-ben szociáldemokrata kormány került hatalomra, és a gazdaságpolitika fő céljai a növekedés, teljes foglalkoztatás, társadalmi egyenlőség és árstabilitás lettek. A svéd modellt 1948-ra sikerült kidolgozni, melynek elemei a következők voltak: (1) a szigorú fiskális politika a növekedés túlfűtöttségének megakadályozására és az inflációs nyomás csökkentésére; (2) a közösségi megtakarítások növekedése, a társadalom- és iparpolitika célterületeire való koncentrációval; (3) a magas szintű foglalkoztatás, ami az állam magas bevételeit eredményezi, ezt a bérek magas szinten tartásával oldották meg.

A svéd jóléti rendszer alapjául a jövedelempolitika szolgált, melynek elve a „hasonló bért hasonló munkáért” volt (Gyórfy, 2006). Az 1938-as szakszervezeti megállapodás értelmében a cégek jövedelmezőségétől függetlenül azonos bért kellett fizetni azonos munkáért. A megállapodás egyrészt a társadalmi szolidaritás megnyilvánulását segítette, másrészt aktív állami munkaerő-piaci közvetítéssel versenyképességet növelő tényezővé is vált: a béreket fizetni képtelen cégek felszabadult munkaerőjét az exportképes ágazatokba terelték. A magas jövedelmezőségű cégek extraprofitjára pedig igen magas adókat vetettek ki. A szociáldemokrata kormányok minden állampolgár számára ingyenes egészségügyi ellátást és ingyenes oktatást biztosítottak, amit a progresszívan emelkedő jövedelem- és vagyonadókból finanszíroztak. A jövedelmek emelkedésének felső határát a termelékenység és a külföldi árszinthez igazították a bértárgyalások során.

A Bretton-Woods-i rendszer megszűntekor az árfolyam-kiigazítás lehetősége megnyílt, ami azt eredményezte, hogy a bértárgyalások során az exportágazatok helyett a közsféra alkal-

mazottai tudták leghatékonyabban érvényesíteni követeléseiket. Ezért a svéd berendezkedés jóléti jellege tovább erősödött, az „egyenlő bért hasonló munkáért” elvét az „egyenlő bért minden munkáért” elve váltotta fel. A társadalmi egyenlőség költségei már ekkor jelentkeztek, hiszen az export növekedésével a bérek is növekedésnek indultak, ami magával hozta az infláció növekedését is. A '70-es években bekövetkező válságokra a kormányok keynes-i válaszokat adtak: az állami szektor terjeszkedett, a csődközeli cégeket államosították, a vállalatok termelését támogatták. Az intézkedések finanszírozását az adók növelésével és a költségvetési hiányból oldották meg. Az intézkedések hatására a gazdaság növekedésnek indult, azonban a szociáldemokrata kormányok nem csökkentették a jóléti juttatások volumenét, így a költségvetési hiány nem csökkent.

A '80-as évek második felében a tőkepiaci liberalizációt követően a bankok közötti hitelezési verseny a fogyasztási és ingatlanvásárlási kölcsönök terén bontakozott ki, ami a lakosság eladósodásához és az infláció növekedéséhez vezetett. A korábbi egyenlősítő jövedelempolitikát nem lehetett fenntartani, az exportképes vállalatok ugyanis egyre kevésbé tartották magukat a központi megállapodáshoz, a magasan képzett munkaerőt csak magasabb bérekkel tudták magukhoz vonzani. Az infláció növekedése a termelékenység lassú növekedésével járt együtt, ami a fajlagos munkaerőköltség növekedéséhez vezetett, végső soron a svéd gazdaság versenyképessége csökkent. A világgazdasági konjunktúra lassulásával az exportbevételek csökkentek, ez a svéd gazdaság további lassulásához, a munkanélküliség növekedéséhez vezetett. Az ingatlanpiac összeomlása és a fogyasztás visszaesése megrengette a bankszektort. A svéd bankválság 1992–1993-ban következett be, ekkorra a rossz bankhitelek a GDP 11 százalékát tették ki. A kormány garanciát vállalt minden banki kötelezettségre, a bankrendszer konszolidációja a GDP 4 százalékát tette ki.

A válságot követő, 1995-ben bevezetett költségvetési konszolidáció a svéd jóléti rendszer reformját hozta. A jóléti kiadásokat 3 százalékkal csökkentették, részben a juttatások lefaragásával, részben a betegellátási és munkanélküliségi segélyekre kiszabott várakozási időszak bevezetésével. A nyugdíjkiadások csökkentését rövid távon a nyugdíjak nominális értékének ideiglenes csökkentésével, hosszú távon pedig a nyugdíjrendszer megreformálásával érték el. A háztartásoknak juttatott jövedelemtranszferek a GDP-hez viszonyítva 2 százalékponttal csökkentek 1995-ben, ezt további lefaragás követte 1998-ig. A költségvetési konszolidáció eredményeként a gazdaság gyors növekedésnek indult, és azóta is gyorsabban növekszik az euró-zóna országainál. A munkanélküliség azonban megnövekedett, és 6 százalék felett mozgott a '90-es évek második felében. Mivel az a munkára való ösztönzők gyengeségéből adódott, ezért a csökkentése a jóléti rendszer további reformjait igényli.

A szakirodalomban a svéd jóléti állam válságának okaként a modell belső felépítése szerepel. (Semjén,1999) a svéd modell válságot követő reformjának három elemét mutatja be: a nyugdíjreformot, szociális segélyezés és az egészségügy átalakítását.

A nyugdíjrendszerben a nem hozzájáruláson alapuló állampolgári alapnyugdíj és a legjobb 15 év munkaviszonyát figyelembe vevő, felosztó kirovó rendszerű nemzeti kiegészítő nyugdíj két intézménye mellett létezett még a foglalkozási kiegészítő nyugdíj a magas és közepes jövedelműek kiegészítő nyugdíjaként. A rendszer problémái közé tartozott, hogy a járulékot teljes egészében a munkáltató viselte, a járulék és a kapott nyugdíjak kapcsolata gyenge volt, ami a járulékfizetés elkerülésére ösztönzött. A nyugdíjak követték az árak emelkedését, ezért a járulék nagymértékben függött a gazdasági növekedés mértékétől: a munkanyugdíjba épített plafon miatt, minél magasabb volt a növekedés, annál többeket érintett az, hogy a nyugdíj egyre csökkenő mértékben kompenzálta a nyugállományba vonuláskor bekövetkező jövedelemcsökkenést.

A *nyugdíjreformot* 1996-ban vezették be hat év bizottsági előkészítő munka és további hat év társadalmi egyeztetés és koncepcióalkotást követően. Összegyűrték az állampolgári alapnyugdíjat és a nemzeti kiegészítő munkanyugdíjat. Garantált minimumnyugdíjat vezettek be, ennek költségét az állam adókból fedezi. A nyugdíjkorhatár rugalmassá vált, de 67 éves kora előtt akaratán kívül senkit sem lehet nyugdíjazni, illetve a későbbi nyugdíjba vonulásra való ösztönzőket építettek be. A reform alapvetően a felosztó-kirovó rendszerre helyezte a hang-

súlyt, azonban tőkefedezeti elven működő eleme is van. A járulék felét a munkaadó, másik felét a munkavállaló fizeti, a 18,5 százalékos járulékból 16,5 százalék felosztó-kirovó rendszerbe megy, 2 százalék pedig a tőkefedezeti nyugdíjszámlára. „Az erre a számlára befizetett pénzeket meghatározott szabályok szerint befektetik, és nyugdíjba vonuláskor a befizetett tőke és akkumulált hozamai vehetők fel. A felosztó-kirovó rendszerben gyűjtött befizetéseket is személyre szóló, ellenőrizhető egyéni nyugdíjszámlákon írják jóvá; az e számlán kezelt pénz a bérnövekedés ütemének megfelelően évről évre indexelik. A jövedelemplafont is automatikusan indexálják a bérek alakulása szerint: az e feletti jövedelem már nem jogszerű, és egyéni járulékot sem kell utána fizetni; a munkáltató azonban e felett is köteles járulékot fizetni (ez a felosztó-kirovó rendszer tartalékalapjába megy).” (Semjén, 1999) A nyugdíjak értékét a reálbérek növekedése és az infláció figyelembe vételével indexálják. Az alacsony eseti jövedelmek szintén nem jogszerűk: az egészen alacsony (egy munkáltatótól egy éven belül kapott 1000 svéd korona alatti) kifizetések nem is járulékkötelesek; az e határ és mintegy 9000 svéd korona közti, ugyancsak nem jogszerű jövedelmek után pedig csak a munkáltató fizet járulékot, ami szintén a tartalékalapba kerül. A nyugdíjak adókedvezménye megszűnt.

A rászorultsági elvű segélyezésre fordított összegek mértéke 1980 és 1986 között folyamatosan, a '90-es évek első felében gyors ütemben növekedett. A svéd modell reformja a segélyek terén azt jelenti, hogy az univerzális juttatásokkal szemben egyre nagyobb szerep jut a rászorultsági elven való juttatásoknak. A jogosultság feltételeit és a segély mértékét is a helyi önkormányzatok határozzák meg. A segélyre való jogosultság odaitélésekor az állampolgárság 1999-ben nem volt feltétel, a jogosultság időtartama nem korlátozott, ugyanakkor szigorú vagyon- és jövedelemvizsgálatnak kellett megfelelni, munkára való rendelkezésre állás feltételének szintén meg kellett felelni. A segélyezés központi normái csak iránymutatók, a lakóhely szerint jelentős különbségek lehetnek. A rászorultsági segélyek egyértelműen stigmajellegűek: tömegesen csak rövid távon veszik igénybe. Az 1992-es adóreform után a lakhatási támogatásokat megemelték az alacsony jövedelműek kompenzálására.

A svéd egészségügyi ellátás egyenlő hozzáférést biztosít a magas szintű szolgáltatásokhoz, ugyanakkor az egyik legköltségesebb az OECD-államok között. A szabályozásban és finanszírozásban a központi kormánynak és társadalombiztosításnak, viszont az ellátásban a megyei önkormányzatoké a főszerep, ők vetik ki és szedik be az ellátás finanszírozásának adóját. Ezek 70 százalékban, a központi támogatás 19 százalékban fedezte az ellátásokat, 11 százalékot pedig a fogyasztók hozzájárulásai. Ez utóbbiak részesedése a járóbeteg ellátásban egyre jelentősebb, a közösségi finanszírozás viszont alapvetően közösségileg finanszírozott. Az egészségügyi magánszektor jelentéktelen, viszont bővül, az orvosok egyre nagyobb része folytat mellékállásként magánpraktizálást.

Az egészségügyi reformoknak sokrétű célja volt: felszámolni az egészségügyi és a szociális ellátás, az egészségbiztosítás, az elsődleges és a kórházi ellátás közti nem megfelelő integrációt; erősíteni az elsődleges ellátás „kapuőrző” szerepét; mérsékelni az ország bizonyos területein fellépő körzetiorvos-hiányt; megszüntetni az egészségügyi ellátás igénybevételeiben megfigyelhető indokolatlan eltéréseket, a várólistákat; tágítani a betegek választási lehetőségeit; növelni az egészségügyi dolgozók ösztönözöttségét a termelékenység és hatékonyság javítására.

A svéd rendszer fejlődése már a '60 évektől a decentralizáció irányába mutat, a költségvetés fokozása, a hatékonyság javítása, a pazarlás csökkentése szerepelt a reformelképzelések között. Ezt a kórházi osztályok önálló gazdálkodása, a nagyobb kórházakban belső elszámolási rendszer bevezetése, a helyi adók korlátozása, az állami és hosszútávon megyei ellátási garancia bevezetése segítette elő. Emellett az idősek és a rokkantak krónikus ellátása teljes egészében helyi önkormányzati feladattá vált. Az egészségügyi szolgáltatások iránt növekvő kereslet és a szűkülő költségvetési keretek közötti egyensúly megteremtésére *kvázi piaci modelleket* vezettek be a szolgáltatás nyújtásának és finanszírozásának szétválasztására. Megmaradtak az egyes egészségügyi körzetekbe utalt normatív hozzájárulások és bevezették a kórházi szolgáltatások piacán való versenyt. A vevő szerepét az egyes helyi egészségügyi körzetek töltik be, amelyek normatív úton meghatározott költségvetésükből lakosságuk számára egészségügyi szolgáltatásokat vásárolnak a szolgáltatóktól, és teljesítményük szerint fizetik a szol-

gáltató kórházakat. A teljesítmények mérésére az úgynevezett homogén betegcsoportok szolgálnak. A betegek szabadon választhatnak általános orvost, egészségügyi rendelőt és kórházat; akár a magánszektorból is. A kórházak bevételei néhány speciális tétel kivételével teljes egészében a helyi egészségügyi körzeteknek eladott szolgáltatásaikból származnak. Az árakat a megye felső korlátokkal szabályozza. A részlegek anyakórházukon kívülről is rendelhetnek szolgáltatásokat.

2.2. Angolszász modell – Egyesült Királyság

Az angol jóléti rendszer kiépülése 1911-ben kezdődött, amikor David Lloyd George javaslatában a mindenki által fizetendő társadalombiztosítási járulék bevezetését sürgette, amelyből a munkanélküliek és az egészségügyi ellátás támogatását finanszírozták volna. 1942-ben íródott Sir William Beveridge irányításával a Társadalombiztosítás és Szövetségi Szolgáltatások jelentése. A riport által bemutatott kezdeményezés szerint a munkavállalók minden héten fizettek nemzeti biztosítási hozzájárulást, ebből a munkanélküliek, betegek, nyugdíjasok és özvegyek segélyezését oldották meg. A program sikere a Nemzeti Egészségügyi Szolgálat és az Egyetemes Gyermekek Segélyezés intézményeinek köszönhető, melyek egyrészt az ingyenes egészségügyi szolgáltatásokat vezették be, másrészt a gyermekvállalási kedvet sokszorozták meg. Beveridge javaslata szerint a kormánynak biztosítania kell, hogy a munkavállalók megfelelő jövedelemben, megfelelő egészségügyi szolgáltatásokban, megfelelő oktatásban, megfelelő lakáskörülményekben és megfelelő munkakörülményekben részesüljenek. 1939 előtt az egészségügyi szolgáltatásokért fizetni kellett és a nyugdíjazást, segélyezést a vállalatok és szakszervezetek oldották meg. A jelentés hatására alkották meg a Nemzeti Biztosítási Törvényt, a Nemzeti Segély Törvényt és a Nemzeti Egészségügyi Törvényt, ezek 1948-ban léptek hatályba és számítanak azóta is az angol jóléti rendszer alapjainak.

A második világháború után a helyi önkormányzatok sokat veszítettek feladataik közül az egészségügy, társadalombiztosítás és közszolgálat terén. Az Egyesült Királyság erősen centralizált jóléti rendszert működtet, amelyben a helyi önkormányzatoknak a Parlament külön rendeletben engedélyezheti a speciális jóléti intézkedéseket.

A jóléti rendszer adminisztrációjában két fő reformot hajtottak végre a megalapítása óta. Az első az 1960-as 1970-es években került sor, amely során a központi kormányzat az Államkincstár hatáskörébe helyezte a közkiadások tervezését és ellenőrzését. A reform célja az volt, hogy javuljon a tervezés és a levezénylés hatékonysága, a reform eredményeként a kincstár osztályokhoz allokálta a forrásokat, azok pedig továbbították a szolgáltatóknak. A második lépésben az 1980-as, 1990-es évek során a jóléti rendszer adminisztrációs reformjának három eleme volt: ügynökségekre osztották fel az ügyvitelt, így mindegyik szolgáltatás felügyelete külön zajlik (például Nemzeti Egészségügyi Szolgálat). Ezeket az ügynökségeket a cégek vezetéséhez hasonlóan menedzser szemléletben kezdték irányítani, kvázi-piacot vezettek be az egészségügyi és szociális szolgáltatások terén, ahol a közszolgáltatások a piaci szférától elválasztva versenyeznek egymással. Az elmúlt években számos kormányzat alatti ügynökséget privatizáltak vagy szerződtek ki, a megmaradt ügynökségek szerepe a közszolgáltatások biztosítása maradt.

Az Egyesült Királyság jóléti rendszere három fő reformot élt meg a második világháború óta. Az első az 1960-as évektől az 1970-es évek közepéig tartott, és a társadalombiztosítás bismarcki modell felé való elmozdulását jelentette az időkorlátos, a jövedelmekhez kötött juttatások bevezetésével. Az ország növekedése ezekben az évtizedekben a kontinentális európai növekedés alatt volt, ennél is lassabban növekedett az életszínvonal. Az infláció szintén magas volt, a '70-es évek közepén a 25 százalékot is elérte. A munkanélküliség ugyanakkor az európai érték alatt volt (4 százalék), amit magas foglalkoztatási ráta kísért (a munkaképes korú lakosság 75 százaléka). Ebben az időszakban különösen jellemző volt az ipari konfliktusok terjedése, sztrájk-hullámok stb.

A második szakasz 1979-ben, a konzervatív kormány hatalomba kerülésével kezdődött, amikor 2 milliónál több munkaképes állampolgár folyamodott segélyért (munkanélküli-, rokkantsági-, gyermeknevelési segély). Ekkor a GDP 7 százalékát költötték szociális kiadásokra. A reform ezért a szociális kiadások jogosultságainak drámai levágásával járt, megszüntették a keresetfüggő juttatásokat. Szintén ösztönözték az embereket a magánnyugdíjalapokban való részvételre. A szociális juttatások rendszere alacsony rátájú, jövedelemkiegészítő rendszerré csökkent, ahol az anyagi javakat szigorúan ellenőrizték. A juttatásokat reálértéken konzerválták, a gyermek-támogatás mértékét sem növelték az árszínvonalváltozással. Ennek eredményeként az angol jóléti rendszer a liberális-reziduális modell felé közeledett. A szociális háló által eltartottak száma nőtt, a segélyek reálértéken való befagyasztása miatt, a társadalmi szakadék szélesedett, 1994-re a szociális juttatások a GDP 13,4 százalékára nőttek, ez 6 millió munkaképes korú eltartottat jelentett. A jövedelem szint mediánértékének 60 százaléka alatt keresők száma az időszakban megduplázódott, de az ennél is alacsonyabb jövedelmi kategóriák létszáma még gyorsabban nőtt. Az osztályok leszakadását az időszakot súlytó válságok is gyorsították: '80-'82-ben az Egyesült Királyságot sem kerülte el a válság, a gazdaság túlfűtött növekedése '87-'89-ben tetőzött, ezt ismételt válság követte '90-'92-ben. A gazdaság növekedése 2 százalék körül mozgott, az európai növekedést ezzel megelőzte. A foglalkoztatás ismét megnőtt, főleg a nők körében, a '90-től kezdődő válság azonban ennek az időszaknak véget vetett és a családok ötöde a jóléti juttatásoktól függött 1995-ben.

1996 óta ismét új modell van születőben, ami a részvételi jóléti rendszeren alapszik, és az ösztönzők nagyobb szerepére, a támogató szolgáltatások és a feltételeesség elvére épül. Az előző rezsimekkel ellentétben az új irányban a foglalkoztatási és támogatási feladatok, a gyermek és nyugdíjasok támogatása és a személyre szabott támogatási szolgáltatások kerülnek előtérbe. Ebben a tekintetben az angol jóléti rendszer leginkább Új-Zéland és Kanada példáját követi, Európában pedig Dánia és Hollandia rugalmas társadalombiztosítási (flex-security) áll hozzá legközelebb.

Az Egyesült Királyság gazdasága 1995–1996-ban mintaértékű pályára állt: az átlagos növekedés a G7-ek közül a legmagasabb (2,8 százalék), az ettől való évenkénti eltérés mutat szélsőségeket; az inflációs ráta 2 százalék körül mozog. A kedvező folyamatok 1998–2000-ben költségvetési többletet eredményeztek, ami azonban 2001 óta az egészségügyi és oktatási kiadások növekedésével strukturális deficitte alakult. Napjaink egyik kormányzati kihívása, hogy ezt a deficitet a kiadások növekedésének lelassításával, például a közsféra fizetésemeléseinek szigorításával, csökkentsék. A jóléti rendszer 1996 óta való változását a reform előtt álló kihívások köré csoportosítva összegezzük itt röviden (Gregg 2008).

Termékenység – 50 százalékkal nőtt 1999 és 2003 között a gyermekenként fizetett segély, 14 hétről 39 hétre nőtt a fizetett szülési szabadság. Ez a két intézkedés az alacsonyabb iskolázottságú anyák körében 10 százalékkal növelte a gyermekvállalási kedvet.

Munkaerő-piaci szabályozás és munkanélküliség – Az iparági minimálbérek helyett bevezették a nemzeti minimálbért és később növelték azt, ez a bérek társadalmilag kiegyensúlyozottabb növekedését eredményezte, főként az alacsony fizetési osztályokban. A jövedelemadókedvezményeket családi egységekre alakították át (Working Family Tax Credit), amit később bár két részre osztottak, a cél az maradt, hogy az adókedvezményekben a családi állapotot és az összesített jövedelmet figyelembe vegyék. Az adókedvezmények során a gyermekkel rendelkező családok jóval nagyobb előnyhöz jutottak, nőttek a gyermekekre jutó kedvezmények stb. Az alacsony jövedelmi osztályok jövedelemadóját 10 százalékra csökkentették, míg a standard adókulcsot 22 százalékról 20 százalékra. A munkanélküli-segélyt az aktív munkakereséshez kötötték, ennek ellenőrzését megszigorították. Kötelezővé tették a munkanélküliek számára a tréningeket, kiegészítő képzéseket. Személyre szabottá tették a munkaerő-piaci koordinációt a magányos szülők, a rokkantak, a betegek számára. Az intézkedések hatására a segélyre pályázók száma 1995-től 2006-ig 6 millió főről 4,7 millió főre csökkent. A rokkantak, korlátozottak, egyedülállóak munkaerő-piaci koordinációjára további programokat indítanak.

Időskori nyugdíjak – a brit nyugdíjrendszer két fő intézményből áll: az Állami Alapnyugdíjból és az Állami Keresetfüggő Nyugdíjból. Az első hozzájárulás-függő, és a ma nyugdíjas nők kétharmada nem teljesíti a teljes nyugdíj feltételeit. A két nyugdíj együttesen a medián keresetek 40 százalékát biztosítja. A nyugdíjak növelése helyett a kormányzat '99-ben és 2003-ban a rászorult nyugdíjasok segélyezését választotta a különbségek csökkentésére. Az alapnyugdíjban a fizetésekhez való kötést erősítik majd, hogy függetlenedjenek a vagyonvizsgálatoktól. A magánnyugdíjak rendszere egyre elterjedtebb az országban, a kormányzati célok közé tartozik, hogy növeljék a megtakarításokat, ezért létrehoztak egy új nemzeti nyugdíj-megtakarítási sémát. Harmadik változtatásként a nyugdíjkorhatárt 2020-ra a nőknél is 65 évre emelik, ezt 2050-re tervezik 68 évre emelni. Az 1999–2003 brit nyugdíjreformnak egészen más problémákkal kellett szembenéznie, mint a kontinentális nyugdíjreformoknak. Ugyanis a korábbi reformok a kiadások szintjét alacsonyra szállították, így azt kell megoldani, hogy csökkenjen a szakadék a társadalmi osztályok között.

Egészségügy – az egészségügyi kiadások 1997 és 2006 között évi 8 százalékkal emelkedtek, az időszak végére a GDP 9 százalékát tették ki. Nőtt az egészségügyi személyzet száma, harmadára csökkent a várakozási idő hossza.

Oktatás – az oktatásra fordított kiadások szintén nőttek '97-et követően, a GDP 5,75 százalékát érték el 2006-ra. Az iskolák infrastrukturális beruházásaiban a felsőoktatásban való részvétel növelésében és az iskola előtti nevelés területén értek el haladást.

Szegénység és társadalmi kirekesztődés – a szociális védelmi kiadások a GDP 1,2 százalékával csökkentek a munkanélküliek számának csökkenése, az egyre aktívabb munkaerő-piaci koordináció miatt. A jövedelmek 60 százaléka alatt a népesség negyede élt a kilencvenes évek elején, ez jelentette a szegénységben a hosszú távú csúcsot. A gyerekek szegénységét a családoknak juttatott segélyekkel, és a munkanélküliség csökkenésével sikerült visszaszorítani. A nyugdíjasok szegénységét a kiegészítő nyugdíjakban való részvétel ösztönzése. Több olyan megtakarítási alapot is létrehoztak, ami az alacsony jövedelműek részvételét is lehetővé teszi.

2.3. Kontinentális modell – Németország

A 2. világháború utáni Németország a „szociális állam”, a „szociális piacgazdaság” ideáljára építkezett, amely lényegében három elvet foglal magában. Az első elv szerint a gazdasági fejlődés a társadalmi jólét elérésének legkívánatosabb módja, a jóléti intézkedések ezt az elvet követték. Ezért a juttatások munkaalapúak és keresetfüggőek lettek, a rendszerben a jóléti kiadások a növekedési célok alá rendelődték. A második elv szerint a jóléti rendszer korporatista hagyományokra épül. A Bismarck által felépített jóléti rendszer a már létező kölcsönös segítségnyújtási intézményeken alapult, az egymástól független társadalombiztosítás, egészségügy és szociális védelem független alapok által vezetett. A harmadik elv szerint a szubszidiaritás érvényesül: a szolgáltatások decentralizáltak, a központi állam szerepe reziduális. A magas keresők nem részesülnek a társadalombiztosítás rendszerében, de a magánbiztosításokon keresztül szabadon rendelkezhetnek saját megtakarításaikkal.

A német jóléti állam a következő jellemzőkkel bír (Aust *et al.*, 2002). Alapvetően a létező társadalombiztosítási rendszerekre épül, a fő irányelv a társadalmi státusz fenntartása. Ezért a juttatások a korábbi munkaerő-piaci szereptől vagy státusztól függenek (főleg a munkanélküli-segély és a nyugdíj terén, kevésbé az egészségügyben). A hagyományos felfogás érvényesül abban, hogy a jövedelemszerzés a férfiak dolga, így a nők és gyermekek jóléti rendszerben való integrációja a családfő függvényében történik. A német jóléti rendszer a jövedelem-transzferre helyezi a hangsúlyt a szolgáltatások nyújtásával szemben.

A német jóléti rendszer számos problémát hordoz magában, a fenntarthatósága a következő okok miatt ütközik akadályokba. A rendszer a növekvő munkanélküliségre a „munka elhullatás” politikájával reagált, a fő eszköze a munkaerő-piaci támogatások csökkentése volt,

ezzel az alternatív társadalmi szerepeket tették vonzóbbá. A növekvő társadalmi hozzájárulások a munkanélküliséget elősegítő tényezővé váltak, hiszen főként az alacsony képzettségű munkások költsége nagyon magassá vált. A rendszer jövedelem-transzfer orientációja a nemi különbségeket konzerválta, mivel a szolgáltatások nehéz elérhetősége miatt a gondozás főleg a nő családtagokra hárul. A társadalombiztosítás a munkaerőpiac egyenlőtlenségeit reprodukálja a jóléti rendszeren belül is, ezért akik nem rendelkeznek általános munkaviszonnyal vagy nincs családjuk, hatványozottan ki vannak téve a szegénységnek és a kizártságnak. Mivel a jóléti rendszer a hagyományos társadalmi struktúrára épül, a család szerepe nagyon fontos, ezért a reformja különösen nehéz, nagy ellenállásba ütközik.

A jóléti rendszer reformja gyakorlatilag 1982 óta tart, több szakaszát lehet megkülönböztetni:

- * A Kohl-éra első éveiben a rövid távú fiskális konszolidáció volt a reform fő trendje, ezért a juttatások kisebb megnyirbálását hajtották végre.
- * A gazdasági és fiskális körülmények javulásával a '80-as évek közepén a kormány új irányba fordult, a jóléti rendszer strukturális reformját indították el: 1988-ban egészségügyi reformot, 1989-ben nyugdíjreformot hirdettek. A gazdasági fellendüléssel párhuzamosan számos területen növelték a juttatásokat, ami az újraegyesülés folyamatában csúcsozott ki, illetve a hosszú távú gondozási biztosítás 1994-es bevezetésével.
- * Az egyesülési hullám levonulásával a jóléti reformok ismét irányt változtattak, és 1993-ban az ismételt fiskális konszolidáció során a munkanélküli juttatásokat csökkentették. A '90-es évek közepén a nyugdíjrendszer, egészségügy, szociális segélyek és munkaerő-piaci szabályozás terén neoliberalis elvű reformokat vezettek be a német gazdaság versenyképességének csökkenését megakadályozandó. Ennek értelmében a juttatások az állami bevételek függvényében alakulnak, és nem fordítva. Ezek a reformokat a parlamenti konszenzus hiányának ellenére is végigvitték, egyre élesebb ellentét bontakozott ki a politikai és társadalmi célok között.
- * 1998-ban a vörös és zöld koalíció győzelme annak volt köszönhető, hogy az SDP határozottan kiállt a szociális kiadások levágása ellen. Azonnali intézkedésként a kiadások csökkentését semmissé tették, és további jóléti juttatásokat emeltek a gyermekgondozás terén és az alacsony jövedelműek adókedvezményeit is növelték. Ugyanakkor 1999-ben a kormány ismét visszatért a versenyképesség erősítéséhez, amiben a költségvetés konszolidációja és a vállalkozások adóterheinek csökkentése, a foglalkoztatás növelése elkerülhetetlen. Ismét terítékre került a nyugdíjreform: a nyugdíjakat a fogyasztói árakhoz kötötték és nem a bérekhez. Adókedvezményekkel ösztönözték a magánnyugdíj pénztárakban való részvételt.

Az, hogy milyen irányba tart német jóléti rendszer, sokak által vitatott kérdés (Gedeon, 2001). A gazdaságpolitikai célok polarizált palettáján a szociális kiadások a közvéleményt megosztó és a kormányzati választásokat eldöntő témák (Aust *et al.*, 2005). Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a német külkereskedelmi mérleg javulása mellett a növekvő munkanélküliség és ezért a nem bérjellegű költségek emelkedése központi probléma. A társadalombiztosítás parafiskális jellege lehetővé tette, hogy a központi költségvetésből segítsék ki az intézményeket, így a társadalombiztosítási hozzájárulások növekedését ideiglenesen el lehet rejtteni. A szociális kiadások emelkedését az újraegyesítés még magasabbra emelte, a '92-'93-as recesszió pedig rávilágított a probléma mélységére: a nem bérjellegű munkaerőköltségek a német vállalkozások elé komoly akadályokat gördítenek. A megnövekedett költségeket azonban a forgalmi és jövedéki valamint ökoadókkal tudták finanszírozni a szociáldemokrata-zöld koalíció kormányzása alatt. A nyugdíjreform és az energiaadók nem töltötték be a tőlük elvárt szerepet a nem bérjellegű költségek csökkentésében. Sőt, egyre nagyobb költségvetési hozzájárulást igényel a nyugdíjak finanszírozása.

A munkaerő-piaci szabályozás szintén kulcsfontosságú a német foglalkoztatási krízis megoldásához. A hosszú távon biztosított magas munkanélküli juttatások és a rövid távú foglalkoztatás támogatása nagyméretű munkaerőt vont el a piacról. Az aktív munkaerő-piaci beavatkozások nagyon drágák lettek, az adminisztrációjuk 2002-ben 90 ezer főt tett ki. A rend-

szer reformja szinte lehetetlen volt a szakszervezetekkel kötött megállapodások és a pilóta-programok felületessége miatt. A 2002-es választások előtt azonban a munkaerő-piaci szabályozás reformjára szánták el magukat, és szigorították a munkanélküli-segély feltételeit. 2003-ban csökkentették az adókulcsot, reformokat hirdettek az egészségügyben és a nyugdíj-rendszerben, megkönnyítették KKV-k számára a munkaerő felvételét és elbocsátását. Az intézkedések azonban heves szakszervezeti ellenállásba ütköztek. Csökkentették a munkanélküli-segélyek folyósításának időtartamát. Ezen kívül egységesítették a munkanélküli és szociális segélyeket egy *flat-rate*, vagyonvizsgálattal járó segéllyel.

Az egészségügyi kiadások 1991 és 2002 között 36 százalékkal emelkedtek, ami az újraegyesítés, az új gyógyászati termékek és a hosszú távú gondozás bevezetésének következménye. Mivel az egészségügyi szolgáltatások biztosításában az államok függetlenséget élveztek, ennek a reformja különösen nehéz Németországban. Az 1998-ban bevezetett reformokkal a fogászati költségek visszatérítését szüntették meg, és felfüggesztették a gyógyszerek és más gyógyászati költségek ko-biztosítását. Megváltoztatták a munkanélküli alap egészségügyi alaphoz való hozzájárulását, ami az egészségügyi bevételek csökkenéséhez vezetett. 2002-ig több sikertelen reformot is kezdeményeztek, akkor azonban válságmenedzsment szerűen az egészségügyi hozzájárulások felső szintjét havi 5.100 euróra emelték, és kötelezték az egészségbiztosítási alapokat a hozzájárulások rátájának csökkentésére. Emellett az egészségügyi dolgozók fizetését befagyasztották. 2003-ban történelmi reformokat indítottak el: 2006-tól kezdődően a táppénzt kizárólag a biztosítottak állják. Emellett 20 milliárd euróval csökkentették az egészségügyi kiadásokat, törölve a biztosítási listákról a protéziskészítést, bevezették a „vizitdíjat”, ko-finanszírozás értékét növelték. 13,4 százalékban határozták meg az egészségügyi hozzájárulás maximumát, növelték a szövetségi költségvetés hozzájárulását az egészségügyi biztosítók költségeihez, amit a dohányilleték megemelésével finanszíroztak. Azt kell mondjuk azonban, hogy az 1990 óta tartó egészségügyi reformok során a betegek ko-finanszírozása növekedett, miközben nem sikerült csökkenteni az egészségügyi hozzájárulás mértékét, ezzel a nem bérjellegű munkaerőköltségeket.

3) A jóléti államok jövőjét befolyásoló gazdasági és társadalmi trendek 1995 és 2005 között

Azokban a tanulmányokban, amelyek a jóléti államok összehasonlításával, időbeli változásával foglalkoznak, az állami újraelosztás mértékét, a szociális közkiadások alakulását, ezen belül az egészségügyi és nyugellátás kiadásait, az oktatási közkiadások és az ezek alapját képező társadalmi trendeket szokás figyelembe venni (Szamuely 2004). Azt gondoljuk azonban, hogy a jóléti államok lehetséges európai jövőjének felvázolásához az említett mutatók mellett szükséges áttekinteni a munkanélküliség, az Európán belüli és Európába áramló migráció volumenének alakulását is. A következőkben OECD-statisztikák alapján áttekintjük a jóléti államok oktatási, egészségügyi és nyugdíjkiadásainak trendjeit, a migrációval kapcsolatos munkanélküliség időbeli alakulását. Az európai országokat Aiginger és Guger (2005) alapján skandináv (Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország és Hollandia), kontinentális (Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország és Olaszország), angolszász (Egyesült Királyság és Írország), mediterrán (Görögország, Portugália és Spanyolország) és felzárkózó modellekre osztottuk (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia).

3.1. Oktatás

Napjaink gazdasági versenyében a hozzáadott érték termelése azokban az ágazatokban koncentrálódik, amelyek a humán erőforrások magas színvonalát igénylik. Ezért az oktatásban, és főként a felsőoktatásban, részt vevők száma egy nemzetgazdaság növekedési potenciálját hosszú távon meghatározza. A jóléti állam egyik fő feladata, hogy az oktatás egyénekbe való befektetését megelőlegezze, ezáltal a közösség és a nemzetgazdaság versenyképességét segítse. A következőkben bemutatjuk az európai OECD-országok és az USA trendjeit az oktatásban különböző szinteken részt vevők számát és a ráfordítások tekintetében 1995 és 2005 között. Ezután áttekintjük az oktatás közfinanszírozásában való időbeli változásokat is.

I. táblázat
Az oktatásban részt vevők és az oktatási ráfordítások alakulása
az európai OECD-országokban és az USA-ban, 1995–2005

	Általános iskola, középiskola és szakképzés						
	Ráfordítás diákonként, 2000-es árakon, PPP, USD	Abszolút értékű változás indexe, 2000-es év = 100					
		Ráfordítás		Diákok száma		Ráfordítás diákonként	
	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005
<i>Skandináv modell</i>							
Dánia	8 997	84	116	96	105	87	110
Finnország	6 610	89	123	93	105	96	117
Norvégia	5 659	71	108	..	..	..	..
Svédország	6 411	99	108	119	94	84	115
Hollandia	2 025	81	125	93	106	87	118
<i>Kontinentális modell</i>							
Belgium	7 306	..	107	..	112	..	96
Olaszország	7 410	103	107	102	101	101	105
Ausztria	9 436	94	103	..	99	..	104
Franciaország	7 456	90	101	..	98	..	103
Németország	7 039	94	99	97	98	97	102
<i>Angolszász modell</i>							
Nagy-Britannia	6 888	87	140	..	..	..	..
Írország	6 411	83	152	105	103	79	147
<i>Mediterrán modell</i>							
Portugália	3 165	70	112	110	88	64	128
Görögország	5 493	64	128	107	99	60	129
Spanyolország	2 740	96	136	105	93	91	147
<i>Felzárkózó országok</i>							
Csehország	4 098	116	130	107	93	109	139
Lengyelország	9 975	94	113	89	106	107	106
Magyarország	4 027	100	147	105	93	95	158
Szlovákia	5 646	76	102	105	90	72	113
USA	9 769	80	108	87	109	100	129
OECD	7 065	89	119	100	100	89	119

1. táblázat folytatása

	Felsőfokú képzés						
	Ráfordítás diákonként, 2000-es árakon, PPP, USD	Abszolút értékű változás indexe, 2000-es év = 100					
		Ráfordítás		Diákok száma		Ráfordítás diákonként	
		2005	1995	2005	1995	2005	1995
<i>Skandináv modell</i>							
Dánia	14 959	91	116	96	102	95	114
Finnország	12 285	90	116	89	105	101	110
Norvégia	10 262	105	118	..	..	..	..
Svédország	10 089	72	114	100	93	72	123
Hollandia	6 402	77	137	77	121	101	113
<i>Kontinentális modell</i>							
Belgium	11 960	..	102	..	106	..	96
Olaszország	8 026	79	112	101	112	79	100
Ausztria	14 775	98	133	91	97	108	137
Franciaország	10 995	91	107	..	105	..	102
Németország	12 446	95	106	104	108	91	98
<i>Angolszász modell</i>							
Nagy-Britannia	13 506	98	149	89	118	110	126
Írország	10 468	57	102	86	120	66	85
<i>Mediterrán modell</i>							
Portugália	5 593	59	174	55	125	107	139
Görögország	6 130	66	236	68	148	97	159
Spanyolország	5 783	81	149	72	140	112	106
<i>Felzárkózó országok</i>							
Csehország	6 649	101	153	64	138	159	111
Lengyelország	15 552	107	117	100	114	106	103
Magyarország	6 244	74	126	58	151	128	83
Szlovákia	8 787	73	142	77	111	96	128
USA	24 370	70	118	92	113	77	104
OECD	11 512	83	130	84	118	99	111

Forrás: OECD, 2009.

Az általános és középiskolai oktatásban az összes ország esetén nőtt az egy diákra eső és összesített ráfordítások volumene, függetlenül a tanulók számának alakulásától (1. táblázat). Az egy diákra költött összeget tekintve igen nagyok az országok közötti különbségek és ezek nem tükrözik a gazdaság fejlettségének különbségeit. Az egy diákra jutó kiadások Hollandiában a legalacsonyabbak és Lengyelországban a legmagasabbak. Az általános és középiskolai diákok száma a mediterrán- és felzárkózó országokban valamint Svédország esetében csökkent; a kontinentális államok többségében stagnált; a skandináv és angolszász országokban, valamint Lengyelországban és Belgiumban nőtt a szám. Az általános és középiskolai oktatásban résztvevők száma a demográfiai trendek függvénye, itt az állam szerepe az egyenlőség általános feltételeinek megteremtése miatt magasabb, mint a felsőoktatásban. Emiatt azt a következtetést vonhatjuk le az 1. táblázat adataiból, hogy az általános és középiskolai oktatásban a jóléti intézkedések minden országban erősödtek.

A felsőoktatásban való részvétel segítése szintén a jóléti rendszer része, viszont itt országonként nagyobbak az eltérések: a skandináv államokban több szak elvégzése is ingyenes minden állampolgár számára, a kontinentális jóléti modellben általában években határozzák

meg az állami finanszírozás mértékét, az angolszász típusú felsőoktatásban pedig igen nagyok az állami- és a magánegyetemek közti különbségek. A felsőoktatási ráfordítások legnagyobb mértékben Görögországban és Lengyelországban nőttek 1995-től 2005-ig. A hallgatók száma több országban is ugrás-szerűen növekedett, ezt a megugrást a ráfordítások növekedése nem követte például Magyarországon. Hasonlóképpen Írországon, Hollandiában, Svédországban és Belgiumban csökkent az egy hallgatóra jutó ráfordítások összege.

A felsőoktatási intézmények állami finanszírozásának volumene az összes bemutatott országban nőtt (2. táblázat). Ugyanakkor azt láthatjuk, hogy az állami részarány az országok többségében csökken, az OECD országokban 1995-től 2005-ig az átlag 79 százalékos állami finanszírozás 73 százalékra csökkent. Arra következtethetünk mindebből, hogy a felsőoktatás terén az állam növekvő szerepvállalása mellett a felsőoktatás mindinkább magánjellegetű befektetéssé vált 1995-től 2005-ig. Ez a tendencia eltérő mértékben jelentkezik: a skandináv országokban szinte alig érzékelhető, ugyanakkor Portugáliában és Szlovákiában jelentősnek mondható. A magán- és állami ráfordítások arányának alakulásában kivételt képez Írország, Lengyelország és Spanyolország, ahol az állami ráfordítások aránya növekedett.

2. táblázat
A felsőoktatás közfinanszírozásának időbeli trendje, 1995–2005

	A közforrások aránya a felsőoktatási intézmények finanszírozásában, százalék							A felsőoktatási intézményekre költött közforrások változása, 2000-es év = 100						
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Skandináv modell</i>														
Dánia	99,4	97,6	97,8	97,9	96,7	96,7	96,7	93	100	117	123	113	120	115
Finnország	97,8	97,2	96,5	96,3	96,4	96,3	96,1	91	100	100	104	108	114	114
Norvégia	93,7	96,3	..	96,3	96,7	..	..	107	100	105	117	122	124	117
Svédország	93,6	91,3	91,0	90,0	89,0	88,4	88,2	84	100	102	107	111	113	111
Hollandia	80,6	78,2	78,2	78,8	78,6	77,6	77,6	97	100	103	105	105	107	110
<i>Kontinentális modell</i>														
Ausztria	96,1	96,3	94,6	91,6	92,7	93,7	92,9	97	100	112	103	109	119	129
Belgium	..	91,5	89,5	86,1	86,7	90,4	90,6	..	100	99	98	97	99	101
Franciaország	85,3	84,4	83,8	83,8	83,8	83,8	83,6	93	100	101	103	104	105	106
Németország	89,2	88,2	..	..	..	..	85,3	96	100	..	..	..	..	102
Olaszország	82,9	77,5	77,8	78,6	72,1	69,4	69,6	85	100	107	111	100	101	100
<i>Angolszász modell</i>														
Nagy-Britannia	80,0	67,7	71,0	72,0	70,2	69,6	66,9	116	100	113	123	122	123	148
Írország	69,7	79,2	84,7	85,8	83,8	82,6	84,0	50	100	100	103	98	102	109
<i>Mediterrán modell</i>														
Görögország	..	99,7	99,6	99,6	97,9	97,9	96,7	63	100	136	154	194	196	228
Portugália	96,5	92,5	92,3	91,3	91,5	86,0	68,1	76	100	107	99	109	89	101
Spanyolország	74,4	74,4	75,5	76,3	76,9	75,9	77,9	72	100	107	111	117	119	119
<i>Felzárkózó országok</i>														
Csehország	71,5	85,4	85,3	87,5	83,3	84,7	81,2	86	100	108	122	138	145	147
Magyarország	80,3	76,7	77,6	78,7	78,5	79,0	78,5	78	100	109	124	140	122	129
Lengyelország	..	66,6	66,9	69,7	69,0	72,9	74,0	89	100	117	148	151	180	193
Szlovákia	95,4	91,2	93,3	85,2	86,2	81,3	77,3	85	100	109	111	126	150	127
USA	37,4	31,1	38,1	39,5	38,3	35,4	34,7	85	100	110	119	130	131	132
OECD-átlag	78,7	77,1	77,5	77,0	76,0	74,9	73,0	86	100	107	115	121	124	128

Forrás: OECD, 2009.

3.2. Egészségügy

Az egészségügy a jóléti rendszerek azon feladatai közé tartozik, mely egyaránt szolgálja a nemzetgazdaság versenyképességének fejlesztését és a társadalom általános jólétét. Az egészségügy állami finanszírozásának okai között szokás megemlíteni, hogy az egészséges munkakerő természetesen magasabb munkatermelékenységre képes, mint a betegségekben szenvedő; és az egymással szolidaritást vállaló közösségben a társadalombiztosítás a betegség kockázatát közösen kezeli.

3. táblázat
Az állami és összes egészségügyi ráfordítások időbeli alakulása
az európai OECD-országokban és az USA-ban, 1980–2006

	Állami ráfordítás								
	1980	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
<i>Skandináv modell</i>									
Dánia	7,9	6,9	6,8	7,1	7,3	7,8	7,9	7,9	8,0
Finnország	5,0	6,2	5,1	5,3	5,6	5,9	6,0	6,2	6,2
Norvégia	5,9	6,3	6,9	7,4	8,2	8,4	8,1	7,6	7,3
Svédország	8,2	7,4	7,0	7,3	7,7	7,8	7,6	7,5	7,5
Hollandia	5,1	5,4	5,0	5,2	5,5	5,8	5,8	6,0	7,6
<i>Kontinentális modell</i>									
Ausztria	5,1	6,1	7,5	7,5	7,6	7,7	7,8	7,9	7,7
Belgium	..	5,7	6,1	6,3	6,3	7,1	7,4	7,4	7,2
Franciaország	5,6	6,4	8,0	8,1	8,4	8,7	8,8	8,9	8,8
Németország	6,6	6,3	8,2	8,3	8,4	8,5	8,1	8,2	8,1
Olaszország	..	6,1	5,8	6,1	6,2	6,2	6,6	6,8	6,9
<i>Angolszász modell</i>									
Nagy-Britannia	5,0	5,0	5,8	6,2	6,4	6,6	6,9	7,1	7,3
Írország	6,8	4,4	4,6	5,1	5,4	5,6	5,9	6,5	5,9
<i>Mediterrán modell</i>									
Görögország	3,3	3,5	4,7	5,3	5,2	5,4	5,1	5,6	5,6
Portugália	3,4	3,8	6,4	6,3	6,5	7,1	7,2	7,3	7,2
Spanyolország	4,2	5,1	5,2	5,2	5,2	5,7	5,8	5,8	6,0
<i>Felzárkózó országok</i>									
Csehország	..	4,6	5,9	6,0	6,4	6,7	6,4	6,3	6,0
Magyarország	..	6,3	4,9	4,9	5,3	6,0	5,8	6,0	5,9
Lengyelország	..	4,4	3,9	4,2	4,5	4,4	4,3	4,3	4,3
Szlovákia	..	..	4,9	4,9	5,0	5,2	5,3	5,3	5,1
USA	3,6	4,7	5,8	6,2	6,5	6,7	6,8	6,9	7,0
OECD	4,9	5,1	5,6	5,9	6,1	6,4	6,4	6,5	6,5

3. táblázat folytatása

	Összes ráfordítás								
	1980	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Skandináv modell									
Dánia	8,6	8,2	8,1	8,3	8,5	9,3	9,5	9,5	9,5
Finnország	6,3	7,7	7,0	7,2	7,6	8,0	8,1	8,3	8,2
Norvégia	7,0	7,6	8,4	8,8	9,8	10,0	9,7	9,1	8,7
Svédország	8,9	8,2	8,2	9,0	9,3	9,4	9,2	9,2	9,2
Hollandia	7,0	7,5	7,6	7,9	8,5	8,9	9,1	9,2	9,3
Kontinentális modell									
Ausztria	7,5	8,4	9,9	10,0	10,1	10,2	10,3	10,3	10,1
Belgium	..	..	8,1	8,3	8,5	10,0	10,2	10,1	9,9
Franciaország	7,0	8,4	10,1	10,2	10,5	10,9	11,0	11,1	11,0
Németország	8,4	8,3	10,3	10,4	10,6	10,8	10,6	10,7	10,6
Olaszország	..	7,7	8,1	8,2	8,3	8,3	8,7	8,9	9,0
Angolszász modell									
Nagy-Britannia	5,6	6,0	7,2	7,5	7,6	7,7	8,0	8,2	8,4
Írország	8,3	6,1	6,3	6,9	7,1	7,3	7,5	8,2	7,5
Mediterrán modell									
Görögország	5,9	6,6	7,8	8,4	8,2	8,5	8,3	9,0	9,1
Portugália	5,3	5,9	8,8	8,8	9,0	9,7	10,0	10,2	10,2
Spanyolország	5,3	6,5	7,2	7,2	7,3	8,1	8,2	8,3	8,4
Felzárkózó országok									
Csehország	..	4,7	6,5	6,7	7,1	7,4	7,2	7,1	6,8
Magyarország	..	7,0	6,9	7,2	7,6	8,4	8,2	8,5	8,3
Lengyelország	..	4,8	5,5	5,9	6,3	6,2	6,2	6,2	6,2
Szlovákia	..	..	5,5	5,5	5,6	5,9	7,2	7,1	7,4
USA	8,7	11,9	13,2	13,9	14,7	15,1	15,2	15,2	15,3
OECD	6,6	6,9	7,8	8,1	8,4	8,7	8,8	8,9	9,0

Forrás: OECD, 2009.

Az egészségügyi ráfordítások közé az egészségügyi szolgáltatások és termékek végső fogyasztása és az egészségügybe történő infrastrukturális beruházások, prevenció és adminisztráció egyaránt beletartozik. Ez azt jelenti, hogy az egészségügyi ráfordítások növekedése egyaránt jelzi a jóléti államok öregedő társadalmának megnőtt igényeit, az egészséges életre nevelés társadalmi költségeit és akár az állami intézményrendszer nem költséghatékony voltát. A következőkben bemutatjuk, hogyan változott az európai államok és az USA állami és összes egészségügyi ráfordításainak GDP-hez viszonyított aránya.

Azt láthatjuk, hogy az egészségügyi ráfordítások kiegyensúlyozott pályát követnek, és hosszú távon változnak. Általánosságban elmondható, hogy a ráfordítások teljes összege és az állami ráfordítások egyaránt nőttek az elmúlt évtizedekben a GDP arányában. Néhány országban 2005-ről 2006-ra csökkent az arány, de ez a csökkenés még beleillik a hosszú távú növekedés trendjébe. 1980 óta átlagosan 6,6 százalékkal nőtt évente az egészségügyi ráfordítások volumene. 2000 és 2003 között átlagosan 6,2 százalékkal nőttek a ráfordítások, 2003 óta a növekedés évi 3,6 százalékra lassult. OECD-előrejelzések szerint az egészségügyi ráfordítások 2050-ig való növekedése 2 és 4 százalék között terjedhet évente. Az egészségügyi ráfordításokra a társadalom öregedése növekvő hatással lesz, de ez a hatás elmarad a demográfiai tényezőktől, úgymint a növekvő jövedelmek és az új kezelések és gyógyszeripari termékek terjedése.

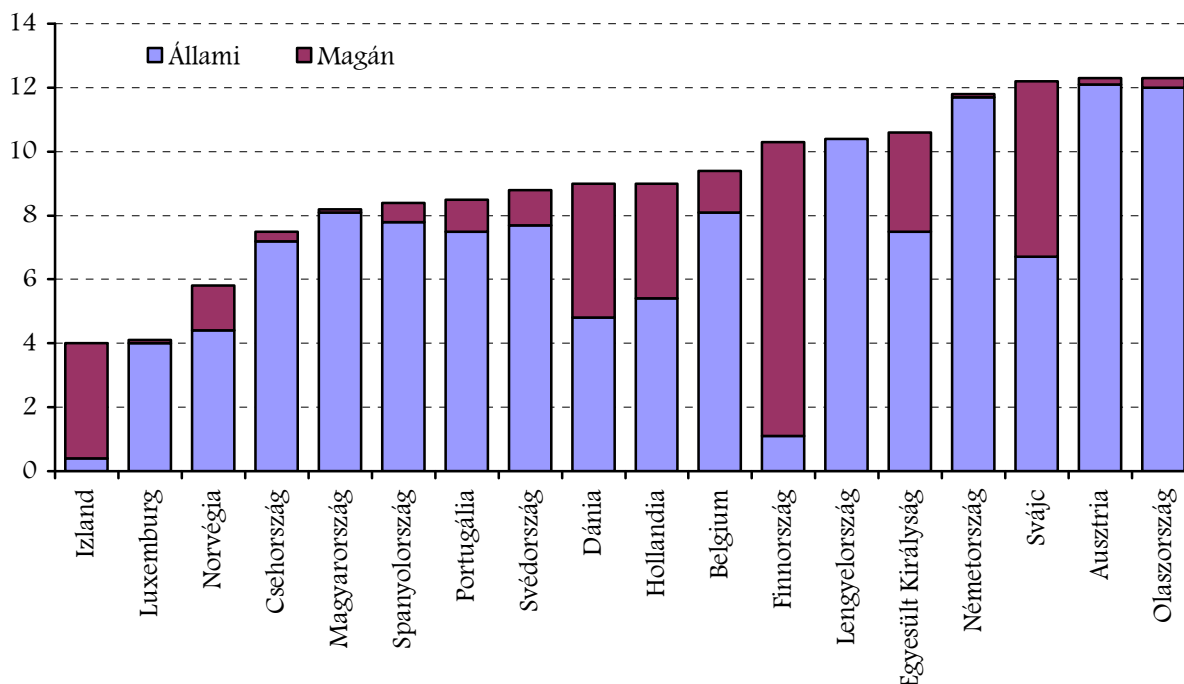
Az OECD-országok egészségügyi ráfordításai átlagosan a GDP 9 százaléka körül mozogtak 2006-ban, a skála azonban a lengyel 6 százalékos értéktől az egyesül államokbeli 15 százalékgig terjed. A teljes ráfordításokat tekintve öt európai ország költ a GDP-ből 10 százaléknál többet az egészségügyre, az OECD átlagánál többet további hat ország. Pozitív kapcsolatban áll az egy főre eső GDP és az egészségügyi ráfordítások között az OECD-országokban. A kapcsolat erősebb az alacsony GDP-jű országok között, mint a magasabb GDP-jű országokban.

Az állami ráfordítások terén az országok szintén több csoportra bonthatók: Franciaországban a legnagyobb a közfinanszírozás aránya (8,8 százalék), Dániában és Németországban éri el az állami arány a 8 százalékot, az állam szerepvállalása jóval kisebb Lengyelországban (4,6 százalék), és nem éri el a 6 százalékot Görögországban, Magyarországon, Írországban és Szlovákiában. Az egészségügyi ráfordítások növekedése a legtöbb európai ország esetében az állami ráfordítások növekedésével van összhangban. Belgium, Németország, Görögország, Magyarország, Portugália, Szlovákia, Spanyolország és Svédország esetében azonban az állami ráfordítások növekedését további (a GDP 0,4 százaléka) magánjellegű ráfordítások növekedése kísérte. Ugyanakkor Hollandia és az Egyesült Királyság esetében az állami ráfordítás-növekedés a magánforrások szűkülésével járt együtt 2000 és 2006 között.

3.3. Nyugdíj

Az elmúlt években a nemzeti gazdaságpolitikákban érezhető volt, hogy a magánnyugdíjak a finanszírozás és nyugdíjkezelés szempontjából az előtérbe kerültek. Ez a trend elsősorban Latin-Amerikában és Kelet-Közép-Európában volt erős, de érzékelhető volt a hatása Finnországban, Izlandon, Norvégiában, Svájcban és Svédországban is. A finn rendszert kivéve (ami hibrid PAYG-alapú) ezek a megoldások az állami nyugdíjrendszer alatt magánrendszerként működnek.

I. grafikon
Az állami és magánnyugdíjak kiadásai a GDP százalékában, 2006

Forrás: OECD, 2009.

A befektetői tevékenység az állami nyugdíjalapok menedzsmentjének fontos elemévé váltak. Néhány országban, például Dániában az állami nyugdíjalapok nyeresége teljes egészében befektetés alapú (ATP-rendszer). Több ország nemzeti tartalékalapot különített el az egyébként PAYG-ként működő rendszer finanszírozására. A 30 OECD-országból 14-ben vezettek be kötelező vagy kvázi kötelező magánnyugdíj-biztosítási rendszert, és mindegyik országban működik önkéntes magánnyugdíj-biztosítás. Ezért a magánnyugdíjak egyre inkább az állami nyugdíj-rendszerek részének tekinthetők, mert kiegészítőszolgáltatás-jellegük szűnni látszik.

A magánnyugdíjpénztárak és a befektetési alapok szerepe valószínűleg abszolút értelemben és az állami forrásokhoz, a PAYG-nyugdíjakhoz viszonyítva nőni fog. A reformok részben a kormányok költségvetési függőséget csökkenteni kívánó céljainak köszönhetőek. A magánnyugdíjpénztárak által kifizetett összegek Dániában, Hollandiában és Svájcban az állami nyugdíjak összegét megközelítették 2006-ban. Izlandon a magánnyugdíjak a meghatározóak, míg Finnországban a kötelező magánnyugdíjrendszer van érvényben.

3.4. Szociális védelmi kiadások

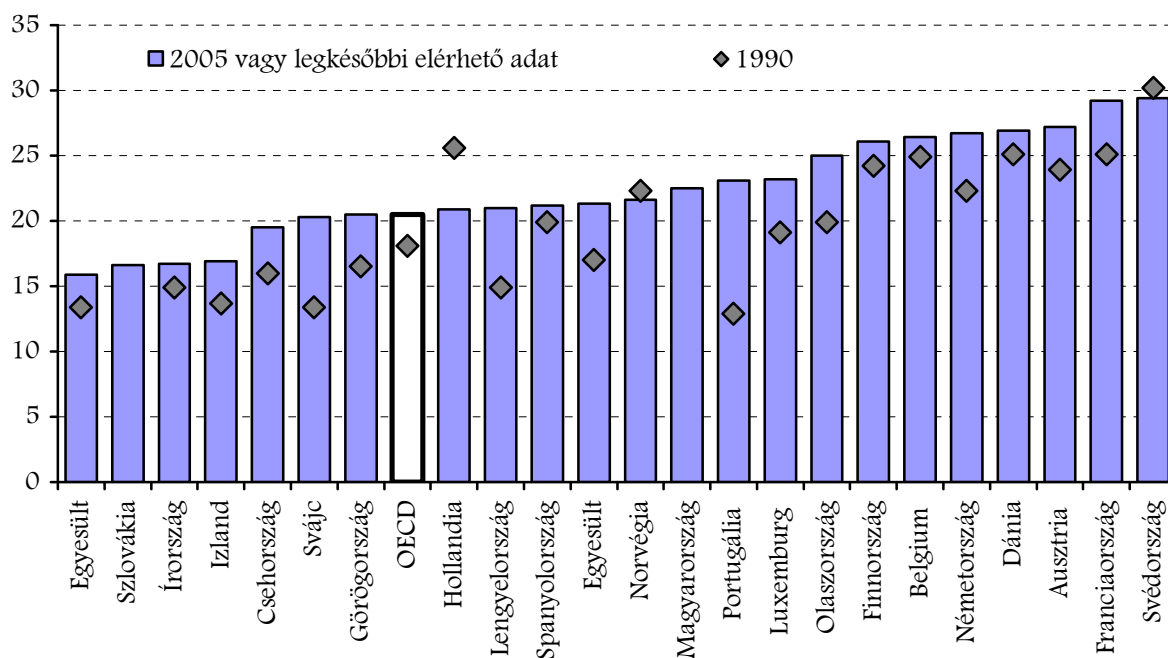
A szociális védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya annak a mérőszáma, hogy a kormányzat milyen mértékben vállal felelősséget a hátrányos helyzetű és korlátozott csoportok életkörülményeinek biztosításában. Ezek a kiadások segélyjuttatásból, közvetlen szolgáltatások és termékek biztosításából és csoportspecifikus adókedvezményekből állnak. A szociális védelem általában az alacsony jövedelmű háztartások, az idősek, a korlátozottak, betegek, munkanélküliek és fiatalok megsegítésére szolgál. A szociális juttatások szolgáltatását irányító programok a háztartások közötti forrás-átcsoportosítást vagy kötelező részvételt igényelnek. A szociális juttatások közjelleűek, amennyiben az általában vett kormány kontrollálja a pénzáramot.

Az OECD-országok átlagában 2005-ben a GDP 21 százalékát költötték szociális védelmi kiadásokra, természetesen nagy az államok közötti eltérés ebben. Az általunk bemutatott országok közül Svédországban és Franciaországban az arány 29 százalék körül volt, az USA-ban ugyanakkor 16 százalék (*2. grafikon*). A szociális védelmi kiadások időbeli növekedése is figyelemre méltó: az OECD-országok átlagában 1980-ban a GDP 16 százalékát, 1990-ban 18 százalékát, 2005-ben 21 százalékát fordították erre a célra. A kiadások növekedése a '80-as '90-es és 2000-es évek elején volt átlagosan a legdinamikusabb, ekkor átlagban 1 százalékkal emelkedett az arány. Az évtized eleji növekedési pontok között a GDP arány csak kicsit változott; a '80-as években az átlagos OECD-kiadások 20 százalék alatt ingadoztak kicsivel, míg a '90-es években a gazdasági visszaesés hatására kissé csökkentek, de 20 százalék fölött maradtak.

A szociális védelmi kiadások legnagyobb hányadát (átlagosan 7 százalék) a nyugdíjak teszik ki, ezt az egészségügy követi (6 százalék), a munkaképes korú rétegeknek juttatott jövedelem-transzfer (4 százalék). Az egyéb szociális célokra szánt közkiadások egyedül a skandináv államokban haladják meg az 5 százalékot: ezekben az országokban a legnagyobb az állam szerepe az idősek, a fogyatékosok és a családok biztosításában. A gyermekes családok számára juttatott transzferek átlagosan a GDP 2 százalékát tették ki, de ez az arány nőtt a '80-as években. A családi támogatások a GDP 3 százalékát a skandináv országokban, Franciaországban, Luxemburgban és az Egyesült Királyságban haladják meg. Ezekben az államokban a legszélesebb körűek a családi pótlék, a szabadság és a gyermekgondozás intézményei. Ugyanakkor a munkaképtelenség társadalombiztosítási kiadásai néhány országban jelentősen csökkentek; ez történt például Hollandiában és Belgiumban.

2. grafikon
A szociális védelmi kiadások a GDP százalékában az európai OECD-országokban és az USA-ban, 1990 és 2005

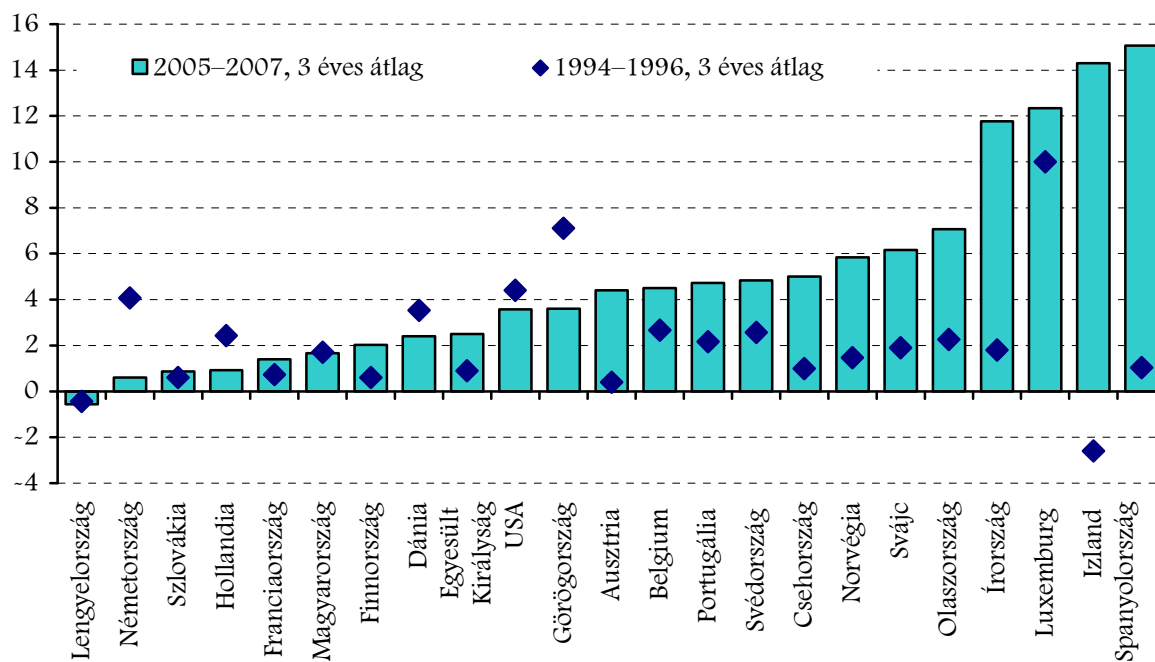
Forrás: OECD, 2009.

3.5. Migráció: munkaerő és költségek

1994 óta Lengyelország az egyetlen OECD-állam, amely nettó kivándorlást mutat (3. grafikon). Azok az európai országok, amelyek népességének növekedése magasabb volt az évi fél százaléknál az 1995 és 1999 közötti nemzetközi migráció célállomásai: Spanyolország, Luxemburg és Írország. Azóta Izland, Olaszország és Svájc csatlakozott ehhez a listához. Tehát a korábbi kivándorló országokba (Írország, Olaszország, Portugália és Spanyolország) a bevándorlás megnőtt, és ez a trend folytatódni látszik. Ezen kívül vannak országok, ahol a migráció egyre kisebb mértékben járul hozzá a népesség növekedéséhez. Görögország, Németország, Dánia és Hollandia esetében ez a hozzájárulás jóval magasabb volt 5-10 évvel ezelőtt.

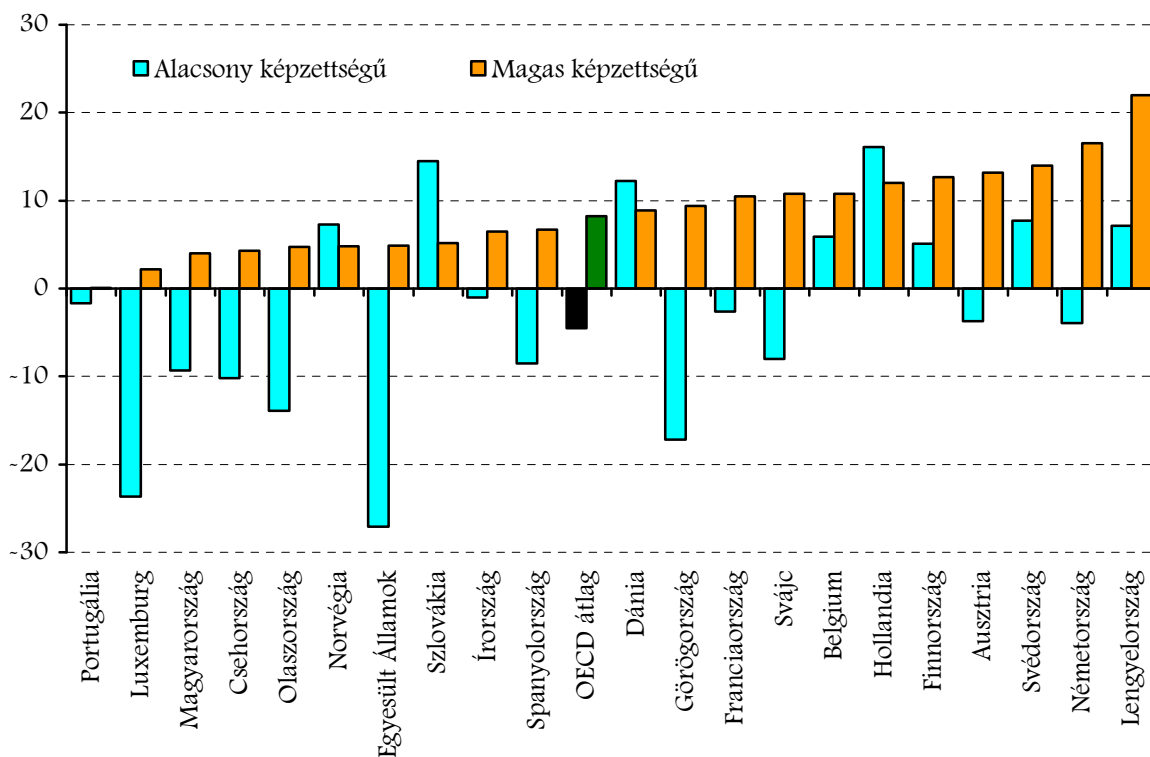
A migráció hatása a munkaerőpiacra országonként igen eltérő, ezek a különbségek erősebbek az iskolai végzettséget figyelembe véve. Miközben a magasabb végzettségűek között általában alacsonyabb a munkanélküliség, a felsőfokú végzettséggel rendelkező külföldiek és helyiek nem egyenlő módon jutnak munkához. Mindegyik OECD-országban magasabb a foglalkozási index a helyi lakosság körében, mint a bevándorlók között (4. grafikon). Ez a szakadék különösen széles Ausztriában, Lengyelországban, Németországban és Svédországban. Ugyanakkor Görögországban és Olaszországban bevándorlók foglalkoztatása sokkal magasabb az alacsonyan képzettek körében, mint a helyieké. Ennek az ellenkezőjét láthatjuk Hollandiában, Szlovákiában, Dániában és Svédországban.

3. grafikon
Nettó migrációs arány, a bevándorlók 1000 lakosra jutó száma

Forrás: OECD, 2009.

4. grafikon
A bevándorlók és a bennszülött lakosság foglalkoztatási különbségei iskolai végzettség szerint, százalék, 2006

Forrás: OECD, 2009.

2006-ban a legtöbb európai OECD-országban a bevándorlókat jobban sújtotta a munkanélküliség, mint a helyi lakosságot. Szlovákiában, Finnországban, Belgiumban, Franciaországban és Németországban a bevándorlók közötti munkanélküliségi ráta 15 százalék feletti (4. táblázat). Más megközelítésben: a skandináv modell országaiban, valamint Belgiumban és Ausztriában a bevándorlók közötti munkanélküliség meghaladja a helyi lakosság munkanélküliségének kétszeresét. A mediterrán államok esetében nem találunk ilyen különbségeket. 1995 óta számos országban figyelhetjük meg, hogy a bevándorlók munkanélkülisége csökkent: Dánia, Svédország, Írország, Hollandia, Spanyolország és az Egyesült Királyság. Ezzel szemben Ausztriában, Németországban és Luxemburgban a munkaerőpiac a bevándorlók számára szűkült 1995 óta.

4. táblázat
Munkanélküliség a belföldön és külföldön született férfiak körében
az európai OECD-országokban és az USA-ban, 1995–2006

	Belföldön születettek						Külföldön születettek					
	1995	2000	2003	2004	2005	2006	1995	2000	2003	2004	2005	2006
Skandináv modell												
Dánia	6,4	3,4	3,8	4,6	4,0	3,2	20,5	9,5	8,8	11,8	7,2	7,4
Finnország	17,7	10,3	10,9	9,9	8,0	8,6	..	..	18,4	21,3	16,6	16,0
Norvégia	..	3,4	4,0	4,3	4,2	3,1	..	6,8	11,1	8,9	12,5	8,9
Svédország	7,9	5,1	5,2	6,2	7,9	6,0	24,8	12,3	12,7	14,2	15,6	13,6
Hollandia	4,9	1,8	2,8	3,6	3,6	3,3	19,5	5,4	9,1	10,3	11,9	10,4
Kontinentális modell												
Ausztria	3,6	4,3	4,4	4,3	4,1	3,3	6,6	8,7	9,7	11,2	11,8	9,8
Belgium	6,3	4,2	6,0	5,6	6,3	6,2	16,9	14,7	18,3	14,9	14,8	15,8
Franciaország	9,1	7,7	7,3	8,0	8,1	8,5	16,6	14,5	15,4	13,8	13,3	15,5
Németország	..	6,9	9,3	10,3	10,6	9,4	..	12,9	16,9	18,3	17,5	16,6
Olaszország	9,3	8,4	7,0	6,4	6,2	5,5	..	6,5	3,8	6,2	6,1	5,7
Angolszász modell												
Egyesült Királyság	9,9	5,9	5,2	4,7	4,7	5,5	14,2	9,6	8,1	7,3	7,4	7,4
Írország	12,0	4,4	4,8	4,9	4,5	4,4	16,8	..	6,6	6,7	6,0	6,0
Mediterrán modell												
Görögország	6,1	7,4	5,8	6,5	5,9	5,8	14,0	9,5	6,5	6,5	6,4	5,3
Portugália	6,6	3,1	5,3	5,7	6,8	6,9	..	3,9	7,9	9,8	8,5	8,2
Spanyolország	18,0	9,5	7,9	7,8	7,0	6,1	24,4	12,4	10,4	11,4	9,5	7,7
Felzárkózó országok												
Csehország	..	..	5,8	7,0	6,2	5,8	..	..	9,0	12,4	10,4	8,4
Magyarország	..	7,3	6,2	5,9	7,0	7,2	..	..	..	2,0	-	-
Szlovákia	..	..	17,0	17,8	15,7	12,3	..	..	..	17,9	23,0	-
Egyesült Államok	6,2	4,5	7,0	6,9	6,3	5,8	7,9	4,5	7,2	5,8	5,1	4,1
OECD-átlag	8,8	5,8	6,2	6,4	6,3	5,8	15,6	9,0	9,8	10,4	10,5	9,0

Forrás: OECD Factbook 2009.

Azt láthatjuk tehát, hogy a migráció költségei és munkaerő-kínálatra gyakorolt pozitív hatásai ország-csoportonként eltérőek. A migráció költségei egészen biztosan nem haladták meg 2006-ban azok pozitív hatását az angolszász és a mediterrán országokban. Ugyanakkor a kontinentális és skandináv államokban ezek a migráció költségei jelentősek.

Több szerző is leszögezi, hogy a jóléti állam neoliberais irányzat által kikiáltott „halála” nemcsak várat magára, hanem bekövetkezése is kérdéses (Szamuely, 2004). Nőnek ugyanis a jóléti kiadások a GDP-hez viszonyítva. Ebben a fejezetben bemutattuk a jóléti állam indikátorainak alakulását, a berendezkedést befolyásoló társadalmi folyamatok trendjeit. Azt láthatjuk,

hogy a jóléti állam feladatai nem egyenlő mértékben csökkennek vagy nőnek: átrendeződés figyelhető meg az egyes funkciók súlyaiban. Míg az egészségügyi és nyugdíjkiadásokban a magánjellegű ráfordítások értéke növekszik, a legtöbb európai államban az állam egyre növekvő volumenben támogatja az oktatási rendszereket.

4) A jóléti rendszerek stratégiai céljai és az európai jóléti modell

Ebben a fejezetben azt a kérdést vizsgáljuk tovább, hogy mi lehet az európai jóléti államok jövőképe. Ehhez először a második fejezetben áttekintett példaértékű országok stratégiai céljait tekintjük át. Bemutatjuk az európai szociális politika irányait, és egy korábbi tanulmány gondolatait idézzük.

A svéd pénzügyminisztérium által 2008-ban készített hosszú távú előrejelzésben megfogalmazódnak azok a pontok, amelyek a svéd gazdaságpolitika fő irányait jelentik majd az elkövetkező években (SMF, 2008). A gazdasági növekedés elősegítése elsősorban a hosszabb munkával töltött élettartam eszközére épül. Az oktatási rendszereket hatékonyabbá kívánják tenni, és felemelni a munkában töltött évek számát. Növelni kívánják a verseny szerepét a szolgáltatások terén és elősegíteni a munkaerő alkalmazkodóképességét. A magánforrások jóléti szolgáltatásokba való bevonása szintén kulcsfontosságú: e nélkül nem biztosítható a szolgáltatások minőségjavulása. A klímaváltozás elleni küzdelem a policy alkotás egyik sarokköve lesz. Ehhez kapcsolódva azt gondoljuk, hogy a környezetvédelem egyre inkább a skandináv jóléti állam rendszerébe tartozik, hiszen a jó minőségű víz, élelmiszer, az élhető környezet stb. a polgárok jólétét alapvetően meghatározó tényezők.

A svéd szociális politika rövid távú (2008–2010) stratégiájában a társadalmi egyenlőség, a nyugdíj és az egészségügy területén fogalmaznak meg prioritásokat (GOS, 2008):

- * A szociális kirekesztés csökkentésében a jóléti szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés, valamint a férfiak és nők közti egyenlőség növelése a fő prioritások. A lisszaboni stratégia gazdasági növekedési célja a több és jobb munkahely teremtésén keresztül valósul meg. Ezt összhangba kell hozni a társadalmi kohézió céljával.
- * A társadalmi segítség az idősök lehetőségeinek tágításán, a fiatalok kirekesztődésének csökkentésén, az egészségügyi problémák miatt munkából való távollét csökkentésén, illetve a sebezhető csoportok erősítésén keresztül valósul meg.
- * A nyugdíjas korú munkavállalók extra adókedvezményekben részesülnek. A nyugdíjrendszer tekintetében a rövid távú cél az emberek tájékozottságának növelése. Tájékoztatják őket a jelenlegi lehetőségekről a nyugdíjfolyósítás jövőbeni várható értékéről stb.
- * Az egészségügyben a hozzáférés növelése a cél, ezt az infokommunikációs technológiák nagyobb méretű használatával segítik elő. Az idősgondozás terén a bürokrácia csökkentése a fő cél rövid távon.

Az Egyesült Királyságban az egészségügyi szolgáltatások felügyeletét ellátó National Health Service új alapszabályát alkották meg 2009-ben, amit minden 10 évben fognak csak felülvizsgálni. Az alapszabályt jogszabályi szintre emelték, ami azt biztosítja, hogy kormányváltás esetén a hosszú távú egészségügyi prioritások és akciótervek érintetlenek maradhatnak.

A brit társadalmi integráció programja (NSIP, 2009) néhány kulcsterületen fogalmaz meg kihívásokat a mentális betegségek elleni küzdelemben a társadalompolitika számára. A stressz, aggodás és depresszió több munkanapvesztést okoz, mint az összes többi munkaeredetű betegség. Ezért a mentális betegek foglalkoztatásának támogatása a brit jóléti intézkedések soron következő lépése. A mentálisan beteg emberek számára az oktatásban való részvétel és a

tanulási környezet megváltoztatása 2006 óta van terítéken. Létrehoztak egy „ingatlanközvetítő” csapatot, amelyik a mentálisan beteg emberek számára keres lakást és közvetít a referenciák beszerzésében, információkat gyűjt és piaci tanácsokat nyújt.

Németországban a szociális védelem és társadalmi gondoskodás nemzeti programja (BAS, 2006) szintén a lisszaboni stratégiához illeszkedik, és a szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés mellett a több és jobb munkahely elvét követi. A nem bérjellegű munkaerőköltségek csökkentése továbbra is a fő cél a német szociális és gazdaságpolitika számára. Három fő területen fogalmazták meg a szociális politika teendőit:

- * A társadalmi integráció céljai között a gyermekek közötti teljes egyenlőség elvét követik, és a lehető legalacsonyabb életkortól támogatják a rászoruló gyermekeket és családjukat. A bevándorlók integrációja külön cselekvési pont, itt a hangsúlyt a fiatal és vállalkozó bevándorlókra helyezik.
- * Az öregségi nyugdíjak terén a kormányzat az állami nyugdíjak mellett a vállalati és magánnyugdíjak népszerűsítését végzi. Az „50+” program az 50 éven felüliek képességeinek teljes kihasználását tűzi ki célul, a nyugdíjpolitika iránya a korhatár emelése. 2009-ben 65 évről 67 évre fogják emelni az öregségi nyugdíj korhatárát.
- * Az egészségügy és idősgondozás területén a hatékony és demográfiai trendeket követő ellátás biztosítása a cél. Ezért a színvonal emelése és az igényalapú, szolidáris finanszírozás megtartása kiemelten fontos.

Az európai jóléti állam funkciókkal az Európai Szociális Védelem Tanács foglalkozik, aki a Bizottságtól kapja ehhez a mandátumot. Feladatai közé a munkavállalók védelme, a nyugdíjak fenntarthatóságának elősegítése, a társadalmi integráció erősítése és az egészségügyi, idősgondozási rendszerek magas színvonalának biztosítása tartozik. 2000 évi alapítása óta főként a lisszaboni stratégiához kapcsolódó feladatait látta el, azaz a társadalmi prioritások (társadalmi integráció, fenntartható nyugdíjak) a több és jobb munkahely-stratégiai cél alá lettek rendelve. 2005-től kezdődően több társadalmi cél elérésében is aktív szerepet tölt be az EU.

2006-ban az Európai Bizottság a szociális védelem és társadalmi integráció új keretprogramját fogadta el. A nyugdíjak, társadalmi integráció, az egészségügy és idősgondozás témaköreit dolgozták egy keretprogrammá. Ezáltal a koordináció és riportok készítése könnyebbé vált. A társadalmi kohézió (nemek közötti egyenlőség, megfelelő szociális védelmi rendszer), a társadalompolitikai és gazdaságpolitikai célok összhangja, a hatékony kormányzás a Szociális Tanács által elérendő célok.

A lisszaboni stratégiához kapcsolódóan 2000-ben a tagállamok megállapodtak abban, hogy közös keretprogramot hoznak létre a szegénység csökkentése érdekében. A közös cselekvési keretprogramjában a gyermekszegénység csökkentése; a munkaerőpiac befogadó jellegének növelése; a lakhatás mindenki számára biztosítása; a fogyatékosokkal, bevándorlókkal és kisebbségekkel szembeni megkülönböztetés leküzdése; valamint az eladósodás elleni küzdelem szerepel. Szintén Lisszabonhoz kötődik a fenntartható nyugdíjrendszer kialakításán való közös munka. A tagállamokban zajló strukturális átalakítás mellett tehát elindult az európai nyílt koordináció is a nyugdíjrendszer reformjában. Ennek elemei: a munkában töltött élettartam növelése, a kiegészítő nyugdíjak tagállamok közötti elismerése stb. Talán az egészségügy terén a legnyilvánvalóbb az uniós tagállamok közös reformlépéseinek szükségége. A hozzáférés, minőség és finanszírozási fenntarthatóság elérése érdekében az egészségügyi reformok lépéseiről évente összesített jelentés készül.

Az egységesülő európai keretek a szintén azonos globális versenyfeltételekhez való alkalmazkodást segítik elő. Aiginger és Guger (2005) a jóléti rendszerek trendjeit abból a szempontból vizsgálta, hogy miben különbözik az európai jóléti állam az USA-tól. Az európai országok mindig is magasabb szolidaritást mutattak és nagyobb méretű államot tartottak fenn. Az élesedő verseny és a jóléti rendszerek előző évszázadban megmutatkozó belső problémái azonban az európai jólétiség elé új kihívásokat állítanak (5. táblázat).

5. táblázat
A régi és az új európai szociogazdasági modell

Régi európai modell	Új európai modell
Jóléti pillér	
Biztonság a meglévő munkahelyeken	Mobilitás elősegítése, segítség az új munka találásához
A munkanélküliek magas visszahelyezési aránya	Az új munkák elfogadásának ösztönzése
Strukturális változás a létező cégekben	Munka teremtése új cégek, szolgáltatások és önfoglalkoztatás által
Teljes körű egészségügyi, nyugdíj és oktatási ellátás	Az ellátás az egyéni elszámolástól függ
Munkaerő- és termékpiaci szabályozás	Rugalmasság a cégek stratégiájában és a munkavállalók jogjaiban
Stabil, teljes munkaidejű foglalkoztatás	Részmunkaidős foglalkoztatás az egyéni döntések alapján
Korai nyugdíjazás	A munkában töltött évek emelése
Policy pillér	
Árstabilitás az előtérben	A növekedés és új technológiák az előtérben
Aszimmetrikus fiskális politika	Prudens fiskális politika
A fizikai beruházások ösztönzése	A növekedés alapja a K+F, oktatás és új technológiák
A „beteg” cégek megsegítése	Iparági körzetek, egyetem-ipar kapcsolatok
Az iparpolitikában a nagyvállalatok szerepelnek előtérben	Start-up cégek, kockázati tőke
Helyi bajnokok, engedékeny versenypolitika	Helyi együttműködések serkentése és a verseny előtérbe helyezése

Forrás: Aiginger és Guger, 2005.

Véleményünk szerint az európai modell változását nem csak az USA jóléti modelljével való hagyományos különbségei katalizálják. A skandináv és angolszász modellek is közelednek egymáshoz, hiszen az északi államokban a kvázi piac intézményét vezették be, az Egyesült Királyságban pedig a skandináv „flex-security” felé mozdultak.

5) Következtetések

A tanulmányban áttekintettük a jóléti állam fő európai modelljeit. A '80-as és '90-es évek válságait követő reformokat és a jóléti rendszer fő indikátorainak alakulását 1995-től 2005-ig. A tanulmányban azt a kérdésünket szándékoztunk megválaszolni, hogy várható-e az eltérő hagyományokkal bíró skandináv, kontinentális és angolszász modellek közeledése egymáshoz?

A jóléti állam indikátoraival az 1995 és 2005 közötti jóléti funkciók alakulását mutattuk meg. Azt láttuk, hogy amíg a közoktatásban az állam szerepe erősödik, addig a felsőfokú oktatásban a magánkiadások egyre nagyobb arányban vesznek részt. Az egészségügyi ráfordítások kapcsán azt láthattuk, hogy 1995 és 2005 között a ráfordítások növekedését az állami ráfordítások növekedése határozta meg. Néhány ország esetén szintén megfigyelhető kisebb mértékű magánforrás-bevonás, viszont például Hollandia és az Egyesült Királyság esetén a magán-ráfordítások szűkültek. A nyugdíjak terén szintén terjedőben vannak a

magánnyugdíjpénztárak szolgáltatásai, azonban jelentősek az országok közötti különbségek az állami és magánnyugdíj-finanszírozás között. A szociális védelmi kiadások egésze Hollandia, Norvégia és Svédország kivételével az összes EU-tagországban nőtt 1990 és 2005 között a GDP-hez viszonyítva.

A tanulmányban áttekintettük a svéd, az egyesült királysági és a német jóléti reformokat. Azt láthattuk, hogy a svéd nyugdíjreform a kontinentális nyugdíjrendszer, a munkavállaló és munkáltató közös teherviselése felé fordította a svéd nyugdíjazást. A jóléti jövedelemtranszferek az univerzális modelltől egyre inkább a rászorultság elv felé tolódnak, a segélyezést komoly vagyons- és jövedelemvizsgálat előzi meg. A svéd egészségügyi reform legérdekesebb eleme a szolgáltatások igénybevételének kvázi piaci szerkezete. Az Egyesült Királyságban az 1996 óta történt reformok a részvételi jólétségre helyezték a rendszer alapjait: az ösztönzők nagyobb szerepére, a támogató szolgáltatások és a feltételeesség elvére építenek. Az új irányban a foglalkoztatási és támogatási feladatok, a gyermek és nyugdíjasok támogatása és a személyre szabott támogatási szolgáltatások kerültek előtérbe. Ebben a tekintetben az angol jóléti rendszer leginkább Új-Zéland és Kanada példáját követi, Európában pedig Dánia és Hollandia rugalmas társadalombiztosítása (flex-security) áll hozzá legközelebb. A német jóléti rendszer reformjai nem tudták megoldani a finanszírozás okozta magas munkaerőköltségeket. Németországban ezért a jóléti rendszer további reformjára lehet számítani.

A lisszaboni stratégiához kapcsolódóan az EU 2000-től a szociális reformok terén is a nyitott koordináció módszerével keretet biztosít az intézkedések összehangolására. A szabad munkaerő-áramlásból következően a jóléti állam egyes alrendszerei nem állnak meg az államhatárokkal. Ezért úgy véljük, hogy a skandináv és az angolszász jóléti modellek mérsékelt közeledése mellett a sokszínű európai jóléti rendszer a jövőben egységesülést fog mutatni. Mindezek mellett azt gondoljuk, hogy az európai jóléti állam a bővülő magánforrás-bevonás mellett megmarad az USA-nál jóval szolidárisabb formájában.

* * * * *

Referenciák

- Aiginger, K. – Guger, A. (2005): *The European Socio-economic Model: Differences to the USA and Changes over Time*. WIFO, Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung, 266/2005.
- Aust, A. – Bönker, F. – Vollmann, H. (2002): *Welfare State Reform in Germany from 1982 to the Present. Report for the 2002 WRAMSOC Conference*.
- Bundesministerium für Arbeit und Soziales (2006): *National Strategy Report: Social Protection and Social Inclusion*. Berlin.
- Department for Health (2009a): *Working to Put People First: the Strategy for the Adult Social Care Workforce in England*. Leeds. <http://www.dh.gov.uk/publications>, Letöltve: 2009. május 16.
- Department of Health (2009b): *The National Health Service Constitution*. Leeds.
- Gedeon P. (2001): Merre tart a német jóléti állam? Társadalombiztosítási alrendszerek Németországban. *Közgazdasági Szemle* 48, pp. 130–149.
- Government Offices of Sweden (2008): *Sweden's Strategy Report for Social Protection and Social Inclusion 2008–2010*, Stockholm.
- Gregg, P. (2008): *UK Welfare Reform 1996 to 2008 and beyond: A Personalised and Responsive Welfare System? CMPO Working Paper No. 08/196*, University of Bristol.

- Győrffy D. (2006): Globális kihívások és nemzetgazdasági alkalmazkodás: a gazdaságpolitikai fegyelem intézményesítése Svédországban. *Közgazdasági Szemle* 53, pp. 540–559.
- Lindbeck A. (1998): A svéd kísérlet, I-II. *Külgazdaság* 42, No. 7–8, pp. 57–89. és No. 9, pp. 56–74.
- National Social Inclusion Programme 2009. Vision and Progress.
www.socialinclusion.org.uk, Letöltve: 2009. május 21.
- OECD (2009): *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*.
- Semjén A. (1999): A svéd jóléti rendszer átalakulása. *Közgazdasági Szemle* 46, pp. 326–345.
- Streeck, W. – Trampusch, Ch. (2005): Economic Reform and the Political Economy of the German Welfare State. *German Politics* 14, pp. 174–195.
- Szamuely L. (2004): A „haldokló” jóléti állam az 1990-es években. *Közgazdasági Szemle* 51, pp. 948–969.
- Szemlér T. (1997): *A jóléti rendszer Franciaországban a '90-es években*. MTA VKI.
- Swedish Ministry of Finance (2008): *The Long-Term Survey 2008, Main Report. Summary of SOU 2008:105*.

A LISSZABONI STRATÉGIA ÉS FOLYAMAT JELENE ÉS JÖVŐJE

Kőrösi István

1) A gazdasági fejlődés kulcskérdései a 21. század első évtizedében

Napjaink kulcskérdése az Európai Unióban, s benne Magyarországon is, miként lehetne egyszerre biztosítani a megfelelő gazdasági növekedést, a pénzügyi egyensúlyhiányok csökkentését és a versenyképesség növelését, az európai szociális piacgazdaság elért jóléti színvonalának lehetőség szerinti megőrzése mellett. Rendkívül komplex elméleti, gazdaságstratégiai, gazdaságpolitikai és gyakorlati kérdéstről van szó. Egyértelmű megoldási recept egyelőre nem található, de a gazdaság, a gazdaságpolitika és a politika szereplőinek e problémák együttes kezelésére kell (kellene) koncentrálniuk. A 2008 nyarán – kora őszén kirobbant pénzügyi válság újra nyilvánvalóvá tette, hogy a reálgazdaság és a pénzügyi szféra spekulációs felfűvódása közötti szakadék elmélyülése drámai válsághoz vezet. Jelenleg az országok a válságkezelés rövid távú feladataira koncentrálnak, ezért a lisszaboni folyamat fejlesztési, innovációs, beruházási, K+F prioritásait egyelőre zárójelbe tették a gyakorlatban, mivel a tagországok túlnyomó része alig, vagy nem tudja azokat finanszírozni. Éppen a válság figyelmeztet azonban a jobb, fejlettebb, versenyképesebb gazdasági struktúra kialakítására, a humántőke-beruházások fontosságára, a válság-érzékeny ágazatok helyett a jövőorientált, a válságban is biztos keresletet támogató szegmensek bővítésére, az extraprofitot biztosító technológiai főlény kivívásának fontosságára a mindinkább éleződő versenyben.

Korunk alapvető világgazdasági folyamatai négy dimenzióban zajlanak. Ezek: 1. a globalizáció, 2. az integráció, 3. a regionalizmus-szubregionalizmus felértékelődése, 4. az állam szerepének (benne különösen gazdasági szerepvállalásának) gyökeres átalakulása, átalakítása. Felértékelődik az aktív alkalmazkodás és annak minősége, eredményessége, a versenyképesség feltételrendszerének javítása. Jelenleg mind az állam, mind a piac működésében alapvető torzulások, deficittek mutatkoznak, amelyek megszüntetéséhez tényleges szerkezeti reformokra van szükség. A 20. század nagyobbik részében a fejlődés kulcstényezője a pénztőke és annak dologi tőkévé változtatása, azaz a beruházások voltak. Mindkét világháború után nyilvánvaló volt a tőkehiány, a dolláréhség. A tőkehiány mutatkozott a növekedés legfőbb akadályának, a legszükségesebb termelési tényezőnek, ezért ezt kellett a legjobban megfizetni, ami miatt megnőtt és magas maradt a tőketulajdonosok részesedése a megtermelt új értékéből. Már az 1960-as évek közepétől kezdve a dollárhiányt egyre inkább nyilvánvaló dolláréhség és pénztőkeéhség váltotta fel. A nemzetközi pénzügyi luftballon felfűvódása nyomán, a dollár értékvesztése és

az iránta való bizalom megrendülése okozta a bretton-woodszi rendszer válságát, a rendszer pilléreinek összeomlását, majd több nemzetközi pénzügyi válságot.

A fejlett országokban a standard termékek piacának telítődése, a rentábilis beruházási lehetőségek többszöri visszaesése, a nettó profitráták csökkenése, az adó- és különösen a járulékkerhek növekedése negatív hatásokkal járt. A reálberuházások visszaesése, a munkanélküliség megugrása és egyre magasabb szintje a fejlett ipari országok jó részéből, így különösen a tőkében gazdag EU-országokból a működő tőke egyre nagyobb arányú kitelepítésére készítette. Növelte a problémákat, hogy a reálgazdaságban megvalósított beruházásokkal elérhető adózás utáni, nettó profitráta tartósan és lényegesen elmaradt a spekulatív tőkepiaci befektetések nagyobb kockázatú, de nagyobb hozammal kecsegtető eredményétől. 2008 őszének fejleményeiben ez is jól tükröződik. A kamatokat és osztalékokat végső soron csak a reálgazdaságban megtermelt profitokból és jövedelmekből lehet (lehetne) fizetni, az utóbbiak nélkül a pénzügyi válságból kilábalni nem lehet.

A gazdasági fejlődés és a humántőke-állomány fejlesztése szempontjából korunkban 4 sorsdöntő terület van: az egészségügy, az oktatás, az infrastruktúra és a környezetgazdálkodás. E négy terület fejlettsége és fejlődési tendenciái meghatározzák az országok sorsának, életminőségének, világpiaci versenyképességének alakulását. Az egészségesen fejlődő országok e területekre koncentrálnak versenyelőnyeiket tovább növelhetik, míg az e területen átlag alatti fejlődést, sőt visszafejlődést produkáló országok hosszú távra reménytelen helyzetbe kerülnek. E területek finanszírozását abszolút értékben is növelni kell, s relatív arányukat is meg kell emelni az országok költségvetésében. Ez a fejlődés és felzárkózás elengedhetetlen feltétele.

A lisszaboni stratégia az Európai Unió versenyképességének növelését, az EU világpiaci pozíciójának biztosítását, a tudásalapú gazdaság kiépítését, a globális piacokon való sikeres szereplést tűzte ki fő céljául. A lisszaboni folyamatnak e célrendszer megvalósítását kellene szolgálnia. E folyamat alakulását és problémáit mutatom be a tanulmányban.

2) A lisszaboni stratégia, programja és célkitűzései

A 2000 márciusában elfogadott lisszaboni stratégia azt az ambiciózus célt tűzte ki, hogy az Európai Unió 2010-re váljék a „világ legversenyképesebb, tudásalapú gazdaságává a globális piacokon”. Ezen gyakran gazdaságpolitikai, politikai körökben és a médiákban az amerikai gazdaság utolérésének célját értik, de véleményem szerint nem azonos azzal önmagában, és nem is szűkíthető le rá. (Az eredeti koncepcióban az USA-val való összehasonlítás nem is szerepelt). A fő versenyképességi cél eléréséhez Európa összes versenytársával számolni kell, különös tekintettel Japánra, Kínára, Indiára, a kis távol-keleti országokra, de más térségekre is. Történelmi szempontból értékelve a lisszaboni stratégia maga is válságból született, mivel Európa lemaradását érzékelve, megkísérelte azt programjában csökkenteni. A 2008–2009. évi válság után az európai felzárkózás, helyesebben egyelőre lemaradáscsökkentés aktuálisabb, mint valaha. A lisszaboni stratégia fő céljainak követése egyben a válságból való kivezető utat is jelentik. Ugyanakkor a stratégia mennyiségi tényezői helyett a tartós felzárkózás minőségi aspektusai kerültek előtérbe.

2001-ben a lisszaboni stratégiát konkretizálták a lisszaboni programban és a célokat a fenntartható fejlődés követelményével bővítették. 2004-ben a Sapir- és a Kok-jelentés nyomán megkezdődött a lisszaboni folyamat felülvizsgálata. Előtérbe kerültek a program megvalósításának konkrét kérdései, köztük a finanszírozhatóság biztosítása. 2005-ben, a lisszaboni folyamat félidejében, értékelték az eddigi fejleményeket. A célkitűzések 2010-es céldátumát törölni kellett, nyilvánvaló megvalósíthatatlansága miatt. A stratégiát azonban fenntartották, négy új stratégiai területet jelöltek ki, 24 irányelvet fogadtak el és kitűzték a nemzeti felzárkó-

zási akciótervek beillesztését a lisszaboni programba. *A négy stratégiai terület: 1. a tudás kiterjesztése és az innováció, 2. az egységes belső piac tényleges megvalósítása, 3. új munkahelyek teremtése és új európai szociális modell kialakítása, 4. makrogazdasági stabilizációs politikák. A tudásalapú gazdaság megteremtésén alapuló versenyképesség javítása lehet Európa térvesztése csökkentésének, megfordításának egyedüli alapja.* Ez gyökeresen új, konzisztens gazdaságpolitikák kialakítását igényli az EU-országokban, amelyek képesek egyidejűleg biztosítani a fenntartható fejlődést, az intézményrendszerek megújítását, a finanszírozhatóság biztosítását és a szociális piacgazdaság új, a 21. század követelményeinek megfelelő, életképes modelljét (modelljeit). A fejlesztési célok elérését döntően befolyásolja a világpolitikai és világgazdasági erőterek változása. (Ezek fő tényezőiről és folyamatairól lásd Inotai 2007).

A lisszaboni program fő céljai: 1. a tudásalapú társadalom és gazdaság megteremtése, 2. dinamikus gazdasági növekedés (a makrogazdasági teljesítmény javítása), 3. a világgazdasági, globális piacon a gazdasági versenyképesség biztosítása, 4. a gazdasági fejlődés környezeti szempontokat figyelembe vevő fenntarthatósága, 5. a szociális integráció, s ennek keretében a lehetőség szerinti teljes foglalkoztatottság és a szociális gondoskodás új európai modelljének kialakítása.

A lisszaboni stratégia keretében közös célokat tűztek ki olyan, a jövőbeni fejlődést meghatározó területeken, amelyek korábban nem tartoztak az integrációs szabályozás körébe. Ezek a következők: oktatás, kutatás-fejlesztés, innováció, vállalkozások ösztönzése, munkaerőpiac, szociális biztonság. E téren nem nemzetek feletti szabályozást, hanem koordinált együttműködést tűztek ki célul.

A lisszaboni stratégia nyomán megvalósítandó fejlesztés alapvető strukturális reformokat kíván: 1. a termék- és tőkepiacokon, 2. beruházások a tudásalapú gazdaságba, 3. a munkaerőpiac átalakítása, 4. környezetgazdálkodás, 5. szociálpolitika, szociális ellátórendszerek. A fő stratégiai célok, a program kulcsterületei és a döntően szükséges reformok egymással összefüggenek, de egyidejű megvalósításuk nehéz, mivel a szűkös erőforrások miatt a fejlesztési prioritások meghatározásában gyakran jelentős ütközések, ellentmondások jelennek meg. Mind a programok konkretizálása, mind azok megvalósítása alapvetően nemzeti hatáskörben, a tagállamok saját, igen különböző gazdaságpolitikája és finanszírozása révén valósul meg. A finanszírozáshoz azonban az EU közösségi politikái, projektjei, K+F keretprogramjai igen jelentősen hozzájárulnak.

3) Növekedés, pénzügyi egyensúlyhiány, versenyképesség és az emberi erőforrás szerepe

Korunk alapvető társadalmi-gazdasági gondjai összefüggő láncolatot alkotnak. *A gazdasági fejlődés üteme, minősége, szerkezete, a drámaivá vált pénzügyi egyensúlyhiányok kezelése, csökkentésének kilátásai, a versenyképesség alakulása, a világgazdasági térnyerés vagy térvésztés döntő mértékben függ az emberi erőforrás fejlettségétől, annak alakulásától.*

A demográfia – humán erőforrás-képzés – munkaerőpiac – jövedelemtermelő-képesség láncolatán keresztül eljutunk a gazdasági fejlődés kilátásainak és a pénzügyi egyensúlyhiányok hosszú távú kezelésének problémaköréhez.

A demográfiai folyamatok alakulása meghatározza a társadalom emberi erőforrását, annak korösszetételét. A születések számának csökkenése miatt csökken a diáklétszám (előbb az általános iskolákban, nemsokára pedig a közép- és felsőoktatásban is). Az újonnan munkába lépők száma is zsugorodik, ez pedig csökkenti az emberi erőforrás kapacitását, rontja a fejlődés kilátásait.

Az *aktivitási ráta*, a munkavállalók száma a 15-64 éves népességhez viszonyítva Magyarországon jelenleg mindössze 56 százalék, ami a legalacsonyabb az Európai Unió tagállamai közül. A munkaerőpiac további hanyatlása, a munkanélküliség növekedése a válság következtében rontja a gazdaság jövedelemtermelő-képességét, így kevesebb jut az egyéneknek, családoknak, romlik a vállalatok helyzete, csökken a fogyasztás, beszűkül a piac, ezáltal kevesebb adó folyik be, ami tovább súlyosbítja az államháztartás helyzetét.

A humán erőforrás mennyisége, minősége, szerkezete és értékteremtő képessége meghatározza azt a bázist, amelyen egy fenntartható fejlődési pálya kialakítható. Ehhez a humán tőke kulcsfontosságú, szükséges, de nem elégséges feltétel. Kombinálni kell a fejlett technológiával és az innovációk bevezetésével, alkalmazásával. Mindehhez az emberi erőforrás fejlesztését és hasznosítását középpontba állító társadalom- és gazdaságpolitikára, jól működő intézményrendszerre, megfelelő konzisztens jogrendszerre, s a törvények betartását kikényszerítő jogalkalmazásra és társadalmi ellenőrzésre van (lenne!) szükség.

A felsorolt tényezők értelmezéséhez néhány alapvető megjegyzést kell tenni. Az elemzésekben, stratégiákban, programokban gyakran együtt szerepel *a növekedés és a fejlődés*, sokszor szinonimaként. A statisztikák egyformán GDP-növekedést mutatnak, akár hasznos, akár káros következményekkel jár a termelés és a fogyasztás. Ilyen például, amikor a termelési érték növekedésénél nagyobb a környezetszennyezés vagy a meg nem újuló erőforrások elhasználása. Ma már az életminőséget és a környezeti hatásokat figyelembevevő, viszonylag jól tükröző mutatórendszerek léteznek, de rövid távon nehezen elkészíthetők és nemzetközi bontásban összehasonlíthatóan alig, vagy csak jelentős időbeni késéssel állnak rendelkezésre. A gazdasági stratégia szempontjából csak a fenntartható, életminőséget javító, környezetbarát fejlődést tekintjük valódi növekedésnek, az ennek ellentmondót rombolásnak.

A pénzügyi egyensúlyhiányok terén aggasztó az abszolút nagyságuk, arányuk a gazdaság jövedelemtermeléséhez képest és drámai növekedési ütemük. A reál és a pénzgazdaság rendkívüli mértékben elszakadt egymástól, a spekulációs pénzteremtés és –áramlás sokszorosa az áruk és a szolgáltatások termelésének és kereskedelmének. Az elsődleges dollárteremtés a világexport összes értékének kb. hatvanszorosa, a derivátumokkal együtt viszont 2008. évi becslések szerint már 140-szerese. Az adósságcsapda rendkívüli tehertétel. Ha az adósságteher gyorsabban nő, mint a nemzeti kibocsátás értéke, akkor az adósságspirál menthetetlenül folytatódik. A legutóbbi években Magyarországon folyamatosan ez a helyzet. Az adósságszolgálat; a törlesztés és a kamatok terhe Magyarországon az állami költségvetési kiadásoknak mintegy 30-32 százalékát teszi ki, így eleve csak 68-70 százalék marad az ország kiadásaira; a beruházásokra és a fogyasztásra. Az adósságteher több mint háromszorosa az oktatásra fordított összes kiadásnak, amit az általános iskolától az egyetemekig humántőke-képzésre költ az állam.

Súlyos válságtényező, hogy *a kamatok több országban, köztük különösen Magyarországon magasabbak, mint a reálgazdaságban elért adózás utáni nyereséghányad.* A felhalmozott hitelek utáni kamatokat és a törlesztő részleteket a vállalatoknak az adózás utáni nyereségből, a háztartásoknak pedig jövedelmükből kell (kellene) fizetni. Ha a kamat magasabb, mint a vállalatok profitrátája, akkor nem lehet és nem szabad beruházásra hitelt felvenni, mert csődbe jut a vállalkozás. Ha a lakosság eladósodása gyorsabban nő, mint jövedelmei (bérek és juttatások), akkor csődbe jut az egyén, a család. Ezért a lakossági hitelek bővülésének alacsonyabbnak kell lennie, mint a lakossági jövedelmek növekedése. Jelenleg fordított a helyzet számos országban, különösen ismét Magyarországon. A pénzügyi egyensúlyhiányok megszorításokkal hosszabb távon kezelhetetlenek, ezért növekedésorientált gazdaságpolitikára, beruházás-ösztönzésre, új munkahelyteremtésre van szükség, amihez a kamatcsökkentés elengedhetetlen. Utóbbihoz viszont az inflációt kell leszorítani. Adókedvezményekkel új hazai munkahelyteremtő beruházások hozhatók létre, összességében több adótömeg folyik be. Ha az új beruházások elmaradnak, vagy a beruházások értéke csökken, magasabb adókulcsok esetén is kevesebb a vállalati termelése és nyereségadó-befizetése. A csökkenő lakossági fogyasztás mellett kisebb az ÁFA-bevétel. Ezért a gazdaság élénkítésének alfája és omegája a fejlesztés, a beruházás-ösztönzés, az egyensúlyhiányok csökkentése és a fogyasztás stabilizálása.

A versenyképesség meghatározó jelentőségű tényező a nemzetgazdaságok, a vállalatok és a munkavállalók sikeres szereplése szempontjából. A versenyképesség sokszor és különbözőképpen értelmezett kategória. „A versenyképesség fenntarthatóan magas tényezőjövédelmet jelent úgy, hogy a foglalkoztatottság is relatíve magas, kellő nyitottság, azaz nemzetközi verseny mellett” (Botos J. 2000). Más megfogalmazásban a versenyképesség azt tükrözi, hogy „ki képes a legjobb terméket előállítani, ki rendelkezik a világon a legjobban képzett és a legnagyobb tudású munkaerővel, ki vezeti a világranglistát a beruházásokban – a gépek és berendezések, a kutatás-fejlesztés, az infrastruktúra terén, ki a legjobb szervező, kinek az intézményei – kormányzat, oktatás, üzleti élet – vezetik a világméretű hatékonyságlistát” (Thurow 1992, Csáki 2006). A versenyképesség egyik frappáns, tömör megfogalmazása Portertől származik: „A versenyképesség az a nemzetgazdasági mutató, amely azt fejezi ki, hogy egy nemzet milyen hatékonyan hasznosítja a rendelkezésére álló emberi, pénz és természeti tőkét” (Porter 1998, Csath 2008).

A világgazdasági térnyerés – térvesztés sok tényező együttes hatásának eredője. A világpiac értékítéletének véleményem szerint két kiváló indikátora: *1. a cserearányok alakulása azt jelzi, hogy a világpiac le- vagy felértékeli a nemzeti munkát; 2. a világexportban való részesedés növekedése vagy csökkenése közép és hosszú távon (kimutatható nemzetgazdaságokra, ágazatokra és termékekre is).* Megjegyzendőnek tartom ugyanakkor, hogy például az energia-hordozók esetében ez a javulás és térnyerés bekövetkezhet a versenyképesség saját javítása nélkül is, a természeti erőforrások szűkössége, a kereslet ingadozása illetve növekedése, az oligopol helyzetek kihasználása és a spekuláció következtében.

A lisszaboni folyamat középpontjában az Európai Unió versenyképességének javítása áll, ennek pedig a 21. században a humán erőforrás fejlesztése és hasznosítása, értékesülése a kulcsa. A humán erőforrás fogalmát és kapcsolatrendszerét még nehezebb és bonyolultabb feltérképezni és definiálni, mint sok más kulcstényezőt. *Humán erőforrásnak az értékteremtő, társadalmat alkotó, egymással együttműködő emberek összességét tekintjük, akik etikusan, értékrendet képviselve, megfelelő tudással és képességekkel rendelkeznek és azt gazdasági és társadalmi tevékenységük során munkájukkal megfelelően hasznosítják.* A társadalom humán tőkéjéhez tartozik a felhalmozódott tudás, évszázadok, évezredek öröksége, a kultúra és a civilizáció vívmányai, a know-how, a találmányok, szabadalmak, az innovációs képesség és annak hasznosítása. A társadalom humán tőkéje nem az egyéni tudás-tartalmak összege, hanem annak megsokszorozása. A humán tőke egyik fő jellegzetessége, hogy felhasználása során nem elhasználódik, hanem gyarapszik. Ezáltal *az emberi erőforrás fejlesztése a fenntartható fejlődés és foglalkoztatás kulcstényezője, a lisszaboni folyamat versenyképesség-javítási célja elérésének záloga.*

A lisszaboni folyamatról hamar kiderült, hogy megvalósítása a vártnál hosszabb, nehezebb és ellentmondásokkal terhelt. Ezért 2005-ben a felülvizsgálatok nyomán törölték a lisszaboni stratégia 2010-es céldátumát, új céldátumot nem is tűztek ki és a versenyképesség erősítését folyamatos, hosszú távú feladatként jelölték meg. A lisszaboni stratégiának, Kok javaslata nyomán, a „Növekedés és munkahelyek” („*Growth and Jobs*”) nevet adták, kifejezve, hogy a bonyolult célrendszerben e két fő tényezőre kell koncentrálni, ezektől várják az EU pozícióinak erősítését, világgazdasági versenyképességének javítását.

4) Az emberi erőforrás – a fejlődés, a foglalkoztatás és az ellátó rendszerek kulcstényezője

Korunk sorskérdései között különösen szembeötlők a demográfiai problémák, az idősödés gazdasági hatásai és a nagy ellátórendszerek működési gondjai, különösen a nyugdíjrendszerek távlati stabilitásának és finanszírozhatóságának kérdésköre. Mindkettő döntően összefügg

az emberi erőforrás alakulásával, annak szerepével, amely a foglalkoztatáson keresztül meghatározza a növekedést és a pénzügyi egyensúlyt, illetve annak hiányát és a finanszírozhatóságot.

A csökkenő születésszám miatt kevesebb fiatal nő fel, csökken a diáklétszám, kisebb az emberi erőforrás, azaz kevesebb munkavállaló lép a munkaerőpiacra, másrészt a várható élettartam növekedésével megnő a nyugdíjasok száma és aránya. A tartós munkanélküliség miatt nagy a segélyre szorulókat száma és arányuk is magas, így tartósan romlik a keresők és eltartottak aránya. Az egészségügyi és nyugdíjrendszer finanszírozhatósága növekvő problémákat vet fel.

Ebben a helyzetben a kiútkeresésben fontos az emberi erőforrás minősége, szerkezete és ezek alakulása, mivel ez a foglalkoztatás bázisa. A jobban képzett emberi erőforrás nagyobb humán tőkét képvisel, nagyobb a jövedelemtermelő-képessége és javítja a munkaerőpiac kilátásait, növekedhet a foglalkoztatottak száma és minősége. Nagyobb jövedelemből több jut (jutna!) az egyéni fogyasztásra és megtakarításokra, ugyanakkor a több befolyó adóból (szja+áfa) stabilizálni lehetne a költségvetést, illetve az egészségügyi és nyugdíjjárulékbefizetések növekedése esetén enyhíteni lehetne a nagy ellátó rendszerek pénzügyi egyensúlyhiányát. Ezzel kapcsolatban vizsgáljuk meg a lisszaboni stratégia; új nevén a „Növekedés és munkahelyek” („Growth and Jobs”) stratégia fő tényezőit és kilátásait, a humán tőke szerepét a növekedés és a foglalkoztatás szempontjából.

Az oktatás, képzés, szakképzés – humán tőke – foglalkoztatásbővítés – adó- és járulékbevétel-növekedés – pénzügyi egyensúlyhiányok csökkentése – az ellátó rendszerek stabilizálása szerves láncolatot alkot. A humántőke-fejlesztés és a foglalkoztatás bővítése az értékteremtés, jövedelemnövekedés és a befizetések növekedése révén javítja az egészségügyi és a nyugdíjrendszer fenntarthatóságát, finanszírozhatóságát. Ennek feltétlenül ésszerű, családbarát gazdaságpolitika egészébe kell illeszkednie.

4.1. Növekedés és foglalkoztatás

A 2000–2008-as időszakban az EU-ban erősen ingadozott a gazdasági növekedés üteme. Néhány adat kiemelését érdemel. 2002–2003-ban az EU15-ökben a GDP növekedése 1,1-1,2 százalék volt, az EU27-ekben 1,2-1,3 százalék. 2004-ben gyorsult a növekedés, 2005-ben ismét lassulás következett be. 2006–2007-ben az EU15-ökben 2,7-2,8 százalékos, az EU27-ek átlagában 2,9-3,0 százalékos növekedés valósult meg. Az euróövezet országai a közös valuta nyújtotta stabilitási előnyök ellenére rendre lassúbb növekedést mutattak fel, mind az EU15-ök, mind az EU27-ek átlagánál.

A nagyméretű európai gazdaságok közül Németország és Olaszország növekedése volt a legalacsonyabb, de 2005 kivételével Franciaország is átlag alatti növekedést ért el. A nagy gazdaságok, különösen Németország és Franciaország átlag alatti növekedési üteme, belső felvevő piacaik lassú növekedése, gyakran stagnálása nem kedvezett azoknak az országoknak, amelyek exportjának nagy része oda irányul. Ennek ellenére 2006-ig a magyar export Németországba kiemelkedően jól fejlődött, amelynek fő tényezője a Magyarországon működő német vállalatok exportja volt. Nagy-Britannia a 2002–2004-es időszakban az EU-átlagnál jóval gyorsabb növekedést mutatott, utána viszont teljesítménye belesimult az EU-átlagba.

A foglalkoztatás mennyiségi, minőségi és strukturális mutatói az EU-országokban igen különbözőek és eltérően alakulnak. Összességében az EU a foglalkoztatás terén jelentős hátrányban van az USA-hoz és Japánhoz képest, de problémát jelent a foglalkoztatás szempontjából a fejlődő, előretörő országok, főleg Kína és Délkelet-Ázsia növekvő exportexpansziója Európába, az európai termékeket kiszorító verseny hatása. Európa – Botos Katalin kifejezésével élve – kettős szorításban van: az egyik oldalon az USA technológiai dominanciája, másik részről az

alacsony bérű országok exportjának piaci térhódítása miatt. (Részletesen elemzi Botos K. 2007).

A foglalkoztatás növekedési üteme az EU-ban igen lassú volt a 2000–2007-es időszakban, a nettó új munkahelyteremtés kevés volt a munkanélküliség érdemi lefaragásához, noha a munkanélküliségi ráták valamelyest csökkentek. (Néhány új tagállamban a legutóbbi években látványos foglalkoztatás-bővítést hajtottak végre, ezáltal a munkanélküliségi ráta csaknem megfeleződött. (Például Lengyelországban és Szlovákiában). A foglalkoztatás bővülése az EU15-ökben 2000-ben 2,2 százalék, 2001-ben 1,4 százalék volt, majd a 0,5-0,8 százalékos sávban mozgott. A 2006–2007. évi relatíve nagymértékű munkahelyteremtésnek a 2008-as válság vetett véget. Az EU27-ek átlagában számítva a foglalkoztatás bővítése a 2000–2004-es időszakban még elmaradt az EU15-öktől, 2005 és 2007 között már meghaladta azt. 2008-ban az új EU-tagállamokban is a válság nagymérvű elbocsátási hullámot váltott ki. Az euróövezetben a munkahelyteremtés 2000 és 2007 között lényegében párhuzamos volt az EU15-ökkel, azaz a nagyobb pénzügyi stabilitás, a közös monetáris politika nem rontotta, igaz, nem is javította a munkahelyteremtést.

Európában a foglalkoztatási ráta, a teljesített éves munkaórák száma és a termelékenység egy főre vetített éves növekedési üteme egyaránt lényegesen elmaradt az USA-tól és Japántól az elmúlt 20 évben. A foglalkoztatási ráta az évtized közepén az euróövezetben 69,9 százalék, az USA-ban 75,4 százalék, Japánban 72,2 százalék volt. A lisszaboni célkitűzések szerint el kellene érni a 70 százalékos foglalkoztatási rátát, amire egyelőre nincs kilátás. A foglalkoztatási ráta a skandináv országokban a legkedvezőbb, meghaladja a 70 százalékos elvárást. Az EU-tagországok közül Magyarországon a legalacsonyabb a foglalkoztatási ráta; mindössze 56 százalék, ami igen kedvezőtlen a gazdasági növekedés, a jövedelemtermelés szempontjából, a kieső adóbevételek és a munkanélküliség magas költségei nagymértékben rontják a költségvetés pozícióját. A válságból való kilábalás egyik kulcstényezője lenne az aktivitási ráta növelése, a munkanélküliség csökkentése jótékonyan hatna a növekedésre és a költségvetési bevételekre egyaránt.

A gazdasági teljesítmény, a GDP-növekedés és az éves szintű termelékenység szempontjából fontos az 1 évben teljesített munkaórák száma. E téren az EU27-ek jelentős hátrányban vannak az USA-hoz, és különösen Japánhoz képest. Az EU25-ök átlagában 1 évben 1570 órát dolgoznak, az USA-ban 1807 órát. (Az EU27-ek átlaga hiányzik). Németországban és Franciaországban már korábban az EU átlagánál jóval nagyobb munkaidő-csökkenést valósítottak meg, így 1 fő kevesebb mint 1500 órát dolgozik évente. Ez Európa számára jelentős versenyhátrányt jelent, de nem az éves munkaidő növelése a járható út, hanem a foglalkoztatás kiterjesztése, az aktivitási ráta és az 1 munkaóra jutó termelékenység növelése, magasabb hozzáadott érték révén, ami részben technológiai fejlesztéssel, részben kvalifikáltabb munkaerővel növelhető. Ezzel ismét a humán tőke növelésének jelentőségéhez jutottunk el.

A lisszaboni 70 százalékos foglalkoztatási ráta célkitűzésének megvalósításához az EU25-ökre számítva 6 millió új munkahelyet kellene teremteni. (Romániára és Bulgáriára nincs adat). Ez a munkaerő-potenciálhoz képest nem túlságosan nagy, de a jelenlegi helyzetben, a válság nyomán egyelőre elérhetetlen.

A munkahelyteremtés egyszerre igéri a munkaerő-kínálat struktúrájának és szakképzettségének javítását, valamint a munkaerő-kereslet szerkezetével történő összehangolását, azaz a társadalmi és gazdasági igényekhez jobban igazodó humán erőforrásra van szükség. Ehhez kell igazítani az oktatás, képzés, szakképzés fejlesztését és struktúrájának alakítását. A képzési szerkezet súlyos torzulásainak kiküszöbölése sürgős feladat, de eredményessége hosszú távra kihatóan javíthatja a növekedés kilátásait. *A munkahelyteremtés ösztönzésének két fő útja: 1. rövid és középtávon a beruházások ösztönzése (megfelelő szerkezetben), 2. hosszú távon pedig az egyetlen sikeres foglalkoztatáspolitikai a jó oktatási, képzési, szakképzési politika.*

5) Modernizáció, beruházások és munkahelyek

A 20. század végén és az új évezred elején hosszú távra meghatározó jelentőségű változások mentek végbe a gazdasági növekedés, a beruházások, a piacbővítés és a foglalkoztatás összefüggésrendszerében. A beruházások fő indítékává a racionalizálás vált, mert könnyebb a termelékenységet; az egy főre jutó termelést létszámleépítéssel növelni, mint ugyanakkora piacbővítést elérni. Emiatt a beruházások jó része kedvező konjunktúra idején sem teremt új munkahelyeket, sőt az automatizáció és a komplex számítógépes rendszerek alkalmazása nyomán folytatódik az egyszerű munkát igénylő munkahelyek leépítése.

Az Európai Unió piaca az új EU10-ek 2004. évi, valamint Románia és Bulgária 2007. évi csatlakozásával több mint 490 millió főre növekedett. A keresők száma a népesség több mint 40 százalékát teszi ki. A munkanélküliségi ráta a régi EU-tagországok átlagában mintegy 8 százalék, de több új EU-országban ezt kiugróan meghaladja. Az új EU12-ekben az aktivitási ráta jóval alacsonyabb, mint a fejlett régi tagállamokban. A 2004-ben csatlakozott országok közül Magyarországon a legalacsonyabb az aktivitás aránya; a 15-64 év közötti munkaképes lakosság alig 56 százaléka dolgozik a statisztika szerint. Ebből a szürke és a feketemunka magas arányára lehet következtetni.

Az Európai Unió országaiban az integráció elmélyítése és a világgazdasági alkalmazkodás egyaránt a modernizációt és ezáltal a hosszabb távon versenyképes munkahelyek megteremtését, biztosítását igényli. Az Európai Unióban mindenütt alapproblémává vált, hogy az egyszerű, szakképzetlen munka drámai méretekben vált műszaki és költségekéből fölöslegessé, így az ilyen munkahelyek százezerszámra szűnnek meg, de egyidejűleg csak nagyságrendileg kevesebb, de magasan szakképzett munkát igénylő, fejlett technológiát alkalmazó jövőorientált munkahely teremthető. Ezért tartós munkanélküliséggel kell szembenézni.

Mivel a műszaki fejlődés vívmányai, az új technológiák a beruházásokon, különösen a K+F-beruházásokon keresztül kerülnek be a termelési folyamatba, ezért a beruházási tevékenység minőségétől, a beruházások szerkezetétől és mennyiségétől alapvetően függ a modernizáció sikeressége. A másik fő meghatározó az emberi erőforrás, a munkaerő általános és szakképzettsége, színvonala, szerkezete, az e potenciál kiaknázásának sikerességére ható összes tényezővel együtt.

Az elmúlt másfél évtizedben a beruházások alakulása az EU-országokban igen összetett képet mutat, országonként eltérő sajátosságokkal. Azonos arányú beruházási ráta gyorsabb gazdasági növekedési ütem mellett gyorsabb beruházásbővítést tesz lehetővé, nagyobb gazdasági potenciál pedig nagyobb abszolút beruházási volument jelent. (Az EU-hoz képest az előbbi téren Japán, az utóbbit tekintve a legutóbbi ideig az USA rendelkezett számottevő előnnyel.)

Az állótőke-beruházások növekedési üteme azért fontos a modernizáció szempontjából, mert magasabb ütem mellett felgyorsul a tőkeállomány korszerűsödése, csökken a gépek átlagéletkora. Az összefüggés nem feltétlen és nem abszolút, mivel nem ad felvilágosítást arról, hogy mennyivel korszerűbb gépekkel történnek az új beruházások, s a gyors bővítés történhet fejletlenebb technikával is, különösen a versenytársakhoz viszonyítva. Hosszabb távon és tendenciájában ez az ütem mégis fontos felvilágosítást ad a műszaki fejlődés bázisáról. Az EU-országokban, a többi fejlett ipari országokhoz hasonlóan, az állótőke-beruházásokat egyre inkább modernizációs céllal hajtják végre, így a beruházásoktól nagymértékben függ a műszaki fejlesztés gyorsasága és kiterjedése.

Az új munkahelyek teremtése és a munkanélküliség kezelése terén az EU jóval kedvezőtlenebb helyzetben van az USA-nál és Japánnál. A gazdasági fejlődés szempontjából a nemzetközi versenypozíció miatt és a társadalmi stabilitás szempontjából egyaránt különösen fontos lenne az EU-ban a munkaerő-piaci helyzet javítása.

Az EU-országokban a foglalkoztatottak száma az elmúlt két évtizedben évi átlagban igen lassan, 0,5 – 1 százalék között nőtt. A két olajválság és a járulékos bérköltségek emelkedése nyomán a beruházások fő céljává a fajlagos költségmegtakarítás, az energiaköltség arányának csökkentése és az élő munka technikával történő helyettesítése vált. Ez a tendencia jelenleg is érvényes.

Az EU a foglalkoztatás kiterjesztésében mind az USA-tól, mind Japántól elmaradt. A foglalkoztatás bővítésének mértéke országonként igen eltérő volt, az okok is igen sokfélék. Kiemelendő, hogy a sikeres struktúraváltás, a modernizáció, a kínálat megújítása és az exportnövekedés a foglalkoztatás hosszabb távú konszolidálásának is alapvető tényezője. (Ezt mutatják az ír, a finn és a spanyol tapasztalatok is.)

A munkanélküliség problémája nem csak a két olajválságot követő recessziókban súlyosbodott: az állástalanok aránya a válságok utáni fellendülések idején sem csökkent a korábbi szintre. Ennek fő magyarázata, hogy a munkahely-megtakarító beruházások a modernizáció során folytatódnak, a fellendülés és a munkahelyteremtés közötti összefüggés már nem a hagyományos értelemben érvényes, megváltozott a fejlődés jellege és a munkaerőpiac minősége is.

A munkanélküliség okai az EU-ban (is) három fő csoportba sorolhatók: 1. a piaci kereslet korlátai (a fizetőképesség és a telítettség problémái); 2. a rendelkezésre álló kapacitások korlátai (e korlátok, ha van fizetőképes kereslet, beruházással megszüntethetők); 3. a munkaerőstruktúra korlátai (adott helyen és időben, megfelelő szakképzettséggel rendelkező szabad munkaerő nem vagy csak korlátozottan áll rendelkezésre). A munkanélküliség fő komponense strukturális, ezért csak a gazdaság és a munkaerőpiac szerkezeti gondjainak orvoslásával enyhíthető.

A foglalkoztatás bővítéséhez szükség van növekedésre, de a növekedés önmagában nem biztosítja a munkanélküliségi probléma megoldását. Az alacsony szakképzettségű, viszonylag kevés hozzáadott értéket termelő munka leértékelődése és tőkével való helyettesítése fellendülés idején is folytatódik, mert a fajlagos termelési költségek csökkentése ezt követeli meg. A növekedés és a foglalkoztatás kapcsolatát elemzők többsége csak mintegy 3 százalékos GDP-növekedés felett tartja lehetségesnek a foglalkoztatás nettó bővítését, a munkanélküliség csökkentését. A 2008–2009-es válságban újra kiéleződött a munkanélküliség problémája.

A modernizáció hatása a munkaerő-piaci helyzetre kettős: felgyorsítja az alkalmazkodási folyamatot és annak kényszereit is a munkaerőpiacon (a nem rentábilis munkahelyeket felszámolják), de egyidejűleg tartós keresletet támaszt magasan szakképzett munkaerő iránt. A modernizáció a fejlődés megalapozója, indukálja és a versenyképes munkahelyek teremtésének bázisa. Figyelembe véve azt az alapvető tendenciát, hogy a modernizáció tömegesen szünteti meg régi, elavult munkahelyeket, míg jóval kevesebb számban teremt versenyképes újakat, a legszerényebb nettó munkahelyteremtés is jelentős eredménynek számít.

A makrogazdasági problémák és korlátok közül a legsúlyosabb gondot az állami-közületi költségvetések folyó deficitje és adósságszolgálati terhei okozzák. A makroszintű pénzügyi egyensúlyhiányok miatt a legtöbb EU-országban a következő években napirenden marad az állami-közületi kiadások, megrendelések lefaragása, így az állami szféra kevesebbet fordíthat beruházásokra, a modernizációt és a munkahelyteremtést is növekvő mértékben magánvállalatok valósítják meg. A válság világossá tette, hogy az államnak részben a fejlesztést generáló kulcsterületekre kellene koncentrálnia szűkös beruházási erőforrásait, másrészt a humántőke-állomány, mint K+F-erőforrás és mint munkaerőbázis fejlesztésére érdemes összpontosítani.

6) Az innováció és a foglalkoztatás összefüggései

Az EU-beli munkaerőpiac fejlődési iránya minden korábbinál nagyobb mértékben a magas szakképzettségű, fejlett technológiát alkalmazó, a sajátos telephelyelőnyöket kiaknázó mun-

kahelyteremtés. *A 2008–2009. évi válság felgyorsította a közepes vagy átlag alatti technológiák, kapacitások és munkaerő leértékelődését.* A K+F azonban önmagában szükséges, de nem elégséges a fejlődéshez, mert *a kutatási-fejlesztési ráfordítások az EU-ban az innovációs kiadásoknak csak egynegyedét teszik ki. A többi innovációs kiadásra még a K+F-kiadás háromszorosát kell fordítani, míg az innováció piaci eredményre vezet.* A K+F-ráfordítások súlya az innovációs kiadásokon belül csökkent, a technológiafejlesztés és termelés-előkészítés súlya viszont nőtt.

Az innovációs beruházások élén a következő években (is) az adatfeldolgozás áll. Ezt követi a termelés automatizálása, új gyártási eljárások bevezetése, majd a meglévő termékek funkcióinak fejlesztése. A kommunikációs technika bevezetése, majd elterjesztése a cégen belüli és a vállalatok közti kommunikációs rendszerek kialakítását-továbbfejlesztését eredményezi. Az adatfeldolgozási, információs és kommunikációs technika integrációjától az EU műszaki-világpiaci pozíciójának erősödését remélik.

Az állami kutatás-fejlesztési politika csak az innovációs kockázatok kisebb részét fedezheti, ezért a fő feladat a vállalatokra hárul. *A műszaki fejlesztési politika fő irányát az EU-ban elsősorban abban látják, hogy a műszaki-gazdasági fejlődés minél kedvezőbb keretfeltételeit biztosítsa,* javítsa a gazdasági alanyok tudományos-műszaki *információellátását,* segítse elő kockázatviselő képességük javulását, s a műszaki fejlődés és a piaci lehetőségek várható alakulásáról minél pontosabban *orientáló képet nyújtson.* Ezt egészíti ki a műszaki fejlesztés diffúzió-orientált ösztönzése, mely a projektum-orientáció eszközével is él.

A gazdaságpolitikai elemzések az innovációs tevékenység gazdaságpolitikai keretfeltételei, klímája, környezete javításától várják az EU-országok műszaki fejlesztési pozíciójának, világpiaci versenyképességének erősítését. A műszaki fejlesztés eredményességének fokozásához az e tevékenységet szabályozó fiskális és versenypolitikától várnak ösztönzést.

A modernizáció és a foglalkoztatás részben a multinacionális nagyvállalatoktól függ, jó részt azonban regionális és helyi szinten dől el, mivel új munkahelyeket főleg a kis- és a középvállalatok teremtenek. E vállalatok az EU15-ökben a foglalkoztatottak mintegy 70 százalékának biztosítanak kenyeret. (Az új EU12-ekre nincs még összefoglaló adat).

Az EU a modernizációhoz szükséges technológiák beszerzési forrásaként, kvázi-egységes belső piaca révén pedig az export fő felvevőjeként szerepel az új EU12-ek cégei számára. Mind a termelési, mind az exportstruktúra alakításában domináns a régi EU15-ökből jövő működő tőke nyomán beáramló import, illetve az exportban a visszaszállítások jelentősége. A modernizáció szükségessége és a munkahelyek átalakításának kényszerei rendkívül felerősödtek az EU-tagság után.

Az új EU12-ekben, így Magyarországon is a munkaerő jórészének minősége relatíve magas, a humán erőforrás viszonylag igen fejlett, hasznosítása viszont messze elmarad az EU átlagától és a konzisztens tudásalapú társadalom kiépítésétől, amelyet az egészségügy és az oktatás problémáinak kiéleződése tovább ront. Ezáltal messzebb kerülünk a tudásalapú társadalom kiépítésétől és a lisszaboni stratégia megvalósításától egyaránt. Aggasztó, hogy több rendszerváltó országban, így Magyarországon is az átalakulási válság igen nagy mértékben érintette a K+F-kiadásokat, részesedésük a GDP-hez és a költségvetéshez viszonyítva egyaránt drámaian zuhant. A lisszaboni stratégia a GDP-hez képest 3 százalékos K+F-kiadási arányt irányoz elő. Ezt csak a skandináv országok teljesítik túl, az EU átlaga 1,8 - 1,9 százalék és előrelépés nem mutatkozik. Ez az arány az USA-ban közel 3 százalék, Japánban pedig jóval több mint 3 százalék. Magyarországon a K+F-kiadások GDP-hez viszonyított aránya a külföldi tulajdonú vállalati ráfordítások beszámításával sem éri el az 1 százalékot, ami drámai lemaradásunkat tovább tartósítja.

A lisszaboni stratégia megvalósításában, a versenyképesség növelésében fontos szerep jut a fiskális politikának, az adó- és járulékkerhek alakulásának. Magyarországon az adó- és járulékelvonások meghaladják a szlovák és a lengyel mértéket.

Az újonnan (2004-ben és 2007-ben) csatlakozott országokban a beruházásösztönző politikák nagymértékben a transznacionális és a külföldi vállalatok befektetéseit ösztönözték. Ez pozitív hatásokkal járt a külföldi működő tőke betelepülése szempontjából, ösztönözte a tech-

nológiai modernizációt, ugyanakkor a kis- és középvállalatok hátrányos helyzete fennmaradt, sőt lemaradásuk erősödött, tartós beszállítói integrálásuk (az ismert pozitív példák kivételével) elmaradt. A lisszaboni program megvalósítása átfogó, koncepciózus technológiai és struktúra-fejlesztési programokat igényel. A gazdasági struktúrák átalakításának követelményrendszerében figyelembe kell venni a humán erőforrás fejlesztésének és hatékony hasznosításának prioritását, a munkahelyteremtés feltételrendszerét, a tartós, jövőorientált, rentábilis foglalkoztatás követelményeit és azt, hogy ezt csak a képzés, szakképzés, továbbképzés hatékony fejlesztése biztosíthatja. E fejlődésben az állami-közületi szerepvállalás és finanszírozás elengedhetetlen, mert a jövőorientált beruházásokat a közpénzek oktatásba és szakképzésbe irányuló allokációja nélkül nem lehet növelni.

A lisszaboni folyamat és stratégia központi elemekként kezeli a közigazgatás javítását, az egészségügy fejlesztését, az internethasználat előmozdítását és az infrastrukturális, különösen a közlekedési és kommunikációs hálózatok fejlesztését és kiemelt finanszírozását. Történelmi tapasztalatok szerint az ezeket kiemelten kezelő országok gyorsan fejlődtek és az élvonalba jutottak, az ezeket elhanyagolók hosszú távon lesüllyedtek. Tudásalapú társadalmat építeni csak egészségesebb és képzettebb népességgel lehet. A modernizációt és struktúrakorszerűsítést csak az emberi erőforrás fejlesztésére és jobb hasznosítására lehet építeni.

A kutatás-fejlesztés, az innováció fejlesztése csak magas színvonalú felsőoktatás és tudományos képzés bázisán valósítható meg. A K+F-kiadásokban növelni kellene a tőkeerős vállalatok részvételét, de úgy, hogy az egyetemi és kutatóintézeti alap kutatások ne sérüljenek, sőt megerősítést kapjanak. Az EU25-ök átlagában jelenleg 55 százalék a vállalatok részvétele a K+F-kiadásokban, de az új EU12-ben ez az arány jóval alacsonyabb. Az USA és Japán jóval nagyobb mértékben tudja bevonni vállalatait a kutatás-fejlesztésbe. A lisszaboni stratégia mintegy kétharmados arányt tűz ki célul, amit igen ambiciózus célnak kell tartanunk. A matematikai, természettudományi és technológiai diplomával rendelkezők aránya a 21. század elején kevesebb mint 4 százalék az EU15-ökben, az új EU10-ek az EU25-ök arányát 4,4 százalékra javítják, de a lisszaboni stratégia 15 százalékot tűz ki, ami a jelenlegi helyzet és tendenciák alapján egyelőre elérhetetlen cél.

A lisszaboni célok megvalósítása és a humán tőke fejlesztése a termelékenység és a foglalkoztatottság növelésének összeegyeztetését igényli. Az erőforrások allokációjában nyilvánvalóan javuló hatékonyságra van szükség. A termelékenység növelése technológia-fejlesztést és nem az ugyanakkora termelés kevesebb munkaerővel való ellátását igényli. A versenyképesség növelése azt jelenti, hogy a piaci szereplők többet ruházzanak be termék és termelési folyamat innovációkba. A szolgáltatási piacokat feltétlenül fejleszteni kell, de a fejlődéshez nem elegendő a piacok megnyitása, sőt gyakran éppen a piachoz jutás feltételeit kell racionálisan szabályozni, azaz ésszerű, közérdekű versenyszabályozásra van szükség.

Az EU-ban növekszik a képzésben és a szakképzésben résztvevők száma és aránya, ami nagymértékben hat a gazdasági növekedésre, a termelékenységre és részben a foglalkoztatásra. Az átlagos közoktatási idő egy évvel történő meghosszabbítása folyamatosan a GDP 0,3-0,5 százalékos növekedését biztosíthatja. Az oktatásra fordított költségvetési kiadások aránya az EU-ban átlagosan kb. a GDP 5 százalékát teszi ki, a költségvetésekben pedig mintegy 10-11 százalékkal szerepel. Ennél a világgazdaságban előretörő országok gyakran jóval magasabb arányt valósítottak meg.

A humántőke-állomány megfelelő hasznosítása, a lisszaboni versenyképességi célok elérése csak aktív munkaerő-piaci politika támogatásával biztosítható. Ehhez nyilvánvalóan intézményi reformokra van szükség. Finnország, Svédország és Dánia az aktív munkaerő-piaci politikát, a képzés-továbbképzés szerves rendszerét, a munkahely-közvetítést, a K+F-munkahelyek létesítését ötvözte. *A 2008–2009. évi válság a stagnáló, illetve recesszióba került országokban a munkanélküliség nagymérvű növekedésével jár, így a lisszaboni stratégia foglalkoztatásbővítési célja jelenleg megghiúsult.*

7) A kutatás-fejlesztés, a humán tőke, az innováció és a versenyképesség összefüggései

A gazdasági fejlődés meghatározó tényezői közül a 21. században egyre növekvő mértékben értékelődik fel a humán tőke, az oktatás-képzés, szakképzés és különösen a kutatás-fejlesztés és innováció szerepe. Megnőtt az innováció aránya a hozzáadott érték növelésében, a szabadalmak versenye, a legkiválóbb tudósok, kutatók megszerzéséért folytatott verseny, a világméretű brain-drain. E téren az USA volt és van a legjobb pozícióban, pénzügyi erőforrásai, kutatási potenciálja és rendelkezésre álló intézményei révén. Ugyanakkor Európa folyamatosan vesztese e folyamatnak, hatalmas ráfordításokkal kiképzett tudósainak, vezető kutatóinak jó részét az USA szerzi meg és hasznosítja, míg Európának ez folyamatos pénzügyi veszteséget jelent.

A tudományos-műszaki fejlődés egyre gyorsul, s a vezető tudósokból, kutatókból és fejlesztőkből relatíve, sőt abszolút számban is az igényekhez képest nagy hiány mutatkozik.

A K+F-tevékenység minél jobb szervezése, a kutatástól az innovatív beruházásokig vezető út lerövidítése a gazdasági teljesítmény javulásának döntő tényezője. Az ezredforduló után ez magyarázza Skandináviában, a Benelux országokban és Írországbán a K+F jó hasznosulását, az innováció és a versenyképesség erősödését.

A K+F-tevékenység eredményességét meghatározó tényezők közül döntő fontosságú a kutatás-fejlesztésben dolgozók száma, képzettsége, kreativitása. A tudósok, mérnökök száma az EU-ban meghaladja az egymilliót. Az európai kutatók a felfedezések terén rendkívül jelentős teljesítményt nyújtanak.

A K+F területén az állam műszaki fejlesztést indukáló, keretfeltételeket teremtő, elsősorban közvetett ösztönzésen alapuló szerepvállalására helyeződött a hangsúly, a közvetlen állami ráfordítások szerepe elsősorban a regionális támogatásokon és néhány nagy kockázatú projektumhoz nyújtott hozzájárulások, illetve speciális célú közületi projektumok (például környezetvédelem, vízgazdálkodás, hulladékmegsemmisítés, illetve újrafelhasználás) révén valósul meg.

Az innovációk alapvető dilemmája: emelkedő innovációs költségek és rövidebb piaci életciklusok. Az új termékek expanzív piaci életciklusának lerövidülése miatt a vállalatoknak egyre hamarabb kell elérniük ráfordításaik megtérülését. A fajlagos ráfordítási igény emelkedése a tőkeerős nagyvállalatokat hozza jobb helyzetbe a technológiaigényes területeken, míg a kifejlesztett technikák szélesebb körű elterjedése a kis- és középcégek felzárkózási esélyét javítja.

Az innovációs beruházások élén az EU-ban a számítástechnika (információfeldolgozás) áll. Ezt követi a termelés automatizálása, új gyártási eljárások bevezetése, majd a meglévő termékek funkcióinak fejlesztése következnek a vállalati tervekben. Az adatfeldolgozási, információs és kommunikációs technika integrációjától az EU világpiacon pozíciójának erősödését remélik, ez a közepes cégek korábbi versenyhátrányait jelentősen mérsékli, egyes területeken megszünteti.

A jövőorientált műszaki fejlesztés egyre inkább együttműködést igényel az új technológiák kifejlesztői és felhasználói között. A kutatásintenzív fejlesztéseknél a fejlesztés idő- és ráfordítási igénye kooperáció révén gyakran minden résztvevő számára nagymértékben lerövidíthető. Az egyes vállalatok tőkeereje és know-how-ja gyakran nem elegendő ahhoz, hogy úttörő projektumaikat egyedül valósítsák meg. A szerződéses hosszú távú műszaki fejlesztési kooperáció hordozói döntően a nagyvállalatok.

Az innovációt fékező akadályok és kockázat leküzdéséhez jelentős mértékben járul hozzá az EU műszaki fejlesztési politikája. Az adatok azt mutatják, hogy az EU-országok feldolgozó-

iparában a liberalizmust hirdető piacelvűség mellett is az innovációtámogatás mérete és hatóköre igen jelentős. A „közvetett, piackonform támogatás” hangoztatása mellett feltűnő a közvetlen projektumtámogatás magas aránya, ami arra utal, hogy a fejlesztési eszközök jó részét nem az „öntözőkanna”-elv szerint, vagyis mindenkinek egyformán juttatva, hanem a fejlesztési célt vizsgálva osztják szét. A műszaki haladás növekvő mértékben a magáncégek innovációs beruházásain alapul, de az alap kutatás, a kutatási-oktatási infrastruktúra finanszírozása, korszerűsítése döntően közületi (állami) eszközökkel történik.

Napjaink és a belátható jövő fő modernizálási csapásirányát az információs és kommunikációs technikai beruházások jelentik. Kiemelkedően magasak az információs technikára fordított beruházások az irodagépek és a számítástechnikai berendezések gyártásában, a bankoknál-hitelintézeteknél és a biztosításügyben. Megfigyelhető, hogy a problémákkal küzdő iparágak is egyre erőteljesebb informatikai beruházással igyekeznek úrrá lenni nehézségeiken.

Európa térvesztése az elmúlt két évtizedben elsősorban azzal függött össze, hogy nem tudott az USA-belihez hasonlóan dinamikus, vonzó feltételeket biztosítani sem a K+F, sem az innovációk gyors megvalósítása, s különösen nem a technológiai struktúraváltás területén. E területeken az USA és a multinacionálisok nemcsak nagyobb tőkeerejükkel, hanem stratégiai, tőke- és technológiaáramoltatási fölényükkel is teret hódított, míg Európa egyre inkább lemaradt.

A fejlődés útján a 21. században új technológiai váltópontokhoz érve nemcsak a fejlődés feltételei változnak meg, hanem új módon vetődnek fel a technológiai, versenyképességbeli felzárkózás, kitörés esélyei is.

A globalizmus elkerülhetetlen alkalmazkodási kényszere párosul az innovációbarát környezet, a társadalom- és gazdaságpolitika, a K+F és a magasan képzett munkaerő felértékelődésével, így mindazok az országok, térségek, amelyek képesek versenytársaiknál gyorsabban és hatékonyabban reagálni, kitörési pontot találhatnak és felemelkedhetnek. Mivel az említett tényezők döntően függenek a gazdaságpolitikától, K+F és technológiafejlesztési politikáktól, ezért a kis és hagyományos termelési tényezőkben nem bővelkedő országok előtt is új felemelkedési lehetőség nyílt. Az európai integráció mindinkább kinyílt, kinyíló áru-, tőke, szolgáltatási piacán a regionális politikák, a K+F-vonzóképeség szerepe felértékelődik.

Mivel a képzés, szakképzés, K+F területén nemzeti politikákat és rendszereket találunk, az oktatási rendszer alapvetően mindenütt nemzeti keretű és dimenziójú, sőt tartalma, fejlettsége is országonként eltérő, ezért az európai országok között a hagyományos termelési tényezők, lehetőségek, feltételek közeledésével, a piacok növekvő egybeépülésével megnőtt a legnagyobb hatású versenytényező, a humán tőke és a technológiai, fejlesztési potenciál jelentősége. Így a nemzetközi versenyképesség javításának Magyarországon (is) rendkívüli jelentőségű tényezője, képes és hajlandó-e gazdaságpolitikájában, fejlesztéspolitikájában, prioritás-meghatározásában a humán tőke fejlesztésére koncentrálni.

Az EU-országok K+F-politikái *döntően nem a ráfordítások volumene és GDP-hez viszonyított aránya, hanem a K+F- és innovációbarát környezet megteremtése, a K+F-potenciál megszerkezettessége, az innovációs lánc megléte és minősége terén különböznek egymástól*. A technológiai fejlődés eredményessége mindinkább a kapcsolódási viszonyoktól, a forward és backward kapcsolatok minőségétől, a K+F és a innováció diffúziójától függ.

Európa versenyképességének javítása több szűk keresztmetszet felszámolását igényli. Az információs és kommunikációs technológia (ICT) elterjedtsége és hasznosítása területén még nagy a lemaradás az USA-hoz képest. Ennek egyik része az ICT fizikai eszközeinek elterjedtségében mutatkozó hátrányból fakad (PC-sűrűség, elektronikus kereskedelem, hír- és távközlés), a másik, még lényegesebb része az emberi tényező nem kellő felkészültségéből, a gazdaságpolitikai merevségekből és a strukturális hátrányokból fakad. Ezért ezeket orvosolni kell.

A K+F-politikák és a műszaki fejlesztés eredményessége, a gazdaság innovatív képessége és a világpiacon való versenyképesség közötti összefüggés az 1998-2008-as időszakban egyre szorosabbá vált az innovációs potenciál felértékelődése következtében. Az EU-országok különböző arányban költenek K+F-tevékenységre GDP-jükhöz mérten, a kutatás-fejlesztés eredményessége pedig méginkább eltérő.

Az Európai Unió műszaki fejlődése az elmúlt 20 évben számos szektorban elmaradt a globális versenyben az Egyesült Államok és Japán teljesítményétől. Európa lemaradását nem annyira az innovációs készség okozza, hiszen találmányok születnek bőven Nyugat-Európában (különösen a gépipar, járműgyártás és a vegyipar területén, sokkal inkább a relatíve szűkebb K+F-ráfordítások, a K+F-szektorban foglalkoztatottak alacsonyabb aránya, a beruházások szétterjedettsége, az eltérő szabályozók, a szinergia hiánya, továbbá a kilencvenes évek első felének alacsony növekedése, illetve Európa keleti felének integrációs programja azok a tényezők, amelyek hozzájárultak az EU lemaradásához, és sok esetben függő helyzetbe hozták a térséget a nagy versenytársakkal szemben.

8) Felzárkózás és stabilizáció a lisszaboni stratégia tükrében

A fenntartható és felzárkóztató fejlődés csak ésszerű növekedésre, szerkezeti modernizációra, egyidejű monetáris és fiskális stabilizációra és jó környezetgazdálkodásra épülhet. A pénzügyi stabilizáció ugyanakkor nem épülhet restrikciónak, az előbbit csak tartós fejlődés bázisán lehet megvalósítani. Az alacsony, de megfelelő reálkamatot nyújtó kamatpolitika a megtakarítások és a beruházások ésszerű összhangját biztosíthatja, a leértékelődés fékezése kordában tarthatja az inflációt. Természetesen figyelembe kell venni az inflációs különbségek alakulását a partnerekhez képest. A termelékenység növekedése a versenyképesség-növelés és a reálbér-növelés megalapozását szolgálja. A lisszaboni stratégia fő céljai a következő területekre terjednek ki: reformok a versenyképesség növelésének előmozdítására, kutatás-fejlesztés, innováció, informatika és kommunikáció, foglalkoztatás és képzés, társadalmi kohézió, a fenntartható növekedés biztosítása és a természeti környezet védelme.

A humán tőke fejlesztése és a lisszaboni stratégia megvalósítása szempontjából a modernizáció fő tényezőinek tekintendők: 1. a fejlett technológiák átvétele és alkalmazása, 2. a globális innovációs folyamatokba történő bekapcsolódás, 3. fejlesztési források biztosítása, 4. a tőkepiacok fejlettsége és működése, 5. dinamikus felvevő piacok biztosítása, 6. jól képzett és megfelelően motivált munkaerő. Európában, elsősorban az EU-ban rendelkezésre áll a közép-európai országok modernizálásához szükséges technológia. A finanszírozás fontos tényező, de az EU GDP-jének 1,045 százalékához mérten korlátozott a fejlesztési támogatás, ezért a brüsszeli költségvetési transzferek igen fontos, de csak járulékos elemet jelenthetnek a közép- és kelet-európai országok felzárkózásához. Az EU nagy országainak felvevőpiacai jelenleg kevésbé dinamikusak, azaz lassan növekednek, sőt az EU importpiacán elsősorban Kína és a távol-keleti országok törnek előre.

A lisszaboni stratégia és a humán tőke megfelelő hasznosítása érdekében a következő területeken kell előrelépni: a., a termék és tőkepiaci reformok előrehaladása, b., a tudásalapú társadalomba és gazdaságba történő beruházások, c., a munkaerő-piaci reformok a magasan képzett és termelékeny humán erőpotenciál megfelelő hasznosítására, d., szociálpolitikai reformok a szociális piacgazdaság 21. századi életképes modelljének kialakítására, e., a környezetgazdálkodás ésszerűbbé tétele, a hulladékok keletkezésének csökkentése és a megfelelő újrahasznosítás lényeges növelése szempontjából. Ugyanakkor nincsenek megfelelően kidolgozva a felsorolt alapszempontok közötti összefüggések, különösen a tényezők közötti kölcsönhatások és a finanszírozás kérdései. A foglalkoztatás az átlagos aktivitási ráta növelését igényli, különösen a nők és az 50 éven felüli munkavállalók körében. A kutatás-fejlesztés, az innováció fejlesztése csak magas színvonalú felsőoktatás és tudományos képzés bázisán valósítható meg. A K+F-kiadásokban növelni kellene a tőkeerős vállalatok részvételét, de úgy, hogy az egyetemi és kutatóintézeti alapvetések ne sérüljenek, sőt megerősítést kapjanak. Az EU25-ök átlagában jelenleg 55 százalék a vállalatok részvétele a K+F-kiadásokban, de az új EU12-ben ez az arány jóval alacsonyabb. Az USA és Japán jóval nagyobb mértékben tudja bevonni vállalatait a kutatás-fejlesztésbe. A lisszaboni stratégia mintegy kétharmados arányt tűz ki

célul 2010-re, amit igen ambiciózus célnak kell tartanunk. A matematikai, természettudományi és technológiai diplomával rendelkezők aránya a 21. század elején kevesebb, mint 4 százalék az EU15-ökben, az új EU10-ek az EU25-ök arányát 4,4 százalékra javítják, de a lisszaboni stratégia 2010-re 15 százalékot tűz ki, ami a jelenlegi helyzet és tendenciák alapján elérhetetlen cél. A lisszaboni stratégia célkitűzései a gazdasági reform megvalósítását az ún. egységes belső piaci irányelvek átvételének arányán mérik, illetve határozzák meg, ami jelenleg 96,3 százalék, de éppen a fennmaradó hiányzó rész jelentősége igen nagy. Az EU potenciális növekedési üteme a jelenlegi 2-2,25 százalékról tendenciaszerűen csökken, ami a fejlődés és a strukturális reformok megvalósítása szempontjából egyaránt nehézséget jelent. A 2008-as válság újabb súlyosbító tényező.

A lisszaboni célok megvalósítása és a humán tőke fejlesztése a termelékenység és a foglalkoztatottság növelésének összeegyeztetését igényli. Az erőforrások allokációjában nyilvánvalóan javuló hatékonyságra van szükség. A termelékenység növelése technológia-fejlesztést és nem az ugyanakkora termelés kevesebb munkaerővel való ellátását igényli. A versenyképesség növelése azt jelenti, hogy a piaci szereplők többet ruházzanak be termék és termelési folyamat innovációkba. A szolgáltatási piacokat feltétlenül fejleszteni kell, de a fejlődéshez nem elegendő a piacok megnyitása, sőt gyakran éppen a piachoz jutás feltételeit kell racionálisan szabályozni, például a vasúti szállításban, a személyszállítási menetrendekhez kell igazítani a külső áru fuvarozás igényeit és áthaladási időpontját. Ugyanígy a telekommunikációs hálózatokhoz való hozzáférés lehetőségeit, feltételeit és költségeit az államoknak kell szabályozniuk és tisztességes versenypolitikát érvényesíteni a közjó érdekében. Azaz gyakran *nem csak deregulációra, hanem ésszerű, közérdekű versenyszabályozásra van szükség.*

Az EU-ban növekszik a képzésben és a szakképzésben résztvevők száma és aránya, ami nagymértékben hat a gazdasági növekedésre, a termelékenységre és részben a foglalkoztatásra. Az átlagos közoktatási idő egy évvel történő meghosszabbítása folyamatosan a GDP 0,3-0,5 százalékos növekedését biztosíthatja. Az oktatásra fordított költségvetési kiadások aránya az EU-ban átlagosan kb. a GDP 5 százalékát teszi ki, a költségvetésekben pedig mintegy 10-11 százalékkal szerepel. Ennél a világgazdaságban előretörő országok gyakran jóval magasabb arányt valósítottak meg. Jelenleg az EU a GDP kevesebb, mint 2 százalékát fordítja K+F-re, míg az USA a GDP 2,8 százalékát, a skandináv országok és Japán több mint 3 százalékot. Az utóbbiakban a K+F hasznosulása is lényegesen nagyobb. Az EU versenyképességének lényeges hátrányát okozza a kutatási tevékenység széttördezettisége, a kutatói mobilitás hiánya, az innovációk bevezetésének, piaci hasznosításának problémái.

Mi lehet a megoldás? A lisszaboni célkitűzések megvalósításához leginkább a következőkre van (lenne) szükség: 1. tisztességes versenyben jól működő termékpiacokra, amelyek a vállalatokat innovációra készítik és azt honorálják, elősegítik új, innovatív kis- és középvállalkozások piacra lépését és megszilárdulását, 2. ésszerű, jól működő, rugalmas, de ugyanakkor stabil munkaerő- és tőkepiacokra, hogy az életképes vállalkozások tisztességes feltételekkel férjenek hozzá a humán és tőke erőforrásokhoz, 3. A strukturális átalakulás igen komoly támogatást igényel az innovációk kifejlesztése és bevezetése területén, amelyben a felsőoktatás, a kutatás-fejlesztés és az ipar, illetve az infrastruktúra szerves, tartós, kölcsönösen előnyös együttműködését kell kifejleszteni és folyamatosan megvalósítani.

A megszorítások önmagukban sehová sem vezetnek – legkevesbé a stabilitáshoz –, ezért az állam gazdasági növekedést ösztönző szerepének előtérbe helyezésére van szükség. Ez igen bonyolult kérdés, mivel az allokációt és az újraelosztást egyaránt érinti. A hasonló jólétben élő Svédország és Svájc merőben eltérő újraelosztási modellt követett és részben követ jelenleg is. Svédország a magas szintű újraelosztásra és szociális gondoskodásra helyezi a hangsúlyt, hosszú éveken át a GDP 62 százalékát központosította és osztotta el újra. (Jelenleg valamivel kevesebb mint 60 százalékot). Svájc az individuális döntésekre és öngondoskodásra helyezte és helyezi a hangsúlyt, a GDP-jének éppen a felét; 31 százalékát osztotta el újra az utóbbi években. Az egészségügyi sokbiztosítós modellről is éppen jelenleg folyik a vita, hogy nem lenne-e olcsóbb és célszerűbb az egybiztosítós rendszerre történő visszatérés. (Az egészségügy terén viszont intő példa legyen, hogy az USA-ban relatíve a legdrágábbak a szolgáltatások és

relatív a lakosság legnagyobb része gyengén ellátott a fejlett országok közül, a hatékonyság pedig a leggyengébb a ráfordításokhoz viszonyítva).

A lisszaboni stratégia és program megvalósítása, a nemzetközi versenyképesség ésszerű javítása egyszerre támaszt alapvető feladatokat a gazdasági fejlődés ösztönzése, a pénzügyi egyensúlyhiányok csökkentése és a gazdaság szerkezeti átalakítás területén. Számos ország, köztük a visegrádi országok külkereskedelmében mind szállítói, mind felvevőpiaci oldalon kiemelkedő partnerek az EU nagy gazdaságai; Németország, Franciaország és Olaszország. Jelenleg mindhárom ország alapvető növekedési problémákkal és szerkezeti gondokkal küzd. GDP-növekedésük és belső piacaik bővülése az EU-n belül messze átlag alatti, sőt gyakran a legalacsonyabb mutatókat érik el. Ez megnehezíti a visegrádi országok és más partnerek számára is az oda irányuló exportot. A tőlük származó technológia- és tőkeimport viszont rendkívül fontos a közép-és kelet-európai térség modernizációja szempontjából. A technológiai felzárkózás feltételeit a visegrádi országok – jelentős szellemi potenciáljuk ellenére – nem teremhetik meg önmaguk, ráutaltak az ésszerű és a belső fejlődést generáló, katalizáló technikaimportra, s főleg annak szerves beépítésére a hazai gazdaságba. A lisszaboni stratégia sikere e fontos folyamatok összekapcsolásán múlik. Ezért a lisszaboni program és az EU-tagországok gazdaságpolitikáinak konzisztens koordinálására van szükség. Az EU korábbi évtizedeiben a növekedés, a termelékenység és 1973 előtt a foglalkoztatottság kedvező, illetve legalább elfogadható együttes fejlődése teremtett jó alapot a gazdaságban, a 21. század elején újra csak ezek összekapcsolásával lehet versenyképesség-javulást és felzárkózást megvalósítani.

A humán tőke fejlesztése szempontjából a lisszaboni program valamennyi célkitűzése releváns, fontos kapcsolódásokat fogalmaz meg. Ezek a célok ugyanakkor a megvalósításuk lehetőségét tekintve gyakran konfliktusosak, mivel elérésük eltérő gazdaságpolitikai intézkedéseket igényel. A lisszaboni program fő céljai: 1. a tudásalapú társadalom és gazdaság megteremtése, 2. dinamikus gazdasági növekedés (a makrogazdasági teljesítmény javítása), 3. a világgazdasági, globális piacon a gazdasági versenyképesség biztosítása, 4. a gazdasági fejlődés környezeti szempontokat figyelembe vevő fenntarthatósága, 5. a szociális integráció, s ennek keretében a lehetőség szerinti teljes foglalkoztatottság és a szociális gondoskodás új európai modelljének kialakítása. A válság nyilvánvalóvá tette, hogy e célok elérésétől a valóságban milyen messze vannak az EU-országok.

Európa világgazdasági súlya számos okból mérséklődő tendenciát mutat, azonban Európa feladata nem lehet a világgazdasági dominancia visszaszerzése, hanem polgárainak a jó életminőség biztosítása, részvétel a tudományos-műszaki innovációban. Európa feladata a társadalmi-gazdasági bevált értékek megőrzése és továbbítása, a piacgazdaság ökológiai és szociális modelljének kialakítása és összekapcsolása a világgazdasági fejlődés minőségi követelményeivel. Európa kettős harapófogóban van: egyrészt az USA technológiai fölényének fennmaradása és erősödése a high tech piacon továbbra is döntő tényező, másrészt a standard termékek piacán, sőt számos fejlett termék esetében a fejlődő, elsősorban a távol-keleti országok, köztük Kína növekvő előretörésével és piaci térhódításával kell számolnia. A legutóbbi években az EU külkereskedelmi mérleghiánya Kínával szemben aggasztó méretű. Ugyancsak rendszeres, hagyományos hiány mutatkozik Japánnal szemben. Kevésbé ismert és idézett tény viszont, hogy az Európai Unió külkereskedelme az Egyesült Államokkal szemben évi több mint 40 milliárd dollár többletet mutat. Az Európai Unió exportjának évi 7-8 százaléka irányul az USA-ba, míg 14-15 százaléka a közép-európai országokba. A visegrádi térség felvevőpiaci aránya az EU15-ök exportjában nagyobb, mint az USA-é, viszont a technológia importja terén az USA-tól való függés nagyobb. A legújabb high-technológiák több mint negyötödét az USA fejleszti ki és exportálja.

9) A maastrichti, amszterdami és lisszaboni stratégiák összefüggései

Maastricht, Amszterdam és Lisszabon az EU fejlődése szempontjából szorosan összefüggnek, valójában egy láncolatot alkotnak. A maastrichti szerződés (1992 februárjában) a gazdasági és monetáris unió (EMU) létrehozásáról intézkedett és a maastrichti kritériumok a monetáris és pénzügyi stabilitás biztosítását célozzák. Az EMU-t három lépcsőben készítették elő, a közös valutát; az eurót számlapénzként 1999-ben, készpénzként 2002-ben vezették be. *Az amszterdami szerződés 1998-ban a stabilitási és növekedési paktumot rögzítette, amelynek lényege, hogy a pénzügyi stabilitást és a gazdasági növekedést a gazdaságpolitikáknak egyidejűleg, konzisztensen kell szolgálniuk.* A lisszaboni stratégiát 2000 tavaszán fogalmazták meg és fogadták el. Fő célul azt tűzték ki, hogy „az európai gazdaság a világ legversenyképesebb, tudásalapú gazdaságává váljék” 2010-re. Ezen gyakran gazdaságpolitikai, politikai körökben és a médiákban az amerikai gazdaság utolérésének célját értették, de véleményem szerint nem azonos azzal önmagában, és nem is szűkíthető le rá. A fő versenyképességi cél eléréséhez Európa összes versenytársával számolni kell, különös tekintettel Japánra, Kínára, Indiára, a kis távol-keleti országokra, de más térségekre is. 2001-ben a lisszaboni stratégiát konkretizálták a lisszaboni programban és a célokat a fenntartható fejlődés követelményével bővítették. 2004-ben a Sapir- és a Kok-jelentés nyomán megkezdődött a lisszaboni folyamat felülvizsgálata. Előtérbe kerültek a program megvalósításának konkrét kérdései, köztük a finanszírozhatóság biztosítása. 2005-ben, a lisszaboni folyamat félidejében, értékelték az eddigi fejleményeket. A célkitűzések 2010-es céldátumát törölni kellett, nyilvánvaló megvalósíthatatlansága miatt.

A 2005-ös felülvizsgálat nyomán négy új stratégiai területet jelöltek ki, 24 irányelvet fogadtak el és kitzúzták a nemzeti felzárkózási akciótervek beillesztését a lisszaboni programba. *A négy stratégiai terület: 1. a tudás kiterjesztése és az innováció, 2. az egységes belső piac tényleges megvalósítása, 3. új munkahelyek teremtése és új európai szociális modell kialakítása, 4. makrogazdasági stabilizációs politikák.* A tudásalapú gazdaság megteremtésén alapuló versenyképesség javítása lehet egyedül Európa térvesztése csökkentésének, megfordításának egyedüli alapja. Ez gyökeresen új, konzisztens gazdaságpolitikák kialakítását igényli az EU-országokban, amelyek képesek egyidejűleg biztosítani a fenntartható fejlődést, az intézményrendszerek megújítását, a finanszírozhatóság biztosítását és a szociális piacgazdaság új, a 21. század követelményeinek megfelelő, életképes modelljét (modelljeit). Ezek csak az időtálló európai értékekre, a teljesítmény, a szubszidiaritás és a szolidaritás egyidejű érvényesítésére, összehangolására épülhetnek.

Az EU kibővítésével jelentősen megnőtt a közösség K+F-potenciálja, de nem a ráfordítások terén, hanem azoknak a tudományos kapacitásoknak és a kutatás-fejlesztésben dolgozó humán tőkének köszönhetően, amely az új EU12-ek hozománya. Az új EU12-ekben feltétlenül szükség van a K+F erősítésére, a K+F-ráfordítások növelésére és egyidejűleg felhasználásuk hatékonyságának javítására. A K+F eredményeinek versenyképes termékeké kell válniuk, ami szerves innovációs lánc kialakítását igényli.

Az oktatás, szakképzés, továbbképzés terén az új EU-tagországok lemaradása kisebb, mint az egy főre jutó GDP-termelésben, sőt egyes területeken előnyben vannak sok régi tagállamhoz képest. A humántőke-potenciál mennyiségi és minőségi erősítése a gazdasági felzárkózás legfőbb tényezője, ezért a gazdaságpolitikában és a finanszírozásban egyaránt kiemelten kellene kezelni. Az oktatás, a humántőke-képzés az új EU12-ek, köztük Magyarország felemelkedésében kulcsszerepet játszik, illetve kellene játszania, és egyben a munkaerő-potenciál minőségének javításával a növekedés tartós megalapozója lehetne. Magyarországon jelenleg

éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk. Az oktatás időtartamának egy évvel való növelése a termelékenységet több mint 6 százalékkal emeli az EU átlagában, de ennél sokkal magasabb arányt is találunk.

Az EU jelentős, sőt növekvő termelékenységi hátrányban van az USA-val szemben. A termelékenységi hátrányt az információs és kommunikációs technológiák gyorsabb elterjesztésével és innovációs hatásuk növelésével lehetne csökkenteni. Ugyanez érvényes az új EU12-ekre. A beruházások növekedési üteme az új EU12-ekben tartósan magasabb, mint a régi EU15-ökben, ami kedvező, de struktúrájukat folyamatosan javítani kellene, a hozzáadott érték-igényes tevékenységekre koncentrálni. Fontos figyelembe venni, hogy a fejlett EU-országokban a GDP növekedése a kiemelkedően magas termelékenységű nem anyagi szolgáltatásokban jön létre, elsősorban a K+F-hez, az innováció kidolgozásához kötődő, azt hordozó tevékenységekben. Az új EU12-ekben erőteljesebben kellene a gazdaságpolitikai ösztönzésnek és a vállalati stratégiáknak is erre koncentrálni.

A K+F-kiadások növelése és a K+F emberi erőforrásainak biztosítása szükséges, de távolról sem elégséges. A K+F-kiadások felhasználásának javítása és eredményeinek gyorsabb bevezetése elengedhetetlen az új EU12-ekben (is). Az új EU12-ek lemaradása elsősorban éppen az innovációk bevezetésének lassúságában van. A beruházási klíma javításának, a gazdaságpolitika kiszámíthatóságának és konzisztenciájának megerősítésének döntő szerepe van az új EU12-ek, köztük Magyarország felzárkózásában. Egyre nagyobb hangsúlyt kell helyezni az új technológiák társadalmi hatásaira, illetve elfogadottságára. Itt két kérdés merül fel. Egyrészt a műszaki fejlesztésnek a legtöbb területen munkaerő-kiváltó hatása van, tehát a termelő szféra hatékonysága, versenyképessége csak súlyos társadalmi áron, a munkahelyek elvesztésével, a munkanélküliség növekedésével érhető el. Ez nyilvánvalóan szemben áll az EU másik fő célkitűzésével, munkahelyteremtő integráció követelményével. Az érem másik oldala pedig a már említett társadalmi percepció, amit immár a megerősödő környezet- és fogyasztóvédelem miatt sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Az oktatás, a tudományos kutatás és fejlesztés, az innováció szerves láncolatának megteremtése, a sajátos nemzeti természeti, telephelyi adottságokat figyelembe vevő, azokra tudatosan építő, markáns oktatás- és tudománypolitika az emberi erőforrás fejlesztésének, a lisszaboni folyamat megvalósításának legfőbb záloga. A 2008–2009-es válság nyilvánvalóvá tette, hogy a korábbi konjunkturális fellendülések a hagyományos gazdaságpolitikák útján nem biztosíthatók és főleg nem tartósíthatók. A válságból való kilábalásban az oktatás-kutatás- és az innovációs politika konzekvens fejlesztése jelenthet csak kiutat. Ez azt jelenti, hogy a lisszaboni stratégia céljainak további konkretizálásában végső soron a hozzáadott érték növelése játssza a fő szerepet. A rentabilitás növelése követelményének következetes érvényesítése vezethet csak el a cserearányok érdemi javításához Európában, a nemzetgazdaságok és a vállalatok szintjén egyaránt.

10) Összefoglalás és következtetések a magyar gazdaságpolitika számára

- 1) *A fenntartható és felzárkóztató fejlődés csak ésszerű növekedésre, szerkezeti modernizációra, egyidejű monetáris és fiskális stabilizációra és jó környezetgazdálkodásra épülhet. A pénzügyi stabilizáció ugyanakkor nem épülhet restrikciónak, az előbbit csak tartós fejlődés bázisán lehet megvalósítani.*
- 2) *A lisszaboni folyamat sikeressége több tényezőtől függ. Ezek közül kiemelkedőek: 1. a reálgazdasági mutatók alakulása, köztük kiemelten az egy főre jutó GDP, az aktivitási ráta, a mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltatások súlyának alakulása a GDP-ben, 2. a növe-*

- kedési ütemek, különösen a GDP és a termelékenység növekedése, 3. a jogi, intézményi és a szabályozási rendszer követelményei, azaz a jogrendszer harmonizálása,*
- 3) *A pénzügyi mutatók, különösen az infláció, a költségvetési mérleg és az államadósság alakulása, 5. a külső tényezők, amelyek közül a folyó fizetési mérleg, a cserearányok alakulása és a külföldi tőke áramlása érdemelnek különös figyelmet.*
  - 4) *A humán tőke fejlesztése és a lisszaboni stratégia megvalósítása szempontjából a modernizáció fő tényezőinek tekintendők: 1. a fejlett technológiák átvétele és alkalmazása, 2. a globális innovációs folyamatokba történő bekapcsolódás, 3. a fejlesztési források biztosítása, 4. a tőkepiacok fejlettsége és működése, 5. dinamikus felvevő piacok biztosítása. 6. jól képzett és megfelelően motivált munkaerő.* Európában, elsősorban az EU-ban rendelkezésre áll a közép-európai országok modernizálásához szükséges technológia. A finanszírozás fontos tényező, de az EU GDP-jének 1,045 százalékához mérten korlátozott a fejlesztési támogatás, ezért a brüsszeli költségvetési transzferek igen fontos, de csak járulékos elemet jelenthetnek a közép- és kelet-európai országok felzárkózásához. Az EU nagy országainak felvevőpiacai jelenleg kevésbé dinamikusak, azaz lassan növekednek, sőt az EU importpiacán elsősorban Kína és a távol-keleti országok törnek előre.
  - 5) *A lisszaboni stratégia és a humán tőke megfelelő hasznosítása érdekében a következő területeken kell előrelépni: a., a termék és tőkepiaci reformok előrehaladása, b., a tudásalapú társadalomba és gazdaságba történő beruházások, c., a munkaerő-piaci reformok a magasan képzett és termelékeny humán erőpotenciál megfelelő hasznosítására, d., szociálpolitikai reformok a szociális piacgazdaság 21. századi életképes modelljének kialakítására, e., a környezetgazdálkodás ésszerűbbé tétele, a hulladékok keletkezésének csökkentése és a megfelelő újrahaznosítás lényeges növelése szempontjából.*
  - 6) *A kutatás-fejlesztés, az innováció fejlesztése csak magas színvonalú felsőoktatás és tudományos képzés bázisán valósítható meg. A K+F-kiadásokban növelni kellene a tőkeerős vállalatok részvételét, de úgy, hogy az egyetemi és kutatóintézeti alaputatások ne sérüljenek, sőt megerősítést kapjanak. Az EU25-ök átlagában jelenleg 55 százalék a vállalatok részvétele a K+F-kiadásokban, de az új EU12-ben ez az arány jóval alacsonyabb. Az USA és Japán jóval nagyobb mértékben tudja bevonni vállalatait a kutatás-fejlesztésbe. A lisszaboni stratégia mintegy kétharmados arányt tűz ki célul. A matematikai, természettudományi és technológiai diplomával rendelkezők aránya a 21. század elején kevesebb, mint 4 százalék az EU15-ökben, az új EU10-ek az EU25-ök arányát 4,4 százalékra javítják. A lisszaboni stratégia 15 százalékot tűz ki, ami a jelenlegi helyzet és tendenciák alapján elérhetetlen cél.*
  - 7) *Az EU-ban növekszik a képzésben és a szakképzésben résztvevők száma és aránya, ami nagymértékben hat a gazdasági növekedésre, a termelékenységre és részben a foglalkoztatásra. Az átlagos közoktatási idő egy évvel történő meghosszabbítása folyamatosan a GDP 0,3-0,5 százalékos növekedését biztosíthatja. Az oktatásra fordított költségvetési kiadások aránya az EU-ban átlagosan kb. a GDP 5 százalékát teszi ki, a költségvetésekben pedig mintegy 10-11 százalékkal szerepel.*
  - 8) *Európa világgazdasági versenyképességét nem lehet az USA utolérésének mércéjén mérni, hanem a világpiac követelményeinek és különböző szereplői versenyhelyzetének és magatartásának figyelembe vételével kell kialakítani. A közép- és kelet-európai országoknak utolérési stratégiájukat az EU fejlett nyugat-európai országaihoz kell igazítaniuk, de mindig tekintettel kell lenniük a világgazdaság egészének fejlődési folyamataira, különösen arra, hogy az EU növekvő külső versenynek van kitéve, és a munkamegosztást is az EU-n belüli és kívüli partnerek együttes figyelembe vételével kell megvalósítaniuk.*
  - 9) *A lisszaboni folyamat és stratégia központi elemekként kezeli a közigazgatás javítását, az egészségügy fejlesztését, az internethasználat előmozdítását és az infrastrukturális, különösen a közlekedési és kommunikációs hálózatok fejlesztését és kiemelt finanszírozását. Történelmi tapasztalatok szerint az ezeket kiemelten kezelő országok gyorsan fejlődtek és az élvonalba jutottak, az ezeket elhanyagolóok hosszú távon lesüllyedtek. Tudásalapú társadalmat építeni csak egészségesebb és képzettebb népességgel lehet. A modernizációt és*

struktúra-korszerűsítést csak az emberi erőforrás fejlesztésére és jobb hasznosítására lehet építeni.

- 10) Az EU-országokbeli tapasztalatok azt mutatják, hogy a modernizáció, a munkahelyteremtés és a versenyképesség szempontjai minden korábbinál szorosabban összefüggnek. Az aktív munkaerő-piaci politikának ezért együttes ösztönzésükre kell koncentrálnia, éppen a pénzforrások szűkössége miatt. Ez ugyanis jóval olcsóbb, mint a passzív járadékkifizetés. A modernizáció jelenleg alapvetően külföldi tőkével és technológiával valósul meg, döntően a működőtőke-beruházások révén. E téren szükséges lenne a hazai találmányok itthoni bevezetésének, alkalmazásának támogatása, a hazai K+F és innovációs bázis megerősítése, ésszerű fejlesztése. A foglalkoztatásban viszont döntő szerepet játszanak a hazai kis- és középvállalatok, az aktív munkaerő-piaci politikával ezért az ő helyzetüket, versenypozíciójukat kellene javítani.
- 11) *A lisszaboni célkitűzések megvalósításához leginkább a következőkre van (lenne) szükség: 1. tisztességes versenyben jól működő termékpiacok, amelyek a vállalatokat innovációra készítik és azt honorálják, elősegítik új, innovatív kis- és középvállalkozások piacra lépését és megszilárdulását, 2. ésszerű, jól működő, rugalmas, de ugyanakkor stabil munkaerő- és tőkepiacokra van szükség, hogy az életképes vállalkozások tisztességes feltételekkel férjenek hozzá a humán és tőkeerőforrásokhoz, 3. A strukturális átalakulás igen komoly támogatást igényel az innovációk kifejlesztése és bevezetése területén, amelyben a felsőoktatás, a kutatás-fejlesztés és az ipar, illetve az infrastruktúra szerves, tartós, kölcsönösen előnyös együttműködését kell kifejleszteni és folyamatosan megvalósítani.*
- 12) Magyarország fő érdekei a lisszaboni folyamat megvalósításában találkoznak, sőt egybeesnek az EU-tagországok közös érdekeivel. Ilyen területek: az Európai Kutatási Térség konkretizálása és fejlesztése, az oktatás, képzés, különösen a szakoktatás és felsőfokú képzés minőségének koordinált fejlesztése, a K+F- keretprogramok finanszírozásának kibővítése a 2013 utáni EU-költségvetés konstrukciójában, az euronormák és euroszabványok mellett közös szabadalmi elbírálás és tevékenység egységes európai feltételrendszerének kialakítása, a transznacionális hálózatok (különösen a közlekedési és az energetikai rendszerek) kiépítésének közös európai alapokra helyezése, közös európai energiaellátási politika és rendszereinek kiépítése, fejlesztése (gázvezeték és atom), a határokon átlépő közös környezetgazdálkodási politika fejlesztése, a K+F-keretprogramok mintájára innovációs alapok létesítése pl. a kockázati tőkenyújtás területén, az idegen nyelvű oktatás támogatása minden tagországban, főleg angol, német, francia, spanyol nyelvű nemzetközi egyetemi kurzusok révén, az EU-finanszírozású projektekhez nemzetközi munkavállalás megszervezése, a tudományban és az innovációban élenjáró, kiválósági centrumok kooperációjának jobb ösztönzése, az európai kohéziót elősegítő közös európai kultúrprojektek ki-terjesztése.
- 13) *A hosszú távú, fenntartható növekedést generáló és ugyanakkor stabilitásorientált gazdaságpolitika csak együtt vezethet sikerre. Ehhez a sokszoros deficitek kiküszöbölésére, hosszú távú fejlesztési stratégiára, hiteles gazdaságpolitikára, a strukturális egyensúlyhiányok mérséklésére, modernizációs beruházásokra és a felzárkózási esélyeket megvalósító átfogó oktatás-képzésre és munkahelyteremtésre van (lenne) égető szükség. A válság leküzdése konzisztens intézkedésrendszer követel, amely az innováció minőségi elemeire koncentrálni, ösztönzi a hozzáadott érték növelését. A tanulmányban elemzett innovációs lánc szerves összekapcsolásával és a benne szereplő folyamatok felgyorsításával javítható Európa pozíciója a válság utáni fejlődés fenntarthatóságának megalapozásában. Magyarországon a gazdaságpolitikának a válságproblémák miatt méginkább előtérbe kell helyeznie az értékteremtés ösztönzését, az aktivitási ráta feltétlenül szükséges növelését, a felsőoktatás és különösen a szakmunkásképzés minőségének javítását. Csak az új technológiák és üzemszervezési eredmények befogadására és következetes alkalmazására épülő innovációs stratégia vezethet sikerre, amelynek párosulnia kell az emberi erőforrás egyre jobb hasznosításával.*

1. táblázat
GDP/fő, folyó piaci áron
(EU27=100, %)

	1997	2000	2003	2006	GDP/fő, 2006 (PPS)	GDP/fő, 2006 (EUR)
EU27	100	100	100	100	23.500	23.500
Euróövezet	115	114	112	110	25.800	26.600
Magyarország	52	56	64	65	15.300	8.900
Cseh Köztársaság	73	69	74	79	18.600	11.100
Lengyelország	47	48	49	53	12.400	7.100
Szlovákia	52	50	56	64	14.900	8.300
Szlovénia	76	79	82	89	20.800	15.200
Németország	125	119	117	114	26.700	28.200
Franciaország	115	116	112	113	26.500	28.400
Egyesült Királyság	117	117	120	119	27.900	31.500
Ausztria	133	134	129	129	30.200	31.100
Finnország	111	118	114	116	27.300	31.700
Írország	115	131	141	143	33.500	41.100
USA	160	159	152	155	36.300	35.000
Japán	127	117	112	114	26.700	27.200

Forrás: Europe in Figures, Eurostat, Brussels, 2008. 99. p.

2. táblázat
Munkatermelékenység
(%)

	Munkatermelékenység/ foglalkoztatottak száma EU27=100		Munkatermelékenység/ munkaórák száma EU15=100	
	2001	2006	2000	2005
EU27	100,0	100,0	...	...
Euróövezet	113,8	110,3	104,3	102,3
Magyarország	68,4	74,8	46,3	54,9
Cseh Köztársaság	63,6	71,2	44,3	52,2
Lengyelország	56,3	61,5	40,9	44,8
Szlovákia	60,7	71,4	47,2	57,5
Szlovénia	75,8	84,7	62,4	...
Németország	107,4	106,4	108,1	110,0
Franciaország	125,7	125,3	115,9	119,7
Egyesült Királyság	110,3	110,3	87,0	89,8
Ausztria	118,6	121,1	101,6	99,2
Finnország	113,3	111,5	96,7	94,6
Írország	128,7	132,1	97,0	105,1
USA	139,5	140,3	111,3	116,7
Japán	...	...	...	...

Forrás: Europe in Figures, Eurostat, Brussels, 2008. 102. p.

3. táblázat
Munkaerőköltség (1 munkaóra jutó átlagos munkaköltség
az iparban és a szolgáltatásokban, a 10 fős és afeletti vállalatokban)
(EUR)

	1996	2000	2006
EU27	16,17	18,32	20,53*
Euróövezet	19,39	21,18	24,71*
Magyarország	2,86	3,63	6,34
Cseh Köztársaság	2,80	3,86	7,14
Lengyelország	2,95	4,48	6,03
Szlovákia	2,16	3,07	5,33
Szlovénia	7,35	8,98	10,76*
Németország	22,90	25,00	27,70
Franciaország	22,09	24,84	30,31
Egyesült Királyság	14,22	23,71	24,47*
Ausztria	21,96	22,87	25,32**
Finnország	20,25	22,10	27,39
Írország	...	...	...

* 2005; ** 2004

Forrás: Europe in Figures, Eurostat, Brussels, 2008. 133. p.

4. táblázat
Oktatási intézményekre fordított kiadások

	Közkidadások (%/GDP)	A köz és magán oktatási intézmények éves kiadásai/tanuló, ill. hallgató (PPS) (EUR)	
	2004	1999	2004
EU27	4,8	4453	5535
Euróövezet	4,7	5022	5991
Magyarország	5,1	2378	3712
Cseh Köztársaság	4,2	2535	3736
Lengyelország	5,4	1773	2747
Szlovákia	4,0	1641	2606
Szlovénia	5,4	...	5552
Németország	4,2	5479	6207
Franciaország	5,6	5438	6214
Egyesült Királyság	5,0	4406	6195
Ausztria	5,0	6903	7870
Finnország	6,0	5228	6255
Írország	4,2	3958	5792
USA	5,1	8756	9960
Japán	3,5	5738	6910

Forrás: Europe in Figures, Eurostat, Brussels, 2008. 184. p.

5. táblázat
Foglalkoztatási ráta
(%)

	1996	2000	2003	2006
EU27	60,7*	62,2	62,5	64,4
Euróövezet	58,1	61,5	62,6	64,6
Magyarország	52,1	56,3	57,0	57,3
Cseh Köztársaság	67,3**	65,0	64,7	65,3
Lengyelország	58,9*	55,0	51,2	54,5
Szlovákia	60,6**	56,8	57,7	59,4
Szlovénia	61,6	62,8	62,6	66,6
Németország	64,1	65,6	65,0	67,5
Franciaország	59,5	62,1	63,3	63,0
Egyesült Királyság	69,0	71,2	71,5	71,5
Ausztria	67,8	68,5	68,9	70,2
Finnország	62,4	67,2	67,7	69,3
Írország	55,4	65,2	65,5	68,6

* 1997; ** 1995

Forrás: Europe in Figures, Eurostat, Brussels, 2008. 250. p.

6. táblázat
Munkanélküliségi ráta
(%)

	1996	2000	2003	2006
EU27	...	8,7	9,0	8,2
Euróövezet	10,7	8,2	8,8	8,3
Magyarország	9,6	6,4	5,9	7,5
Cseh Köztársaság	...	8,7	7,8	7,1
Lengyelország	10,9*	16,1	19,6	13,8
Szlovákia	...	18,8	17,6	13,4
Szlovénia	6,9	6,7	6,7	6,0
Németország	8,7	7,5	9,3	9,8
Franciaország	11,6	9,1	9,5	9,5
Egyesült Királyság	7,9	5,3	4,9	5,3
Ausztria	4,3	3,6	4,3	4,7
Finnország	14,6	9,8	9,0	7,7
Írország	11,7	4,2	4,7	4,4
USA	5,4	4,0	6,0	4,6
Japán	3,4	4,7	5,3	4,1

* 1997

Forrás: Europe in Figures, Eurostat, Brussels, 2008. 260. p.

7. táblázat
A kutatás-fejlesztésre fordított kiadások
(%/GDP)

	1995	2000	2005
EU27	...	1,86	1,84
Euróövezet	1,79	1,85	1,86
Magyarország	0,73	0,78	0,94
Cseh Köztársaság	0,95	1,21	1,42
Lengyelország	0,63	0,64	0,57
Szlovákia	0,92	0,65	0,51
Szlovénia	1,57	1,43	1,22
Németország	2,19	2,45	2,51
Franciaország	2,29	2,15	2,13
Egyesült Királyság	1,95	1,86	1,73*
Ausztria	1,54	1,91	2,36
Finnország	2,26	3,34	3,48
Írország	1,26	1,23	1,25
USA	2,49	2,73	2,67*
Japán	2,92	3,05	3,20**

* 2004; **2003

Forrás: Europe in Figures, Eurostat, Brussels, 2008. 99. p.

Referenciák

- Artner Annamária (2008): Versenyképesség és szociális biztonság: feloldható ellentmondás? Csáki Gy. – Farkas P. (szerk.): *A globalizáció és hatásai, európai válaszok*. Budapest, Napvilág, pp. 161–180.
- Árva László – Ivicz Mihály – Katona Klára – Schlett András (2003): *Globalizáció és külföldi működőtőke-beruházások*. Budapest, Szent István Társulat, 71 p.
- Balogh Tamás (2005): Nemzetközi innovációpolitikai irányzatok. *Fejlesztés és Finanszírozás*, No. 4, pp. 21–31.
- Bognár Virág (2006): Tudásbefektetés a fejlett és a fejlődő gazdaságokban. *Európai Tükör*, No. 1, pp. 117–125.
- Boldrin, M. – Levine, David K. (2005): Innováció – a verseny szemszögéből. *Közgazdasági Szemle*, No. 6, pp. 537–555.
- Botos József (2001): *Nemzetközi versenyképesség-elemzés*. PhD-értekezés. Szeged, 180 p.
- Botos Katalin (2005): Piac és államtörténeti áttekintés. Botos Katalin – Kőrösi István (szerk.): *Nemzetközi gazdasági ismeretek*. Budapest, Szent István Társulat, pp. 325–349.
- Botos Katalin (2007): Európa kettős szorításban. Farkas B. (szerk.): *A lisszaboni folyamat és Magyarország*. Szeged, pp. 33–47.
- Botos Katalin – Botos József (2003): Magyarország helyzete az EU-csatlakozás évében. *Heller Farkas Füzetek*, No. 1, pp. 5–16.
- Bucci, A. (2005): Monopoly Power in Human Capital-based Growth. *Acta Oeconomica*, No. 2, pp. 121–150.
- Canton, Erik *et al.* (2005): *Human Capital, R&D, and Competition in Macroeconomic Analysis*. (CPB document No. 91.). The Hague, Central Planning Bureau, 84 p.

- Csaba László (2007): Az élhető Magyarország esélye. *Competitio*. No. 1.
- Csath Magdolna (2008): A magyar versenyképesség és „puha tényezői”. *Valóság*, No. 11, pp. 1–13.
- Csath Magdolna (2008): Versenyképességünk romlása, avagy a kapcsolati tőke és a partikularizmus hátrányai. *Valóság*, No. 3, pp. 88–101.
- Csáki György (2006): *A nemzetközi gazdaságtan és a világgazdaságtan alapjai*. Budapest, Napvilág, 501 p.
- Europe in Figures*, Eurostat, Brussels, 2008.
- Farkas Beáta (2007): Lisszaboni nemzeti reformprogram – ábránd és valóság. Farkas B. (szerk.): *A lisszaboni folyamat és Magyarország*. Szeged, pp. 47–71.
- Farkas Péter (2007): *Behind the Figures. The Main Foreign Trade-related Factors Affecting World Economic Growth since 1990*. (IWE Working Papers, No. 178.). Budapest, MTA VKI, pp. 1–26.
- Farkas Péter (2007): Középtávú világgazdasági prognózis. Meghatározó növekedési tényezők. *Magyarország globális környezete 2020-ig*. Budapest, MTA VKI – CEU-ENS, pp. 37–58.
- Halmi Péter (2006): Európa esélye: A lisszaboni stratégia. Az integrált strukturális reformok hatásai. *Magyar Tudomány*, No. 9, pp. 1057–1071.
- Inotai András (2007): A világpolitikai és világgazdasági erőterek változása 2015–2020-ig. *Magyarország globális környezete 2020-ig*. Budapest, MTA VKI – CEU ENS, pp. 7–36.
- Kádár Béla (2005): Felzárkózási esélyszemle. *Európai Tükör*. No. 7–8, pp. 37–46.
- Kerékgyártó György (2006): Az innovációs folyamat főszereplői. *Magyar Tudomány*, No. 4, pp. 458–467.
- Palánkai Tibor (2006): A lisszaboni program megvalósíthatósága. *Magyar Tudomány*, No. 9, pp. 1045–1056.
- Rácz Margit – Somai Miklós (2006): *Az állami szerepvállalás átalakulása az EU-tagországokban és ennek hatása a közös költségvetésre*. Budapest, MTA VKI, 25 p. (Gépirat)
- Rollwagen, Ingo (2005): Fortschritt in Europa durch integrierte Forschungspolitik: Die Entwicklung und Herausforderungen. *Deutsche Bank Research: EU-Monitor*, No. 23, pp. 18–25.
- Seidel, Gerald (2007): *Fairness, Efficiency, Risk and Time*. (Hohenheimer Diskussionsbeitraege No. 281.). Stuttgart, Universitaet Hohenheim, 29 p.
- Ifj. Simon György (2006): Gazdasági növekedés és kutatás-fejlesztés: a svéd és finn példa tanulságai. *Statisztikai Szemle*, No. 12, pp. 1046–1077.
- Török Ádám (2004): Felzárkózás és versenyképesség. *Európai Tükör*, No. 3, pp. 60–77.
- Thurow, L. (1992): *Head to Head. The Coming Economic Battle among Japan, Europe and America*. New York, Morrow.

A GLOBÁLIS VÁLSÁG: HATÁSOK, GAZDASÁGPOLITIKAI VÁLASZOK ÉS KILÁTÁSOK

1. kötet Világgazdasági súlyponteltolódások
Szerkesztette: Farkas Péter
2. kötet Transznacionális vállalati stratégiák és multilateralizmus
Szerző: Simai Mihály
3. kötet A válság hatása néhány kiemelt gazdasági tevékenységre
Szerkesztette: Szalavetz Andrea
4. kötet Az állam gazdaságfejlesztő és jóléti szerepe
Szerkesztette: Kőrösi István
5. kötet A válságkezelés egyes nemzetközi dimenziói: nemzetközi pénzügyek,
új regionalizmus
Szerkesztette: Artner Annamária
6. kötet A válság hatása a meghatározó és a feltörekvő nem európai országokban
Szerkesztette: Székely-Doby András és Szilágyi Judit
7. kötet Válság Oroszországban és Ukrajnában: eltérő válságkezelési lehetőségek
Szerkesztette: Weiner Csaba
8. kötet A fejlődő országok/régiók és a válság
Szerkesztette: Szigetvári Tamás
9. kötet Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság
Szerkesztette: Somai Miklós
10. kötet A pénzügyi-gazdasági válság hatása és kezelése az EU fejlett
kis tagállamaiban
Szerkesztette: Vida Krisztina
11. kötet Az új EU-tagállamok és a tagjelöltek helyzete a válságban
Szerkesztette: Novák Tamás és Wisniewski Anna
12. kötet A válság hatása az Európai Unió működésére
Szerkesztette: Meisel Sándor